

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA ANABİLİM DALI

**MORFOLOJİK BULGULAR
IŞIĞINDA KENTSEL SİT SINIRININ BELİRLENMESİ: ERZURUM ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şehir ve Bölge Plancısı Gülden BAYRAK

**OCAK 2019
TRABZON**

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA ANA BİLİM DALI

**MORFOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA KENTSEL SİT SINIRININ BELİRLENMESİ:
ERZURUM ÖRNEĞİ**

Gülden BAYRAK

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde

"YÜKSEK ŞEHİR VE BÖLGE PLANCI"

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 23 / 11 / 2018

Tezin Savunma Tarihi : 04 / 01 / 2019

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Gör. Nilgün KİPER

Trabzon 2019

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalında
Güliden BAYRAK Tarafından Hazırlanan**

**MORFOLOJİK BULGULAR IŞIĞININDA KENTSEL SİT SINIRININ BELİRLENMESİ:
ERZURUM ÖRNEĞİ**

başlıklı bu çalışma, Enstitü Yönetim Kurulunun 11 / 12 / 2018 gün ve 1782 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından yapılan sınavda
YÜKSEK LİSANS TEZİ
olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Başkan : Prof. Dr. Cenap SANCAR

Üye : Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Üye : Öğr. Gör. Dr. Nilgün KİPER

**Prof. Dr. Sadettin KORKMAZ
Enstitü Müdürü**

ÖNSÖZ

“Morfolojik Bulgular Işığında Kentsel Sit Sınırının Belirlenmesi: Erzurum Örneği” adlı bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı’nda hazırlanmıştır.

Bu çalışmada tez danışmanlığımı üstlenerek araştırma konusunun seçimi ve yürütülmesi sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Gör. Nilgün KİPER’e,

Alan araştırmalarım boyunca tecrübelerini benimle paylaşan, ilk görev yerim olan Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü çalışma arkadaşlarıma ve kurum müdürü Lokman KEMALOĞLU’na,

Lisan ve yüksek lisans eğitimim boyunca aile ortamı sıcaklığında çalışmamı sağlayan, değerli bilgilerini ve kaynaklarını benden esirgemeyen, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü ve Atatürk Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü hocalarıma,

Tezimi hazırladığım süre boyunca ilgisini ve sabrını esirgemeyen arkadaşım Arş. Gör. Beydullah SULAK’a,

Benim için her daim fedakârlık gösteren ve hayatım boyunca her an desteklerini arkamda hissettiğim aileme,

Bana varlığıyla manevi güç veren eşim Ali Kemal BAYRAK’a, desteğinden ötürü halam Asiye BAYRAK’a son olarak da enerji kaynağım çocuklarım İpek ve Ahmet Tuğrul BAYRAK’a sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Gülden BAYRAK

Trabzon 2019

TEZ ETİK BEYANNAMESİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Morfolojik Bulgular Işığında Kentsel Sit Sınırının Belirlenmesi: Erzurum Örneği” başlıklı çalışmayı baştan sona kadar danışmanım Öğr. Gör. Dr. Nilgün KİPER’in sorumluluğunda tamamladığımı, verileri/örnekleri kendim topladığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

04.01.2019

Gülden BAYRAK

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	III
TEZ ETİK BEYANNAMESİ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	IX
TABLolar DİZİNİ.....	XII
SEMBOLLER DİZİNİ	XIII
1. GENEL BİLGİLER.....	1
1.1. Giriş.....	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi.....	1
1.3. Tanımlar.....	9
1.3.1. Kültürel Miras, Taşınmaz Kültürel Miras, Kültür Varlığı, Sit Alanı	9
1.3.2. Kentsel Koruma ve Sit Alanı Kavramları	14
1.3.3. Avrupa Ülkelerinde Kentsel Koruma Alanı (Sit) Kavramının Gelişimi.....	15
1.3.4. Ülkemizde Kentsel Koruma Alanı (Sit) Kavramının Gelişimi	18
1.3.5. Ülkemizde Sit Alanı Belirlenmesine Yönelik Uygulamalar	23
1.3.5.1. Antalya	24
1.3.5.2. Kayseri.....	32
1.3.5.3. Sivas	39
1.3.6. Erzurum Kentsel Sit Alanı Değişim/Gelişim Süreci	46
2. YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	62
2.1. Erzurum Kenti Tarihi Gelişimi.....	62
2.1.1. İdari ve Askeri Tarih İçinde Erzurum.....	63
2.1.2. Erzurum Kenti Ekonomik Gelişimi	71
2.1.3. Erzurum Kenti Demografik Gelişim.....	80
2.1.4. Erzurum Kenti Mekânsal Gelişim.....	87
2.1.4.1. Savunma Yapıları	87
2.1.4.2. Kentin İmar ve İskânı	95
2.1.4.3. Kentin Tahribatı.....	119

3.	BULGULAR	126
3.1.	Kentsel Morfolojik Veriler Işığında Erzurum Kentsel Sit Sınırının Belirlenmesi	126
3.1.1.	Kentin Tarihsel Alan Sınırı ve Katmanlaşma Düzeyinin Belirlenmesi	128
3.1.2.	Kentsel Tarihi Dokunun Çağdaş Gelişim Baskısı Altında (Yıpranan, Yıkılan) Yeniden Yapılan Alanları	133
3.1.3.	Kentsel Tarihi Dokunun Var Olma Süreci ile Var Kalma Düzeyi Matrisiyle Koruma Alan ve Statülerinin Belirlenmesi.....	138
3.1.4.	Erzurum Kentsel Sit Alanı Sınırı Önerisi	142
3.2.	2013 Yılı Erzurum Kentsel Sit Alanının Kritiği	145
4.	SONUÇ VE ÖNERİLER	148
5.	KAYNAKLAR.....	152
6.	EKLER	156
	ÖZGEÇMİŞ.....	174

Yüksek Lisans

ÖZET

MORFOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA KENTSEL SİT SINIRININ BELİRLENMESİ:

ERZURUM ÖRNEĞİ

Güliden BAYRAK

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı
Danışman: Dr. Öğr. Gör. Nilgün KİPER
2019, 155 Sayfa, 18 Sayfa Ek

Kentsel tarihi alanların korunmasına yönelik yaklaşımlar geçmişten günümüze tek yapı kapsamından alansal koruma kapsamına ulaşmıştır. Ancak ülkemizdeki kentsel korumaya ilişkin uygulamalarda yaygın olarak sit alanı sınırlarının tescilli yapıların varlığı ve yoğunluğu üzerinden belirlendiği gözlenmektedir. Oysaki mekân fiziki bir yapı olmanın ötesinde bir derinliğe sahiptir. Çok boyutlu ilişkilerin cereyan ettiği, ekonomik, sosyal, politik süreçlerin sonucunda şekillenmiş bir organizmadır. Bu ilişkiler örüntüsü içindeki değişimler bugünkü mekânı da düne göre farklı kılmakta katmanlaştırarak günümüze kadar getirmektedir. Dolayısıyla sit alanı sınırı ile tanımlanmış tarihi kent parçası olarak nitelendirdiğimiz alanı yalnızca anıtsal ve sivil mimari yapıların yoğunlaştığı alanların tespiti ile aramak yetersiz kalacaktır. Bu bağlamda korunması gerekli "tarihi kentsel alanın" sınırlarını kapsamlı bir kavrayışla belirleyebilmek, kent dokusunun katmanlaşma sürecinin okunduğu morfolojik çözümleme ile mümkün olacaktır.

Bu çalışmada tarihsel-coğrafi yaklaşımla Erzurum kenti morfolojik gelişimi incelenmiş ve mevcut kentsel sit alanı kritik edilerek sit alanı sınırlarının belirlenmesine yönelik öneri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kentsel sit alanı, Kentsel morfoloji, Erzurum

Master Thesis

SUMMARY

DETERMINATION OF URBAN HISTORICAL SITE BOUNDARIES IN THE LIGHT OF MORPHOLOGICAL FINDINGS: ERZURUM CASE

Gülden BAYRAK

Karadeniz Technical University
The Graduate School of Natural and Applied Sciences
Urban and Regional Planning Graduate Program
Supervisor: Instructor Nilgün KPER
2019, 155 Pages, 18 Pages Appendix

The approach conservation of urban historical sites has reached the scale of spatial protection in the single building scale from past to present. However, the boundaries are drawn by taking into account only the existence and density of the registered structures when determining the urban historical sites within the scope of our country's legislation. It should be noted that the space has a depth beyond being a physical structure. Space is an organism that multidimensional relations occur and shaped as a result of economic, social and political processes. Changes in the pattern of these relations makes the present space different from past and brings the layered space to the present. Therefore, identification of the site, that is defined by historical site boundary and is qualified as a historical urban part, will be insufficient by determination of areas where only monumental and civil architectural structures are concentrated. In this context; determination of "urban historical site" boundaries with a comprehensive understanding will be possible by morphological analysis of urban fabric that is studied separated into the layers. In this study, morphological development of Erzurum with historical-geographical approach was examined. The proposal for the determination of urban historical site boundaries was propounded by considering the existing urban historical site.

Key Words: Urban historical site, Urban Morphology, Erzurum

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No

Şekil 1. Conzen'in Ludlow'a yönelik yapmış olduğu bölgeleme çalışması	4
Şekil 2. Antalya kenti Helenistik dönem kent elemanları ve kent yapıları	25
Şekil 3. Antalya kenti Roma Dönemi kent elemanları ve kent yapıları	26
Şekil 4. Antalya kenti Bizans Dönemi kent elemanları ve kent yapıları.....	26
Şekil 5. Antalya kenti Selçuklu Dönemi kent elemanları ve kent yapıları.....	27
Şekil 6. Antalya kenti Osmanlı Dönemi kent elemanları ve kent yapıları.	28
Şekil 7. Antalya kenti Cumhuriyet Dönemi(1940'lı yıllar) kent elemanları ve kent yapıları	29
Şekil 8. Antalya-Kaleiçi tarihi yapılar yapı dönemleri.....	30
Şekil 9. Kaleiçi kentsel-arkeolojik sit alanı tescilli yapılar	31
Şekil 10. 1882 yılı Euthychides haritası	33
Şekil 11. 1920'ler sonu Kayseri haritası, Mehmet Çayırdağ Arşivi.....	34
Şekil 12. At Meydanı, İç Kale ve Dış Kale sınırları.....	35
Şekil 13. At Meydanı, İç Kale ve Dış Kale sınırları.....	35
Şekil 14. 08-02-1975 tarihli Yavuz Taşçı planı.....	36
Şekil 15. Melikgazi ilçesi, KAİP	37
Şekil 16. Kayseri ili, Melikgazi ilçesi sit alanı sınırları değişimi ve kent surları.....	38
Şekil 17. yüzyılda Sivas	39
Şekil 18. Selçuklular Dönemi'nde Sivas kenti	40
Şekil 19. 13. yüzyılda Sivas.....	41
Şekil 20. Sivas kenti morfolojik gelişimi	42
Şekil 21. Sivas kenti merkezi sit alanları.....	43
Şekil 22. Sivas Merkez Gökmedrese ve Kaleardı Mah. II. Ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı	44
Şekil 23. Erzurum Kale ve Üç Kümbetler Çevresi Kentsel Sit Alanı sınırı.....	48
Şekil 24. Erzurum Kale ve Üç Kümbetler Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı	49
Şekil 25. Erzurum Yeğenağa-Köseömerağa Kentsel Sit Alanı sınırı-2010.....	51
Şekil 26. Erzurum Kalesi ve Üç Kümbetler Çevresi Kentsel Sit Alanı Etkileme Geçiş Alanı sınırı.....	52
Şekil 27. Erzurum Kalesi ve Üç Kümbetler Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı	53
Şekil 28. Erzurum Cumhuriyet Caddesi görünüşü ve imaj analizi (1924).....	54

Şekil 29. Erzurum Cumhuriyet Caddesi görünüşü ve imaj analizi (2013).....	55
Şekil 30. Tebriz Kapı görünüşü ve imaj analizi (1940).....	55
Şekil 31. Tebriz Kapı görünüşü ve imaj analizi (2013).....	55
Şekil 32. Erzurum Kale'si görünüşü ve imaj analizi (1938)	56
Şekil 33. Erzurum Kale'si görünüşü ve imaj analizi (2013)	56
Şekil 34. Erzurum Cumhuriyet Caddesi 1940 ve 2013 yılı görünüşleri.....	56
Şekil 35. Erzurum Cumhuriyet Caddesi görünüş ve imaj analizi (1947).....	57
Şekil 36. Erzurum Cumhuriyet Caddesi görünüş ve imaj analizi (1960).....	57
Şekil 37. Erzurum Cumhuriyet Caddesi görünüş ve imaj analizi (2013).....	57
Şekil 38. Kur. Yb. Fuat Bey'in1904 tarihli Erzurum haritası.....	58
Şekil 39. Erzurum Kentsel ve Arkeolojik Sit Alanları Sınırları Değişimi	59
Şekil 40. Erzurum kentsel, arkeolojik sit alanları, anıtsal ve sivil mimarlık örneği tescilli yapılar	60
Şekil 41. Erzurum şehrinin ilk kuruluş yeri olarak tahmin edilen höyüklerin konumu	63
Şekil 42. Anadolu'da Selçuklu Dönemi ulaşım sistemi ve kervansaraylar ağı	72
Şekil 43. Osmanlı gümrük mukataası gelirlerinin yıllara göre değişimi	74
Şekil 44. Erzurum Hisar Peçe aksı ve sur kapıları	89
Şekil 45. Kakasyalı Kur. Yb. Fuat Bey'in 1904 tarihli Erzurum haritası	90
Şekil 46. Ushakov'un 1853 tarihli Erzurum haritası	91
Şekil 47. Matrakçı Nasuh'un Erzurum gravürü, 1534.....	91
Şekil 48. 1953 yılı Erzurum hava fotoğrafı	93
Şekil 49. 1965 analitik etüt sentezi haritası	94
Şekil 50. Erzurum kenti kapıları.....	95
Şekil 51. Erzurum kenti anıtsal yapıları	97
Şekil 52. Erzurum kenti 16. yüzyıl öncesi yerleşim bölgeleri.....	99
Şekil 53. Erzurum kenti 16. yüzyıl yerleşim bölgeleri	101
Şekil 54. Erzurum kenti 17. yüzyıl yerleşim bölgeleri	103
Şekil 55. Erzurum kenti 18. yüzyıl yerleşim bölgeleri	104
Şekil 56. Tournefort Erzurum gravürü-1701	105
Şekil 57. Ushakov'un 1853 Erzurum haritası.....	107
Şekil 58. Ushakov'un haritasına göre Erzurum kenti yerleşik alan dokusu	108
Şekil 59. 1853 yılı Ushakov haritasına göre Erzurum kenti yerleşim alanı	109
Şekil 60. Kakasyalı Kur. Yb. Fuat Bey'in1904 tarihli Erzurum haritası.....	110

Şekil 61. Kakasyalı Kur. Yb. Fuat Bey'in 1904 tarihli Erzurum haritası yeni çizimi.....	111
Şekil 62. Fuat Bey'in haritasına göre Erzurum kenti yerleşik alan dokusu	111
Şekil 63. Fuat Bey'in haritasına (1904) göre Erzurum kenti yerleşim alanı	112
Şekil 64. Dr Şerif Beyi'n Erzurum haritası	115
Şekil 65. 1965 Erzurum sentez haritası	118
Şekil 66. 1965 Erzurum analitik etüt haritasına göre Erzurum kenti yerleşim dokusu	119
Şekil 67. Kentsel sit sınırının belirlenme süreci modeli	127
Şekil 68. 16. yüzyıl öncesi kentin sınırları	129
Şekil 69. 16. yüzyılda kentin sınırları	129
Şekil 70. 17. yüzyılda kentin sınırları	129
Şekil 71. 18. yüzyılda kentin sınırları	129
Şekil 72. 1853 yılı haritası	130
Şekil 73. 1853 yılı kent lekesi	130
Şekil 74. 1905 yılı haritası	131
Şekil 75. 1905 yılı kent lekesi	131
Şekil 76. 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl sınır araştırması	131
Şekil 77. Kentsel tarihi dokunun katmanlaşma düzeyi	132
Şekil 78. 1947 yılı Erzurum hava fotoğrafı	133
Şekil 79. 1947 yılı kentin organik doku sınırı	134
Şekil 80. Kat yüksekliği analizi	135
Şekil 81. Kentsel dokunun değişimi	136
Şekil 82. Kentsel tarihi dokunun var kalma düzeyi bölgeleri	137
Şekil 83. Kentsel tarihi dokunun koruma-katmanlaşma bölgeleri	139
Şekil 84. Erzurum kentsel tarihi bölgelerinin koruma dereceleri	141
Şekil 85. Tamamen modernleşmiş kentsel tarihi alanların koruma statüleri ve belirlenecek sit alanı sınırı ile ilişkisi	144
Şekil 86. Öneri kentsel sit alanı sınırı	145
Şekil 87. Öneri kentsel sit alanı sınırı ve mevcut kentsel sit alanı sınırın karşılaştırılması	147

TABLULAR DİZİNİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. Osmanlı yönetimi boyunca Erzurum'un idari yapısı ve sınırları	69
Tablo 2. Erzurum kent tarihinde öne çıkan idari ve askeri olaylar ve etkileri	71
Tablo 3. 1845-1846 yıllarında Erzurum'daki meslek grupları	76
Tablo 4. Yıllara göre Erzurum şehrinin nüfusu	81
Tablo 5. 1642 yılında şehir merkezindeki mahallelerin nüfus dağılımı (hane hesabına göre).....	81
Tablo 6. 1642 yılında şehrin varoş mahallelerinin nüfus dağılımı(hane hesabına göre)....	82
Tablo 7. 1835 yılında şehirdeki sur içi mahallelerin nüfus dağılımı	83
Tablo 8. 1835 yılında şehrin varoş mahallelerinin nüfus dağılımı	83
Tablo 9. Erzurum kentinin kuruluşundan 1950'lere kadar nüfusunun değişimi	86
Tablo 10. Tescilli anıtsal yapılar, yapım dönemleri ve konumları	97
Tablo 11. Erzurum şehri yıllara göre mahalle sayıları	102
Tablo 12. 20. yüzyıl ilk çeyreğinde Erzurum'a ilişkin kentsel yapı ve alanlar.....	113
Tablo 13. Erzurum ve çevresinde yaşanan depremler ve Erzurum kentine etkileri	121
Tablo 14. Kentsel tarihi dokunun bölgelemesi	138
Tablo 15. Kentsel tarihi doku bölgelerinde koruma düzeyleri	140
Tablo 16. Erzurum kentsel sit sınırı belirlenirken statülerine göre koruma alanlarının konumu.....	142

SEMBOLLER DİZİNİ

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

GEEAYK : Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu.

ICOMOS: International Council on Moniments and Sites

KAİP: Koruma Amaçlı İmar Planı

KVKBKM: Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

UNESCO: United Nations Educational Scientific and Cultural Organizations

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Giriş

Kuruldukları dönemden itibaren birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış bir kentsel alan, üzerinde meydana gelen sosyal ve fiziki süreçlerin sonucunda oluşan izleri, yer üstünde -bugünkü kentsel mekânda- veya yer altında –gizlenmiş- bir şekilde katmanlaştırarak gelecek kuşaklara aktarmaktadır.

Hızlı kentleşmenin etkisiyle bu tarihi kent dokularında farklı düzeyde tahribatlar yaşanmakta, geçmişin izleri zamanla silinmektedir. Tarihi kentsel dokunun korunması ve yitirilmiş ya da izleri silikleşen kentsel mekânın yeniden kente kazandırılması çabaları ise uzun yıllardır sürmekte ve gün geçtikçe insanların bu konudaki farkındalığı artmaktadır.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Erzurum kentsel tarihi dokusunun koruma sınırlarının belirlenmesine yönelik yapılan bu tez çalışmasına ilk olarak şu soruların yanıtı aranmaktadır.

-Korunması gerekli tarihi dokunun bileşenleri nedir?

-Kentsel tarihi dokunun sınırı belirlenirken nasıl bir yöntem izlenmelidir?

-Ülkemizde kentsel/tarihi sit alanı sınırları doğru bir yöntemle belirlenmekte midir?

Bu soruların yanıtı mekânı nasıl kavramsallaştırdığımızla doğrudan ilişkilidir. Çünkü mekân fiziki bir yapı olmanın ötesinde bir derinliğe sahiptir. Çok boyutlu ilişkilerin cereyan ettiği, ekonomik, sosyal, politik süreçlerin sonucunda şekillenmiş bir organizmadır. Bu ilişkiler örüntüsü içindeki değişimler bugünkü mekânı da düne göre farklı kılmakta, katmanlaştırarak günümüze kadar getirmektedir. Bu durumda belirlenecek sit alanı sınırı belirleme çalışması çok disiplinli bir ele alışı gerektirmektedir. Hazırlanan tez kapsamında Kent Tarihi, Kentsel Morfoloji, Kentsel Koruma disiplinlerinin bir arada bulunduğu bir çalışma yöntemi izlenmiştir. Yapılan çalışma teorik ve pratik alanın diyalogu içinde gerçekleşmiştir.

Farklı amaçlarla gerçekleştirilen kentsel korumanın ilk adımı, korunacak alanın sınırlarının doğru tespit edilmesidir. Ancak sorun bu “doğru”nun ne olduğu ve nasıl bir yöntem izlenerek “doğru”ya ulaşılabileceğidir. Ülkemiz mevzuatı kapsamında korumaya değer

tarihi kentsel alanın sınırlarının saptanmasında mevzuattaki göreceli kriterler kullanılmaktadır. Kullanılan bu kriterler ülkemiz pratiğinde tarihi çevrenin bir bütün olarak ele alınmasından korunmasından uzak tek yapıyı temel almakta ve korumaktadır. Tankut (1979) kentsel sit alanlarının belirlenmesine yönelik yapmış olduğu değerlendirmede;

“Korunabilirliğin bir ikinci ön koşulu da, çevrenin sınırlarının saptanmasıdır. Gerek Kültür Bakanlığı, gerek diğer kamu ve özel çalışma grupları, bazı kriterler uygulamakta ve bu kriterlere göre sit sınırları belirlenmektedir. Ne var ki, uygulanan ölçütlerin, konuyla ilgili tüm kişilerin benimseyebileceği bir düzeye eriştiği de söylenemez. Hem bu kriterler, öncelikle tek yapıya yöneliktir. Tarihsel çevrenin bir bütün olarak algılanması kaygısını yansıtmazlar. Kentin koruma adayı olan kesiminin, bütüncül bir yaklaşımla çeşitli zaman kesitlerinde değişen ve değişmeyen tarihsel iz belirlemeyi ve bunları değerlendirmeyi de gözetmekten uzaktırlar. Bu böyle olunca da, tarihi çevre tek yapıların toplamına, tarihi çevre sınırları da, bu yapıların dışından gelen bir çizgiye dönüşecektir. Bu ise, olayı çok basite indirgeme değil midir?” şeklinde ifade etmektedir. Tankut tarafından 1979 tarihinde belirtilen bu sorunun yaklaşık elli yıldır çözümlenememiş olduğu hem mevzuatta hem de uygulama alanındaki örneklerde görülmektedir.

Tez kapsamında araştırılan “tarihi kentsel alanın” sınırlarının belirlenmesi problemine cevap aranmadan önce tarihi kentsel alanın sınırını tanımlamamızı sağlayacak olan, kent formunun belirleyicilerine değinmek yerinde olacaktır.

Morris’e göre (1994) tarih boyunca yerleşim biçimlerini, “kentsel form belirleyicileri” dediğimiz faktörler belirlemiştir. Bu belirleyiciler tüm tarihsel süreç boyunca tarihi kent formunun şekillenmesinde, gerek organik gerekse planlı kentsel gelişme de önemli rol oynamıştır.

Bir kent coğrafyacısı olan Morris (1994) kent formunun belirleyicilerini doğal belirleyiciler ve yapay belirleyiciler olarak iki gruba ayırmıştır. Doğal belirleyiciler; topoğrafya, iklim, inşaat malzemeleri ve teknolojidir. Yapay belirleyiciler ise; ekonomi, politika, sosyal güç, dini yapı, kadastro, savunma yapıları (sur, kale), kente yüklenen misyon, kent formu/sistemi, kentsel mobilizasyon, estetik, mevzuat, kentsel altyapı, sosyal, dini ve etnik gruplar ve aktivitelerdir. Morris “*History of Urban Form Before The Industrial Revolutions*” adlı kitabında kentlerin kuruldukları dönemden Endüstri Devrimi’ne kadarki dönemde kentlerin form değişimlerini bu faktörler üzerinden analiz eder ve tarihsel coğrafi yaklaşımla kentsel morfolojinin değişimini, kronolojik bir yaklaşımla ele alır.

Morfolojinin sözlük anlamına bakıldığında biçim bilgisi olarak tanımlanmaktadır. Anne Vernez Modudon (1994) kent morfolojisini “kent inşaa edilme sürecini ve bu sürecin ürünlerini kapsayan bir çalışma alanı” olarak belirtmiştir. Kentsel morfoloji kentin nesnel analizini yapmaya çalışırken; mevcut fiziki yapıyı, organizma olarak sürekli değişen kenti, sosyal, ekonomik ve siyasi etkiler ile onların yaşadığı çevre arasındaki etkileşimleri çözümlenmeye amaçlamaktadır.

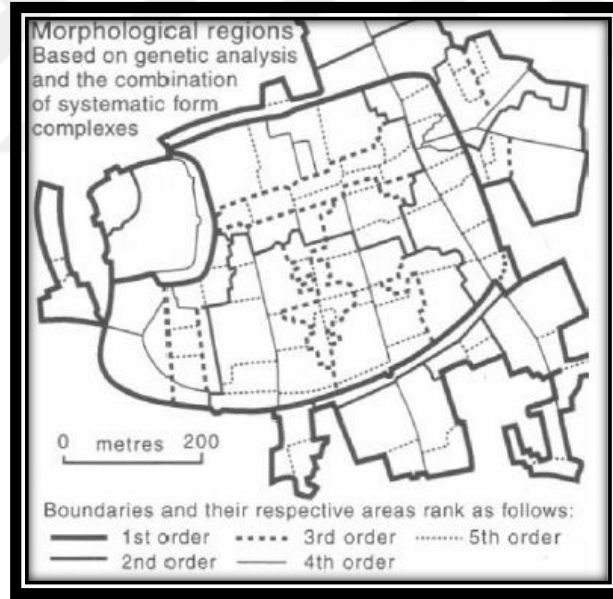
Kent morfolojisine yönelik araştırmalar 19. yüzyılda başlamış olup 20. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Mimarlık, arkeoloji, felsefe, antropoloji, tarih, etnografya gibi birçok disiplinle ilişkili olan kentsel morfoloji çalışmalarını; kentsel coğrafya yaklaşımları ve kent mimarisi yaklaşımları olarak iki genel başlık altında toplamak mümkündür. Kent mimarisi yaklaşımında daha çok kentlerin fiziksel dokuları değerlendirilmiş, kentin biçimsel öğelerinin yapısı incelenmiştir. “Kentsel coğrafya yaklaşımının ise temelinde, bir yerleşmenin karakterinin işlevsel olarak, belirli bir bölgesel bağlamda ekonomik ve toplumsal etmenler tarafından belirlendiğı kabulü yer almaktadır.” (Ayan, 2010).

Kentsel morfoloji çalışmaları İngiliz, İtalyan ve Fransız okullarının bakış açıları ile incelenmeye başlamıştır. İngiliz Okulu “tarihsel-coğrafi” yaklaşım çerçevesinde morfolojiyi ele alırken, Fransız okulu morfolojiyi sosyal ve ekonomik boyutu ile İtalyan okulu ise tipolojik açıdan ön plana çıkarmıştır.

İngiliz okulunun kurucusu olan Alman coğrafyacı M.R.G. Conzen, kentlerin kuruluş ve değişimini araştırırken mekanın tarihsel ve toplumsal süreçlerle dönüştüğünü, iki boyutlu mekânsal analizlerin bunun için yeterli olmadığını ve bugünden geçmişe giden bir analiz yönteminin, tarih içindeki kayıplar gözden kaçırıldığı için kentin gelişimini açıklayamadığını, incelemenin geçmişten günümüze doğru yürütülmesi ve kaybolan elemanların verisinin de en az bugünküler kadar dikkate alınarak analiz yapılması gerektiğini savunmuştur. Conzen'in İngiltere’de Alnwick kenti üzerinde yapmış olduğı araştırması kentsel morfoloji yaklaşımının kavramlarını ve yöntemsel çerçevesini en iyi açıklayan eseridir. Bu çalışmada kenti oluşturan elemanları; sokak, sokak örüntüsü içerisindeki bağlantılar, parsel ve parsel-sokak ilişkisi, binalar, bina tipolojileri ve binaların yapı adalarındaki konumu olarak tanımlar ve bunların bir araya gelerek oluşturdukları katmanlaşmayı analiz eder. Conzen’in yapmış olduğı kent morfolojisi analizlerinde kullandığı verilere bakılacak olursa; arazi kullanımı, kadastral doku ve mülkiyet dağılımı, tarihi yapılar ve türleri (dini yapılar, oteller, ticari yapılar, kamu yapıları vb), sokaklar, yapı nizamları, bina cepheleri, yapı dönemleri, sanayi alanları, zemin kat kullanımları gibi

kentin gelişiminin izlenebileceği kaynaklardır. Bina dokusu, arazi kullanımı ve plan birimlerinin örtüşmesi olarak da "kent manzarasını" (*townscape*) tanımlar ve bu üç unsurun kesişmesi ile de morfolojik bölgeler oluşmaktadır. "Morfolojik bölgeleme" (Şekil 1) kendi içerisinde bütünlük gösteren formların diğer bütünlük gösteren formlardan ayrışması ile oluşmaktadır. Bina dokusu incelenirken, binaların dönemsel özelliklerine göre incelenip gruplandırılır. Conzen'in tanımlamış olduğu morfolojik bölgeler kentin bütününden parçalarına doğru giden kademeli bir tanımlamadır. Bu dört başlıkta ele alınmaktadır.

1. Derece Bölge: Kentin tarihi çekirdeği
2. Derece Bölge: Ana plan birimleri ve kent parçaları (mahalle veya daha küçük yerleşimler)
3. Derece Bölge: Ara plan birimleri, komşuluk birimleri
4. Derece Bölge: Bir bölgedeki benzer karakter özellikleri gösteren bina grupları haricindeki alanlar şeklinde tanımlanmaktadır.

Şekil 1. Conzen'in Ludlow'a yönelik yapmış olduğu bölgeleme çalışması (Whitehand, 2001)

Conzen'in kullanmış olduğu diğer bir analiz başlığı olan arazi kullanımında ise arazinin üzerindeki fonksiyona göre değerlendirilme yapıp, üst ölçekte nasıl bir arazi kullanım deseni olduğuna bakılır. Conzen'in kullandığı kavramlardan birisi de "Çeper Kuşak" (*fringe-belt*) dir. Çeper kuşak; kentin dış kısmında sabit veya çok yavaş gelişen

karma fonksiyonlu kullanımlara sahip kuşak benzeri alanlardır. Conzen, Alnwick çalışmasında; yerleşik kent dokusunda iç, orta kuşak ve kentin gelişim eşliğini oluşturan dış kuşak alanlarının kentin morfolojik gelişimini anlamada esas olduğunu dile getirir. Ayrıca Orta Çağ kentlerinin iç kuşak alanlarının Orta Çağ'dan kalma sur ile çevrili olduğunu, önceleri sur kentin dış sınırı iken, kentin sürekli büyümesi ve surun yıkılması ile iç kuşağın orta kuşakla birleşerek işlevini kaybetmesinden bahsetmiştir. Bir anlamda kapalı kent modeli ile gelişen kentlerin morfolojik gelişiminin çözümlenmesinde kent surları kilit bir eleman haline gelir. Dünyanın her yerinde kentlerin tarihsel, coğrafi, sosyoekonomik ve kültürel gelişimlerine göre çeper kuşaklar farklı biçimlerde oluşmaktadır (Conzen, 1969, alıntı: Ünlü, 2015).

Conzen ve Whitehand kentsel büyüme ve çeper kuşak oluşumunun kentsel planlama alanında yeterince kullanılmadığını belirtirler. Bunun da kentin tarihsel süreç içerisinde şekillenen bir coğrafi varlık yerine, işlevsel ve alan kullanımını üzerinden analiz edilmesinden kaynaklandığını savunurlar. Oysaki kentin gelişimi analiz edilirken kentin farklı dönemlerde nasıl geliştiği ve değiştiği üzerinde yoğunlaşılmalıdır. Bu da uzun bir tarihsel sürecin analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Conzen'e göre kentsel gelişme bir süreç olarak algılanmalı ve bu süreçteki değişim de doğru analiz edilebilmesi için kenti oluşturan en küçük birimler (yapılar, sokaklar vb) de analizlere dâhil edilmelidir.

Bu çalışma ile Morris ve Conzen'in morfolojik analiz için kullanmış olduğu yöntemler ışığında kentsel sit alanının belirlenmesine yönelik bir model önerisi geliştirmek amaçlanmaktadır. Geliştirilecek modelin üç kritik aşaması olacaktır. İlk aşamada kentin tarihsel alan sınırı ve katmanlaşma düzeyinin belirlenmesi, ikinci aşamada kentsel tarihi dokunun çağdaş kentsel gelişim baskısı altında değişen, dönüşen alanlarının tespit edilmesi, son aşamada ise yukarıdaki iki aşamanın verileri ışığında kentsel tarihi alanın koruma sınırları ve statülerinin belirlenecektir.

James E. Vance *The Continuing City: Urban Morphology in Western Civilization* adlı kitabında kenti "çok sayıda gücün yer aldığı oldukça karmaşık oyunun üretimiyle oluşan bir yapının coğrafyası ve kültürü" olarak tanımlamaktadır. Kent morfolojisi çalışmalarında kentin fiziki mirasının çağdaş kurumsal deneyimlerle birlikte değerlendirilmesi gereğinin altını çizer. Bu çalışmalarda karşılaşılan temel problemlerden biri sürecin kendine özgü kaotik yapısı olan farklı dönemlerden oluşuyor olmasıdır. Her tarihsel dönemin fiziksel oluşum ve değişimlerin ardındaki sosyal ve ekonomik nedenler

farklılaşmakta, dolayısıyla kentsel sistemi ve değişimini aynı süreklilik içinde değerlendirmek mümkün olmamaktadır. Ancak kentin fiziki değişim hızının her zaman politik ve ekonomik kurumların değişim hızıyla paralel gitmediği, fiziki yapının çoğu kez daha tüm diğer olup bitenler karşısında direnç gösterdiğine de dikkat çeker. "Devletlerin radikal dönüşümlerine rağmen, kentler radikal değişimlere direnç göstermekten ve evrimden yanadır." Kentin formunun genel değişim rüzgârlarından etkilenmesi zaman alır. Bir başka ifadeyle hiçbir şehir geçmişini bütünüyle reddetmez.

Tam bu noktada kente ait tarihsel dönemleri belirlemenin de başka bir sorun olarak belirmektedir. Kentlerin, tarihin kronolojik dizininin dışında işleyen kendine özgü bir ritmi vardır. Yazar kendi çalışmasında Avrupa kentlerine yönelik tarihi dönemleri kentlerin kendi idaresinde eriştiği güce göre belirlemiştir. Kente özgü dönemlerin belirlenmesinde değişim sürecindeki kırılma noktalarının tespiti önemlidir. Uzun periyotları içeren çalışmalarda temel problem verilerin, kayıtların sürekli olmamasıdır. Kayıt dışı olayların boşluğunu kentteki fiziksel veriler ile tarihi verileri iki taraftan birbirini tamamlamak üzere çaba ve dikkatle irdelenmelidir. Morfolojik çalışma bu verilerin bir arada değerlendirilmesinde önemli bir araçtır.

Vance'in "*stage*" olarak adlandırdığı kentin morfolojik zamanı olarak belirlenen, kronolojik zamanın dışında bir dönemleme tanımlamaktadır. Bu bir kentsel aksın, bir kentsel yapının kentin tarihsel koşulları içinde yeniden değerlendirilmesiyle belirlenen bir zamana ilişkin bir etabı / aşamayı işaret eder. "*Stage*" kent formunun süreklilik taşıyan özelliklerini, ya da bozulma biçimlerini verebilir. Turin ve Chester'in sokak dokusu Roma döneminden kalmadır, ancak yapılar bakıldığında Turin Mussolini dönemi yapılarını, Chester'da ise Orta Çağ yapıları hakimdir. Dolayısıyla her iki kent dokusu üzerinde okunan zamanlar farklıdır. Bunun da ötesinde morfolojik süreç içinde dönüşümün boyutu ve biçiminden çıkarılması gereken sonuçlar vardır. Uzun zaman periyodu içinde kentin tarihsel elemanlarının üst üste, yan yana gelerek katmanlaşır. Geçmişteki yapıların bir sonraki çağa adapte olması ne denli zorsa, daha sonra bu adaptasyonun çözümlenmesi de o denli zordur. Kentin bir tarihsel aşamadan (*stage*) diğerine geçişte işlevsel değişimlerle birlikte kentsel formun yeni sürece adaptasyonu da önemli bir meseledir. İşlev değişikliği sonucu formun yeniden farklı biçimde kullanımı söz konusudur. Bu durum "işlev formu biçimlendirir" kuralına uymaz. Bu süreçte işlev ve form arasında iki taraflı bir uzlaşma söz konusudur ve uzlaşmanın biçim ve boyutu kentsel dokunun değişimlere karşı ne derece toleranslı olduğu ile ilgilidir (s. 21).

Kentin evrimsel doğası sadece form ve işlevle ilgili değildir. Bağlantılar (*connectivity*) bu sürecin üçüncü bileşendir. Vance "bağlantı" kavramını, kentsel mekânın değişim sürecinde form ve işlev arasındaki uyum biçimi ve tarzını ifade etmek üzere kullanmaktadır. Form, işlev ve bağlantılar Vance'ın analitik bakışının temelini oluşturmuştur (s. 23). Bir dönemin bıraktığı mirasın bir sonraki dönemde değerlendirme biçimi de denilebilir. Burada Roma bazilikasının Ortaçağ boyunca Avrupa'da ve Anadolu'da farklı işlevsel dönüşümlerini örnek verebiliriz. Ya da Roma dönemine ait bir kentsel aksın 15. yüzyıla kadar varlığını sürdürme veya tam tersi bozulma süreci coğrafyalara göre farklılık göstermiştir. Dönemsel değişimde işlev ve biçim arasında kurulan bağlantı biçimleri kentin katmanlaşmış kompleks yapısını çözümlemeye önemli hale gelmektedir.

Çok sayıda tarihi dönemi yaşamış kentlerde, farklı dönemlere ilişkin kentsel oluşumların üst üste, yan yana ve hatta iç içe geçmesiyle çok katmanlı bir yapı oluşur. Katmanlaşma yaygın olarak arkeoloji alanında kullanılan bir terimdir. Kent morfolojisinde ise kentsel mekânda katmanlaşma olgusuna yer verilse de, belirgin bir kavram olarak öne çıkarılmamıştır. Conzen için katmanlaşma (*stratification*) meselesi farklı dönemler boyunca süregelen ortak kentsel biçim ve kalıplarının belirlenmesinde gündeme gelmiştir. Bu izleri kentin genel / ana belirleyicileri olarak değerlendirmiştir. Yaptığı analizlerde farklı zaman aralıklarındaki biçimsel oluşumların doku içinde birbirine göre mesafesi, dağılımı veya karışımını ortaya koymaktadır. Conzen nihayetinde kentsel dokunun izlenebilen biçimlerini tespit etme çabasıdadır.

Michel de Certeau antropolojik ve dilbilimsel bir yaklaşımla kaleme aldığı *Gündelik Hayatın Keşfi* adlı çalışmasında (2008) kentin katmanlaşmış yapısının kendini kolay ele vermeyecek denli komplike olduğuna dikkat çeker. Katmanlaşma, tarihsel süreç içindeki ekonomik ve sosyal oluşumların kentsel düzlemde ayrı ayrı tabakalar halinde üst üste yığılması değil, birbirinin içine karışmasıyla gerçekleşir. Üstelik bu kente dair harmanlanan oluşumları fiziksel yapı, biçimsel izlerle sınırlandırılmaz. Gelenek görenek, günlük dildeki bir deyim, cümle, hafızalarda kalan yere dair anlatıların da bu katmanlaşmada varlığını sürdürebilir (s. 323-325). "Burada eskiden vardı" cümlesiyle kentin bir yerinde bir zaman var olanın yokluğu işaret edilir. Artık olmayanı işaret eden göstergeler toplumsal bellekten işaret alır ve kentin katmanlarına aittir (s.207) "Eskiden bütün bunları eklemleyen okunabilir söylemler bugün kaybolmuştur ya da dil içinde sadece parçaları, artıkları kalmıştır. Bütün bunların oluşturduğu bu yer, yüzeyinde bir kolajı

andırır." De Carteau bu parçaların bugünkü kentsel düzlemde yer bulma biçimine de dikkat çeker. "Hepsi aynı çağa ait olmayan ve aslında çökmüş, yok olmuş bütünlere hâlâ bağımlı kalmaya devam eden parçaların oluşturduğu bu bütün, ince ayarlı, telafi edici dengelerle idare edilir." (s. 324) Kentin geçmişine dair ister fiziksel izler, simgeler, ister anılar, deyimler, isimler bize her zaman bütün açıklığı ile bilgi vermezler. De Carteau bunu "susan bilgi" ve geçmişe dair "parçalı öyküler" olarak ifade eder. Ama geçmişe dair bu parçaların bütünü kentin ruhunu oluşturur (s.207).

De Certeau kentsel katmanlaşmaya dair açıklamalarından, kentsel tarihi çevrenin biçimsel unsurlarla birlikte soyut unsurları da barındırdığı ve fiziksel koordinatlarla kentsel belleği canlı tuttuğu; kentsel tarihi alanların geçmişe ait görünür izlerinin bir bütünlük arz etmese ve kolay okunmasa dahi, kentin varoluş hikâyesine dair ilk bakışta görünenin çok ötesinde ve derinlikte veri ve bilgi barındırdığı anlaşılıyor.

Erzurum Kenti morfolojik analiz süreci özetlenecek olursa, sırası ile:

1-Tarihi kentin sınırlarının ve bölgelerinin belirlenmesi

- Kentinin idari, ekonomik demografik yapısı incelenmesi
- Kentin dış sınırlarının tespiti
- Kentteki ana kullanımlar/arazi kullanımının belirlenmesi
- Kentteki odaklar ve kent içi mobilizasyon

-Kentin sokak dokusu (yıpranma (organik dokunun oluşumunu tamamlamamış olması-üzerine yenileme) (kentsel dokunun kendini tamamlamadığı bölgeler- modern yapılaşan bölgeler)

2-Kentteki yapıların irdelenmesi

- Yapıların dönemlenerek kullanım ve türlerine göre gruplara ayrılması

3-Erzurum'un morfoloji çözümlenmesinde kent surların yeri

- Surların tarihlendirilmesi
- Surların bugünkü kentteki izinin bulunması
- Surların bugünkü hâlihazır haritaya işlenmesi

4-Erzurum sit alanı sınırlarının irdelenmesi/değişim sürecidir.

Yapılan bu analizler sonrasında Erzurum kentinin morfolojik gelişimi süreci ortaya konulmuştur. Kentin morfolojik gelişimi ortaya konulurken coğrafi, etnoğrafik, mimari arkeolojik, tarihi, mekansal veriler bir arada değerlendirilmiştir. Çok katmanlı olan bu verilerin değerlendirilmesinde tarihi harita gravür, fotoğraf, kroki, tahrir kayıtları, nüfus kayıtları, seyahatnameler, yer adları, dönemlerin tarih yazımları, yapılar ve yapılara ilişkin

kayıtlar, yapılara ait bilgiler (yapım tarihi, malzeme ve üslup, yapım nedeni, yapı türü, yapım teknolojisi, yapıların yoğunlaşması/yığılması), arazi kullanımını vb. kaynaklardan yararlanılmıştır. Kentin dönemler itibariyle mekânsal sosyal, ekonomik tarihi ile mekânsal gelişimi arasında ilişki kurulmuştur. Geliştirilen model doğrultusunda Erzurum kenti için önerilen sit sınırı, 2013 yılı Erzurum Kentsel Sit Sınırı ile karşılaştırılarak değerlendirilmektedir.

1.3.Tanımlar

Bu bölümde kentsel sit alanı sınırının belirlenmesi sürecinde kullanılan kavramlara değinilecektir.

1.3.1.Yasal Çerçeve de Kültürel Miras, Taşınmaz Kültürel Miras, Kültür Varlığı, Sit Alanı

Tarihi kentsel alanlar ve yapıların korunması kentlerin kimliğini korunmasına ve gelişmesine katkı sağlamaktadır. Eski kent dokusunun korunması ve yitirilmiş kentsel mekânın yeniden kazanılması çabaları uzun yıllardır sürmekte, insanların bu konudaki farkındalığı da gün geçtikçe artmaktadır. Tarihi kentsel alanın korunmasına yönelik yapılan bu çalışmada öncelikle korumaya yönelik temel kavramları açıklamak yerinde olacaktır.

“Kültürel miras geçmiş kuşaklardan miras alınan ve çeşitli gerekçelerle geleceğe miras bırakılması gerekli, fiziksel olarak varlığı olan ve insanlar tarafından yapılmış her türlü eserler ile bir topluma ait değerler bütünü olarak tanımlanmaktadır.” (URL 1). Kültürel miras tüm dünyada ortak sayılmakta ve kültür varlığı da buldukları ülkelerin sınırlarının dışına çıkıp tüm dünyaya ait olmaktadır.

Kültürel miras daha kapsamlı biçimde; “anıtlar, tarih, sanat veya bilim açısından evrensel değeri bulunan mimari yapıtlar, heykel ve resim çalışmaları, arkeoloji, mağara vb. yapıların elemanları ya da bunların birlikte topluca oluşturduğu eserler; yapı grupları-mimari, özgünlük ya da peyzaj olarak tarih, sanat veya biçim açısından evrensel önemi olan, ayrıık ya da bitişik yapı grupları, sit alanları (tarihi, estetik, etnolojik veya antropolojik özellikleri ile evrensel değeri olan arkeolojik ve tarihsel sit alanları ile

insanların kendilerinin ya da doğa ile birlikte oluşturduğu kentsel sit alanları” olarak tanımlanmaktadır (Kiper, 2004).

1931 yılında yayımlanan "Atina Tüzüğü" (Charter of Athens) ile 1954 yılında kabul edilen "Lahey Sözleşmesi'nde" (The Hague Convention) kültürel miras; sadece “anıtsal mimari eserler, tarihi ya da anıtsal öneme sahip yapılar, arkeolojik sit alanları, resim, heykel, el yazmaları” vb taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarını" kapsamaktaydı. Zaman içerisinde değişen kültürel, politik, ekonomik ve sosyal çevrenin sonucunda Kültürel miras kavramı da anlam değiştirmiş, obje odaklı ve anıtsal yapı perspektifli bir anlayıştan alan ölçeğinde ve sivil mimari yapıların da korunduğu bir anlayışa ulaşmıştır. Genel olarak uluslararası veya ulusal düzeydeki hukuk metinlerinde kültürel miras; somut kültürel miras, taşınır kültürel miras, taşınmaz kültürel miras, sualtı kültürel mirası, somut olmayan kültürel miras ve doğal miras olarak sınıflandırılmıştır.

Tez kapsamında yapılacak çalışma kentsel alan ölçeğinde olduğundan "taşınmaz kültürel miras" kavramı üzerinde durmak doğru olacaktır. Taşınmaz kültürel miras ülkemiz mevzuatı kapsamında; tek yapı ölçeğinde, yâ da bir arada bulunmaları ve yoğunlukları ile "yapı grubu" olarak veya birlikte olmalarıyla bir tipoloji ve kentsel doku oluşturduklarında ise "sit alanı" olarak tanımlanmaktadır.

“Taşınmaz kültürel miras” ve “koruma” kavramları ilk olarak 1931 yılında Atina'da yapılan "Tarihi Yapıların Restorasyonu Kongresi'nde" tanımlanmıştır. Kongrede anıtların korunması ve restore edilme teknikleri, eğitimsel ve yasal değerlendirmeler ve estetik değerlerin artırılması konuları ele alınırken, her ülkede kültür mirasına yönelik yasal düzenlemelerin yapılması gerekliliği vurgulanmıştır (ICOMOS, 2015).

İkinci Dünya Savaşında Avrupa'daki kentler yerle bir olmuş, savaş sonrasında ise hızlı bir yeniden inşa süreci başlamıştır. Bu yeniden inşa sürecinde kültürel kaybın yaşanmaması amacıyla da birçok uluslararası kurum ve kuruluş kurulmuş, düzenlenen organizasyonlarla, yayımlanan bildiri tüzük ve sözleşmelerle taşınmaz kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası düzeyde politikalar üretilmesi amaçlanmıştır.

Ülkelerin kültürel mirasın korunması konusundaki politika ve uygulamalarının yeterli görülmediği bu dönemde UNESCO (1945) kurulmuştur. Yasası 1945 yılında kabul edilmiştir ve kültürel konularda söz sahibidir. “UNESCO Sözleşmesi, ülkemizde “20 Mayıs 1946 tarihli ve 4895 sayılı kanunla” onanmıştır. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu 25.08.1949 tarihinde aktif olarak çalışmaya başlamıştır” (UNESCO,2015).

Ülkemiz de bu yasayı onaylayan ilk on devletten biridir. Kültürel mirasın korunması bağlamında 1964 yılında yayımlanan Venedik Tüzüğü'nün kabul edilmesi ve ICOMOS'un (*International Council on Monuments and Sites*) kurulmasının önemi büyüktür. Yapmış olduğumuz sit alanının tespitine yönelik çalışma özelinde Venedik Tüzüğü'nün incelenmesi oldukça önemlidir. Tüzüğün ilk maddesinde: “tarihi anıt kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz, bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar” şeklinde tanımlanmıştır.¹ Bu da tek yapı ölçeğinden alan ölçeğinde korumaya geçildiği, kültürel miras tanımında ve koruma anlayışında köklü değişikliklerin bir göstergesidir. Bir sonraki adım ise 16 Kasım 1972'de kabul edilen "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme" (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*)² ile atılmıştır. Böylece "kültür mirası" kavramına yeni bir tanım getirilmiştir. Ülkemizde de 14.02.1983 tarih ve 17959 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan sözleşmede aşağıdaki tanımlar içerisine girenler "kültürel miras" sayılmaktadır. Bu tanımlar;

“Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri.”

“Yapı toplulukları: Mimari uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih sanat ve bilim açısından istisnai evrensel değerlere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları.”

“Sitler: tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik sitleri kapsayan alanlardır.”

Bu tanımlamadan da anlaşıldığı üzere yüzyılın başında tek yapı ölçeğinde korumaya yönelik olan kültürel miras kavramı, zaman içerisinde değişen kültürel, politik, ekonomik ve sosyal çevrenin sonucunda anlam değiştirmiş, obje odaklı ve anıtsal yapı perspektifli bir anlayıştan alan ölçeğinde ve sivil mimari yapıların da korunduğu bir anlayışa ulaşmıştır.

¹Venedik Tüzüğü tam metni için: <http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Tuzukler2&dil=tr>, Erişim tarihi: 3 Haziran 2013

² Sözleşmenin tam metni

için: http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somutkulturelmiras/somut_kulturel_miras.pdf, Erişim tarihi: 03.06.2015

Kültürel miras kavramının zaman içerisinde tek yapıyı kapsayan tanımından alan ölçeğindeki tanıma ulaşması ile kültürel miras kavramının da ortaya çıktığı söylenebilir.

Tez kapsamında üzerinde durulacak olan “kentsel alanların korunması” söylemi ilk kez 1954 yılındaki Lahey Kongresi’nde, silahlı çatışmada korunacak kültürel miras; mimari, arkeolojik, sanat ve tarihi, bina toplulukları ve koleksiyonlar olarak konu edilmiştir. Bu kongre ile birlikte tarihi kentsel alanların korunması, 20. yüzyılın ikinci yarısında, uluslararası boyutta kabul görmüş ve böylece 1970’li yıllarda korumada tek yapıdan, alan ölçeğine ulaşmıştır. 1972 yılındaki *Dünya Miras Kongresi*’nde Lahey’de sözü edilen “bina toplulukları” tanımının yerini “tarihi kent alanları” almıştır (Jokilehto, 2007; alıntı: Cinel, 2010).

Yukarıda da bahsedildiği gibi kentsel dokunun, dokuyu oluşturan yapılar kadar önemli olduğu ve bilinçli şekilde korunmasının gerekliliği 1964’de imzalanan Venedik Tüzüğü ile başlamaktadır. Tarihi kent merkezlerinin korunması, dünyada ilgi çekici bir konu olarak gündeme gelmiş ve Birleşmiş Milletler, *UNESCO* ve diğer uluslararası birimlerce koruma üzerine tavsiyeler yayınlanmaya başlamıştır. 1975 yılında Avrupa Mimari Miras Kongresi’nde mimarlık mirası “yalnız üstün nitelikli tek yapıları ve çevrelerini değil, tarihsel ve kültürel özelliği olan tüm kentsel ve kırsal alanları içerir” şeklinde tanımlanmıştır (Kapan, Aydın, 2007; alıntı: Cinel, 2010).

Sit Alanı kavramını tanımlamadan önce; ülkemizdeki hukuki metinlerde sıkça karşımıza çıkan kültür varlığı kavramından bahsetmek gerekmektedir.

“Kültür varlıkları, esas olarak insan elinin emeğinin ürünü olan, insanlar tarafından tasarlanan, belli amaçlar için üretilen varlıklardır. Bu varlıkların üretilme şekilleri üretilme amaçları, üretildikleri malzemeler, kullanım tarzları, kullanım amaçları ve benzeri noktalardan, insanlık tarihini aydınlatan belgelerdir. İnsanlar yaşamlarını devam ettirebilme gereksinimleri doğrultusunda, çeşitli aletler tasarlanmış, tesisler oluşturmuş ve karşılıklarına çıkan güçlüklerle mücadele etmişlerdir. İnsanlık tarihi boyunca yaşanan olaylar daha iyi yaşama çabasının bir ürünüdür. Bu süreçte gerçekleşen olayların nedenleri sonuçları, ortaya konulan mücadele elde edilen başarı ile tespit edilebilmesi ve tarihinin doğru anlaşılabilmesi ancak kültür varlıklarının korunması ve incelenmesi ile mümkün olabilecektir”(Çolak, 2015).

“2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda”, kültür varlıkları; “tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan

özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır” şeklinde tanımlanmıştır. 13.03.2012 gün ve 28232 sayılı “Korunması Gerekli Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelikte” kanun kapsamında kültür varlıkları; “tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan, o eseri meydana getiren toplumun toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal, bilimsel ya da estetik niteliklerinin belgesi olan yer üstünde, yer altında veya su altındaki korunması gerekli taşınmaz varlıkları,” şeklinde tanımlanmıştır. Kanun koyucu kültür varlıklarının korunması ile elde edilecek faydaya odaklanan bir tanım getirmiş, neden korunması gerektiğine ise atıfta bulunmamıştır. Kültür varlıkları, taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları olarak sınıflandırılmaktadır.

Taşınmaz kültür varlıklarının alan ölçeğinde korunmasına ilişkin karşımıza çıkan ilk kavramlar ise sit alanı ve ören yeri kavramlarıdır. Sit terimi, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunmasındaki koruma tedbirlerinden birinin adıdır. Yasal çerçevede sit alanları;

- Kentsel Sit Alanları
- Arkeolojik Sit Alanları
- Tarihi Sit Alanları
- Doğal Sit Alanları
- Karma Sitler, olmak üzere beş gruba ayrılmıştır.

Bu bölümde yalnızca konumuzla ilgisi açısından kentsel sit alanı kavramı üzerinde durulacaktır.

Kentsel sit alanı, “13/03/2012 tarih ve 28232 sayılı Resmi Gazete'de” yayımlanarak yürürlüğe giren “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Tespiti ve Tescili Hakkındaki Yönetmelikte”; “Mimari, mahalli, tarihsel, estetik ve sanat özelliği bulunan ve bir arada bulunmaları ve bir bütün olarak o yerleşmenin ait oldukları dönemin yaşam biçimini gelecek nesillere aktarmaları sebebiyle teker teker taşıdıkları kıymetten daha fazla kıymeti olan, kültürel ve tabii çevre elemanlarının (yapılar, bahçeler, bitki örtüleri, yerleşim dokuları, duvarlar, sokak ve meydanlar, v.b.) birlikte buldukları alanları” şeklinde tanımlanmıştır. Kentsel sit alanının ilan edilmek suretiyle taşınmaz kültür varlıklarının alan ölçeğinde korunması tedbirlerine ilişkin ilke ve esaslar, Koruma Yüksek Kurulu tarafından ilke kararları ile belirlenmiştir.

1.3.2.Kentsel Koruma ve Sit Alanının Kavramsal İeriği

Yapılan tez kapsamında öncelikle kentsel korumanın tanımını yapmak yerinde olacaktır. Kentsel Koruma;

“Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda” yer alan düzenlemeye göre; “Koruma” ve “Korunma”; “taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleridir.” Kentsel koruma ise Keleş’e göre “kentlerin belli kesimlerinde yer alan tarihsel ve mimari değeri yüksek yapıtlarla anıtların ve doğal güzelliklerin kentte bugün yaşayanlar gibi gelecek kuşakların da yararlanması için her türlü yıkıcı, saldırgan ve zararlı eylemler karşısında güvence altına alınmasıdır” (Keleş, 1998).

Kentsel korumada temel amaç, kentte sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen değişimlerin fiziki mekânda yapacakları etkileri kontrol edebilmektir. Bu kapsamda, korunması gerekli alanların günün koşulları çerçevesinde ve bütün olarak ele alınması gereklidir.

Ülkemizde kentsel koruma tutumları ya da ahlakını savunanlar bunu dört farklı şekilde temellendirmektedir. İlk yaklaşımda; “geçmişin izlerini taşıyan bir çevrede yaşayarak toplumsallaşan” yerleşim sakinlerinin kültürel sürekliliği kolayca elde edebileceği ve tarih bilincine sahip olacağı fikri bulunmaktadır. Burada öngörülen geçmişin canlandırılması değil, yeni yaşamın içine geçmişin simgelerinin de taşınmasıdır. İkinci temellendirmede ise korumada ulusal benlik yaratma bir araç olarak görülmektedir. Bu nedenle de böyle bir yaklaşım altında korumacılığın amacı darlaşıp, seçmeci hale gelmektedir. Varsayılan bir geçmiş ve kimi zaman idealize edilen yaşama kişileri özendirmeye çalışmaktır. Üçüncü yaklaşım ise estetik olarak ya da farklı ölçütlere göre değerli olanın korumasıdır. Bu halde de birinci tür koruma amacına göre değerlilik ölçütü açısından bir sınırlama getirilmiştir. Tarihselliğin tek başına korunma için yeterli olmadığı farklı ölçütlerinin de bulunması gerektiği savunulmuştur. Dördüncü yaklaşımda ise korumanın kültür turizmine girdi oluşturacak olması bulunmaktadır. Korumanın nedeni de “kazandıracığı gelirdir” fikri savunulmuştur. Bu dört yaklaşım içerisinde yapılması gereken birinci amacı temele almak, önceliklerin saptanmasında kullanılan ölçütlerde katılmamak ve sürekli olarak elde edilen sonuçları birinci amaca göre irdelemektir (Tekeli, 1988).

1.3.3.Avrupa Ülkelerinde Kentsel Koruma Alanı (Sit) Kavramının Gelişimi

Dünyada ve ülkemizde yaklaşık olarak 50 yıldır kentsel tarihi çevrelerin ve tek yapıların korunması olgusu küresel bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmış, tek yapı ölçeğinde olan koruma anlayışı alansal korumaya doğru evrilmiştir. Ülkemizden daha erken bir dönemde Avrupa’da kentsel koruma anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir.

İlk çağlardan başlayıp sanayi devrimine kadar farklı sebeplere dayalı eski eserlerin korunması anlayışı, sanayi devrimi daha da önem kazanmış, koruma olgusu alansal nitelikte bir boyuta ulaşmıştır. Koruma anlayışının bugünkü anlamda gelişimi ise ancak 1. Dünya Savaşı sonrası olmuştur (Alkan, 1994; alıntı: Bildiş, 2006)

Endüstri devriminden başlangıcından bu yana yapı ölçeğinde olan koruma anlayışı, 1950’lerden itibaren, alan ölçeğinde korumaya odaklanmıştır. Bu dönem ve sonrasında çıkarılan ve Hollanda’da Anıt Yasası (1961), Fransa’da “*Malraux Yasası*” (1962), İngiltere’de “*Civic Amenities Act*” (1967), İtalya’da “Kent Planlama Yasası” (1967) ve Türkiye’de 1973’te “*Eski Eserler Yasası*” gibi düzenlemeler, korunacak alanların müze olarak kalmasının önüne geçilmesi için izlenmesi gereken politikalar üzerinde durulmaya başlanmıştır (Yücel, 2005).

Avrupa’daki ülkelerde kentsel korumanın gelişimi, Fransa ve İngiltere ülkelerinde incelenecektir. Ülkeler seçilirken kentsel alan korunması anlamında farklı uygulama araçları olan ülkeler seçilmiştir. Ayrıca tez kapsamında incelenen sit alanı sınırlarının belirlenmesinde morfolojik analizlerin kullanılmış olması da seçim kriteri olmuştur.

-Fransa’da kentsel koruma yaklaşımına bakıldığında;

Fransa büyük aydınlanma hareketlerinin başlangıcı olan bir ülke olmasına rağmen kültür varlıklarının korunmasına yönelik çalışmalara geç başladığı söylenebilmektedir. Fransa da tarihi kültürel varlıkların korunmasına yönelik ilk yasal düzenleme 1830 yılında yapılmıştır. Bir müfettişlik birimi olarak oluşturulan kuramsal yapı 1837 yılında "Tarihi Anıtlar Komisyonu'na" (*Comission Nationale Des Monuments*) dönüştürülmüştür. 1887'de tarihi anıtların korunması sorumluluğu, “Tarihi Anıtların Korunması, Güzel Sanatlar ve Halkın Bilgilendirilmesi Bakanlığı'na” verilmiştir. 21 Nisan 1906'da ise tarihi sitlerin korunmasına ilişkin bir yasa çıkarılarak tarih ve kültür varlıklarının korunmasının kapsamı genişletilmiş, merkez koruma örgütlenmesi alt bölgelerde de öngörülerek korumanın yaygınlaştırılması sağlanmış, halk ve sivil toplum kuruluşları da koruma örgütlenmesinin

bir parçası haline getirilmiştir. Bu yasa sonrasında çıkan kanun ve kanun hükmünde kararnamelerle mükemmelleştirme çabalarına gidilmiştir (Okyay, 2001).

1950 yılların sonlarında bütüncül bir yaklaşımla tek yapı ölçeğinde korumadan kentsel alan ölçeğinde korumaya geçilmeye başlanmıştır. 7 Ağustos 1962'de yürürlüğe giren yasa (*Malraux Yasası*) önceki yasanın gözden geçirilmiş hali olmakla birlikte o zamana kadar muğlak olan "koruma alanları" kavramı şu şekilde tanımlanmıştır:

"Koruma alanları; üzerinde tamamında veya bir kısmında restorasyon vb. tasarruflarda bulunulabilecek tarihi estetik niteliğe sahip yapılar bütünü veya doğal alanlardır. Koruma alanlarının saptanması ve ihdas edilmesi;

1) Kültür Bakanlığı'nın veya Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın (*La Ministre de la Coustruction*) onayı ile ya da ilgili alanın idari örgütünün önerisiyle,

2) Böyle olmadığı durumlarda Devlet Konseyi'nin (*le Conseild'Etat*) kararnamesi (*Le decret*) ile sağlanır" (Okyay, 2001).

Yukarıda anlatıldığı üzere korunması gerekli kültür mirası kendi içinde kademelendirilmekle birlikte bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu yasa büyük çaptaki kentsel alanları kapsamaktadır. Tarihi kentsel alanın korumaya alınması ancak belediye meclisinin bakanlık bünyesindeki birime başvurusuyla yani yerelin insiyatifi ile gerçekleşebilmektedir. Koruma alanlarının sınırlarını belediye meclisi belirlemekte ve bunun için çok dikkatli etütler yapılmaktadır. Planlama çalışması ise öncesi sosyal analiz yapılması ve bir kamuoyu oluşturulması önemsenmektedir. Plan, koruma planlaması konusunda uzman, bakanlıkça onaylanmış mimar-plancı ve ekibi tarafından, belediyenin ataması ve valiliğin onaylaması ile çalışmaktadır. Hazırlanan planda özellikle yerelin katkısı ve STK'ların rolleri oldukça önemsenmektedir. Son aşamada itirazların incelenip değerlendirilmesi ile resmi gazetede yayımlanan plan yürürlüğe girmektedir (Okyay, 2001).

Koruma planlarının hazırlanmasında da norm bir şablon olmamakla birlikte detaylı çalışmalara önem verilmektedir.

"İnceleme çalışmalarının önemli bir kısmını ise kentsel morfolojik analizler oluşturmaktadır. Yapılan her koruma planı o tarihin kentin bilinen ve bilinmeyen fiziki ve sosyal yapısını gün ışığına çıkararak kenti yeniden keşfetmek ve onu geleceğe hazırlamaktır" (Okyay, 2001).

7 Ocak 1983 tarihinde "Kentsel Mimari Miras ve Doğal Koruma Bölgeleri" (*ZPPAUP Yasası*) isimli yeni bir yasa çıkarılmıştır. Büyük kentsel yerleşmeler *Malraux*

Yasası ile korunurken küçük yerleşmelerde ise bu yasa uygulanmıştır. Yasa bir öncekine göre bakanlığın yetkilerini yerele vermiş ayrıca 2 Mayıs 1930 tarihli yasanın öngördüğü "tarihi anıtı" merkez kabul eden 500 m yarıçaplı koruma çemberini geçersiz kılmış alanın topoğrafik özelliklerine göre sınırın belirlenmesini öngörmüştür (Okuyay, 2001).

-İngiltere’de kentsel koruma yaklaşımına bakıldığında³;

19. Yüzyıl ikinci yarısından sonra İngiltere’de eski eserlerin korunmasına yönelik ilk faaliyetler sivil toplum kuruluşları ve dernekler tarafından toplum insiyatifine dayalı girişimlerle başlamıştır. 1877 yılında William Morris tarafından kurulan “Tarihi Binaları Koruma Cemiyeti” (*Society for the Protection of Ancient Buildings*) de bu girişimlerin en önemlilerinden biridir ve 1882 yılında çıkarılan Tarihi Anıtların Korunması (*Ancient Monument Protection Act*) yasasında etkili olmuştur. Tarihi Anıtların korunması olarak başlayan koruma anlayışı 1932 tarihli Planlama Yasası (*Planning Act*) ile sivil mimarlık örneği yapıları da kapsamıştır. 1967 ye kadar çıkarılan planlama yasaları da bu binaların nasıl korunacağına yönelik tanımları içermiştir. Ancak 1967 yılında çıkarılan “Şehir Estetiği Yasası” (*Civic Amenities Act*) ile birlikte “Koruma Alanı” kavramı ortaya çıkmıştır. Böylece nitelikli yapı gruplarının korunması sağlanmıştır. 1990 “tarihi Tescilli Binalar ve Koruma Alanları Yasası” (*Listed Buildings and Conservation Areas*) ile de tescilli yapılar ve koruma alanlarına ilişkin genel yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1991 tarihli “Planlama ve Tazminat Yasası” (*Planning and Compensation Act*) ile de bu yasanın kapsamı genişletilmiştir. Tarihi yapıların korunma politikası, tescili ve buna bağlı işlemler 1997 yılından bu yana Kültür Medya ve Spor Bakanlığı’na aittir. Kültür, Medya ve Spor Bakanlığı tescilli binaların kontrolü, tescil işlemlerinin yürütülmesi görevini Ulaştırma Bakanlığı, Yerel Yönetimler ve Bölgesel İdarelerle birlikte yerine getirmektedir. Yapıların tescili sorumluluğu bakanlığın kendisine ait olsa da “*English Heritage*” olarak bilinen “Tarihi Binalar ve Anıtlar Komisyonu” (*Historic Buildings and Monuments Commission for England*) yapıların tescillenmesinde ve ulusal koruma politikasının belirlenmesinde hükümetin danışma kurulu niteliğindedir ayrıca bağımsız çalışmaktadır. Tarihi çevrenin korunması, ulusal mirasa ait envanterin oluşturulması, korumaya halkın katılımının sağlanması, eğitim faaliyetlerinin artırılması, tarihi çevrenin korunması için mali kaynakların artırılması gibi birçok faaliyette bulunur (URL 2).

³ Bu bölüm Kültür ve Turizm Bakanlığı Müfettişliğinin 01/11/2003-30/04/2004 tarihleri arasında İngiltere’de yapılan araştırması sonuç raporundan derlenmiştir. Raporun tam metni için bakınız <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/1257.sinanpdf.pdf?0>

Koruma altına alınacak binaların tespitini bakanlık yapacağı gibi bu işi “*English Heritage*” Komisyonuna da devredebilir. Komisyon veya bakanlık tescil yaparken yerel otoritenin de görüşünü almak zorundadır. Tescil edilecek binaların tarihi ve mimari özellikleri yanında cazibeleri de göz önünde bulundurulur. Yapılar yapım yıllarına göre farklı kriterlere göre tescil edilmektedir. Ayrıca 1939’dan sonra inşaa edilen yapılar da eğer sosyo-ekonomik açıdan öneme sahip olanlar, teknolojik buluş niteliğinde olanlar, yaygın karakteristik özelliği bulunan ve kent planlaması açısından bütün olarak örnek bir değeri olan yapılar da tescil edilebilmektedir bu da ülkemizdeki uygulamadan farklıdır.

İngiltere’de Koruma Alanları; “özel mimari veya tarihi değeri olan, korunmaya veya geliştirmeye değer karakterde veya görünümde olan alanlar” olarak tanımlanmaktadır. Yerel yönetimler halkın görüşünü alarak, istişare ederek koruma alanı önerisi sunabilmektedir. Halk ile yapılan toplantılarda yerel yönetim tüm öneri ve görüşleri dikkate alınır ve planlama otoritelerinin teklifi doğrultusunda, yerel meclisin kararı ile de harita üzerinde koruma alanı sınırları belirlenir. Koruma alanının içindeki tüm müdahaleler izne tabii olup alanın görünüm ve karakterini etkilemeyecek müdahalelere izin verilmektedir.

İngiltere’de koruma alanı belirleme ve sonrasındaki işlemlerin her birinde alana ilişkin kurum, STK, mal sahibi, kullanıcı uzmanlar ve diğer kişilerin görüşleri alındığı ve halk bilgilendirdiği için hem sınır tespitinin katılımcı bir şekilde yapıldığı hem de kararların isabetli alınmış olduğu söylenebilir. Bu da yapı temelli katılımcı bir süreç olarak özetlenebilir.

1.3.4. Ülkemizde Kentsel Koruma Alanı (Sit) Kavramının Gelişimi

Ülkemizde koruma yasasının ve koruma kurumlarının geçmişi 19. yüzyıla uzanmaktadır. Osmanlı dönemindeki yapılan ilk düzenleme 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi’dir. Böylece ilk defa Osmanlı topraklarında kazı yapılabilmiş ve eski Roma ve Yunan eserleri bir müzede koruma altına alınmıştır. 7 Nisan 1874 tarihli 2. Asar-ı Atika Nizamnamesiyle yasa kapsamı genişletilmiş, taşınmaz eski eserlerde koruma kapsamı içine alınmıştır. Eksikler görülerek 21 Şubat 1884 tarihli yeni nizamname hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Bu nizamname ile taşınmaz mimarlık değerlerinin de yerlerinde korunabilmesi için tedbirler gerektiği belirtilmiştir. 1906 Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi ile tarihi eser kapsamı daha da genişletilmiş İslam eserleri ile, kilise havra manastır gibi

eserleri de tanıma dâhil edilmiştir. Zaman içerisinde farklı değişiklikler yapılarak kanunun kapsamı genişletilmiş, kanunda değişiklikler yapılmıştır. Osmanlı'nın son döneminde yapılan koruma faaliyetlerine bakıldığında anıtsal yapıların ve arkeolojik alanların korunmasına önem verildiği, sivil mimarlık örneği yapıların göz ardı edildiğini söylemek mümkündür.

Kültür varlıklarının korunmasına yönelik Osmanlı'da başlayan politikalar Cumhuriyet ile genişleyerek devam etmiştir. 2 Temmuz 1951 tarihinde yürürlüğe giren 5805 sayılı "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun"la yurt içinde "korunması gereken mimari ve tarihsel özelliklere sahip anıtların ve diğer taşınmaz eski eserlerin korunma, bakım, onarım, restorasyon işlerinde uyulacak ilkeleri ve programları saptamak; saptadığı ilke ve programların uygulanmasını izlemek ve denetlemek; anıtlar ve taşınmaz eski eserlerle ilgili olarak kendisine sunulacak ve özel araştırmaları ile kurul üyeleri tarafından bilgi edinilecek her türlü konu ve uyuşmazlık üzerinde bilimsel görüş bildirmekle yükümlü" Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) kurulmuştur. Ülkemizde kentsel korumaya ilişkin atılan en önemli adımlardan birisi de budur.

GEEAYK kurulduğu günden itibaren eski eserlerin korunması konusunda en yetkili kuruluş olup, zaman içerisinde farklı bakanlıklara bağlı olup, çalışmalarında bağımsız olmuştur. 10.05.1952 tarihinde de kurulun kuruluş ve görevlerini, çalışma şeklini açıklayan "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Talimatnamesi" çıkarılmış, talimatname sonraki yıllarda yeniden düzenlenmiştir. Kuruluşuyla birlikte tescilli taşınmaz kültür varlıklarının işlevlendirilmesi ve harap yapıların yıkılmadan önce rölövelerinin kurul tarafından istenmesi, aldığı en önemli kararlar arasındadır.

19. yüzyılın sonunda kabul edilen son Asar-ı Atika Nizamnamesi ise bir Osmanlı hukuk metni olarak 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu (1973) kabul edilene kadar uygulanmaya devam etmiştir. 1973 yılında kabul edilen bu yasa ile ilk kez "sit" kavramı gündeme gelmiştir. Böylece yapı ölçeğinde olan koruma anlayışı, uluslararası metinler ve girişimlerle eş zamanlı olarak alan ölçeğine taşınmıştır. "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu" almış olduğu sit alanlarına yönelik kararlarla; sit alanlarında sınır belirleme, bu alanlarda imar planlarının yürürlükten kaldırılması, koruma geliştirme planlarının yürürlüğe konması, geçiş dönemi yapılaşma koşullarının belirlenmesi gibi uygulamalarla ülkemizde kentsel korumanın temelleri atılmıştır. Bu yasa ile koruma

alanlarına ilişkin kararların merkezden alınması ve önerilerin merkezden değerlendirilmesi koruma anlayışında merkeziyetçi bir yaklaşımın varlığını göstermektedir.

“Bu yıllarda Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın tek yapı ve sit koruma planlaması çalışmaları esas olarak imar planlarına veri oluşturacak saptama ve belgeleme çalışmalarıdır. Kültür Bakanlığı, ilgili bakanlıklarla yaptığı ortak çalışmalarla 1710 sayılı Eski Eserler Yasası ile İmar Yasa ve Yönetmelikleri arasında bağlantı kurmaya, koruma uygulamasını imar planlama süreci içinde oturtmaya uğraşmıştır. Bu çalışmalar arasında;

“Taşınmaz Eski Eserlerin Onarılması, Kullanılması ve İmar Hukukuna Yaklaşımlarının Sekil ve Şartlarını Gösterir Yönetmelik Önerisi”,

“Tespit ve Envanteri Yapılmış Sit Alanları İçinde Plan Kararlarının Tespiti”,

“İmar planlarının Tanzimi ile ilgili Teknik Şartnamede Eklenmesi ve Değiştirilmesi Düşünülen Teklifler”,

“İller Bankası Genel Müdürlüğü ile Kültür Bakanlığı arasındaki İmar Planlarına Veri Olacak Eski Eserleri Saptama Çalışmalarına Öncelik verilmesine ilişkin Anlaşma”,

Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile Kültür Bakanlığı arasında imzalanan “tarihsel çevrenin korunması ve değerlendirilmesi için ortak yaklaşımlar getirilmesine ilişkin protokol” sayılabilir” (Sahin, 1990, s. 33-34, alıntı; Resuloğlu, 2005, s.44).

1983 yılına gelindiğinde ise “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” yürürlüğe girmiş ve 1710 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır. Günümüze dek birçok değişiklik yapılmış olmakla birlikte 2863 sayılı yasa halen uygulanmaya devam etmektedir.

2863 sayılı yasa ile bazı ayrıntılı tanımlamalar yapılmıştır. Sit; “Tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yasadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları önemli tarihi olayların cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat güzellikleri ile korunması gerekli alanlar” şeklinde tanımlanmıştır. Ancak sit tanımlamalarında tarih sınırlamaları getirilmiş ve 19.yüzyıl ve öncesi eserler eski eser kabul edilmiş, bunun yanında devletin maddi olanakları dâhilinde belirli sayıda kültür varlığı tespit ve değerlendirmeye tabi tutulur şeklinde tanımlama yapılmıştır. Bu kanunla ayrıca “Kentsel Sit” tanımı yapılmış ve kentsel sit alanlarında korumaya yönelik plan yapma, değerlendirme ve onama süreçleri açıklanmış “Koruma Amaçlı İmar Planı” kavramı özel bir plan türü olarak kabul edilmiştir. Böylece kamu kurum ve kuruluşlarına yetki ve sorumluluk paylaşımı yapılırken kentsel alan ölçeğinde planlama konusunda önemli bir adım atılmıştır.

“2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda” ilk değişiklik 1987 yılında yapılmış, 2014 yılına kadar 14 değişiklik ve madde eklemesi yapılmıştır.

Yapılan değişikliklerden en önemlisi 17 Ağustos 2011 Tarihli ve 28028 Sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 648 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının kurulmasının gerçekleştiği bu kararname ile Kültür Ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu’nda da değişiklikler yapılmıştır. Kanunda koruma alanlarına ilişkin değişikliklerden en önemlileri;

- Sit alanı olarak ilan edilen alanlarda iki yıl içinde Koruma Amaçlı İmar Planı yapılması, zorunlu durumlarda sürenin bir yıl uzatılabileceği mevcut yastada düzenlenmişken, bu süre kanun hükmünde kararname ile 3 yıla çıkarılmış, koruma bölge kurullarına da bu süreyi istedikleri kadar uzatma yetkisi verilmiştir. Böylece alanda geçiş dönemi yapılanma koşullarının uzun süreli olarak kullanılması sağlanmış, alanda plansız biçimde yapılaşmanın önü açılmıştır.

- Doğal sit alanlarına yönelik görev ve yetkiler Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na devredilerek çok başlılığın doğmasına sebebiyet verilmiştir. Doğal ve kültürel mirasın bir arada bütüncül ele alınmasını zorlaştırmıştır.

13/03/2012 tarih ve 28232 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik ”’de kentsel sit alanı sınırlarının belirlenmesinde getirilen kıstas; korunması gerekli kültür varlığı özelliği gösteren tek yapıların yoğunluk, mimari, tarihi bütünlük göstermesi ya da geleneksel kentsel dokuyu bir bütün halinde yansıtmasıdır. Sit sınır belirlenmesi süreci özetlenecek olursa;

- Uzman kişilerce alanda inceleme yapılması,
- Tescile önerilecek yapıların belirlenmesi (eğer yapı yoğunluğu varsa sit alanı önerisi)
- Tescille önerilerin koruma kurulunda değerlendirilmesi
- Sit alınının ilanı şeklindedir.

Her ne kadar “geleneksel kentsel dokuyu bir bütün halinde yansıtmayı” koşulu getirilse de sınır tespiti tescilli tarihi yapı bazlı bir tespite dayandırılmaktadır. Sokak ve parsel dokusu genel yapılaşma karakterini geleneksel dokunun izlerini büyük oranda taşısa bile şayet doku içinde tescilli yapı yoğunluğu seyrekleşmiş ise alan sit alanı dışında bırakılmaktadır.

-Koruma Amaçlı İmar Planı Kavramı;

Taşınmaz kültür varlıklarının alan ölçeğinde korunması gerekliliğinin yansımaları olarak sit alanı ilan edilmesi sonucunda, sit alanının korunmasının genel olarak düzenlenmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Sınırları belirlenmiş ve sit alanı ilan edilmiş bir arazi parçasının bütünlük içerisinde korunması gerekliliği, alanın korunmasını esas alan planlama çalışması yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Sit alanı ilan edilen yerlerde imar uygulamalarının yerine, koruma uygulamaları geçmiştir. Koruma uygulamaları kapsamında yürütülen çalışmalarda da bir planlama ve plan uygulama düzeni olması gerekmektedir (Çolak, 2015).

Bu gereklilikten doğan “Koruma Amaçlı İmar Plan”ı, 2863 Sayılı Kanunda; "bu kanun uyarınca belirlenen sit alanlarında, alanın etkileşim-geçiş sahasını da göz önünde bulundurarak, kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla arkeolojik, tarihi, doğal, mimarî, demografik, kültürel, sosyo-ekonomik, mülkiyet ve yapılaşma verilerini içeren alan araştırmasına dayalı olarak; hali hazır haritalar üzerine, koruma alanı içinde yaşayan hane halkları ve faaliyet gösteren iş yerlerinin sosyal ve ekonomik yapılarını iyileştiren, istihdam ve katma değer yaratan stratejileri, koruma esasları ve kullanma şartları ile yapılaşma sınırlamalarını, sağlıklılaştırma, yenileme alan ve projelerini, uygulama etap ve programlarını, açık alan sistemini, yaya dolaşımı ve taşıt ulaşımını, alt yapı tesislerinin tasarım esasları, yoğunluklar ve parsel tasarımlarını, yerel sahiplilik, uygulamanın finansmanı ilkeleri uyarınca katılımcı alan yönetimi modellerini de içerecek şekilde hazırlanan, hedefler, araçlar, stratejiler ile plânlama kararları, tutumları, plân notları ve açıklama raporu ile bir bütün olan nazım ve uygulama imar plânlarının gerektirdiği ölçekteki plânlardır” şeklinde tanımlanmıştır.

Etkileme geçiş sahasını açıklamak gerekirse mevzuatta: “Etkileşim-geçiş sahası: Korunması gerekli kültür varlıklarını ve sit alanlarını doğrudan etkileyen, sit bölgeleriyle bütünlük gösteren, daha önceden sit sınırları içindeyken sit sınırları dışına çıkarılmış veya sit sınırları dışında tutulmuş korunacak sokak, meydan, yapı grupları ve benzerlerinin yer aldığı, sit bölgeleri arasında kalmış, sitleri doğrudan etkileyen veya koruma amaçlı imar planlarının hazırlanma aşamasında göz önünde bulundurulması gereken alanlar” olarak tanımlanmıştır.

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı üzere sit alanının planlanması aşamasında ne tür analiz ve tespitlerin yapılacağına dair açıklamalar yapılmasına rağmen, söz konusu sit alanının nasıl tespit edileceğine yönelik bir yöntem belirlenmemiştir. Etkileme geçiş

bölgesi ise sit alanının bütünlüklü bir doku tarifine yönelik tartışma ve muğlaklığı/tereddütü aşma konusunda bir tampon bölge oluşturmaktadır.

“Kültür ve tabiat varlıklarını planlar aracılığı ile koruyabileceğimiz gibi tek yapı şeklinde de koruyabiliriz. Planlama çalışmaları içinde kalanlar plan yapılarak, dışında kalanlar ise, ülke çapında envanteri çıkarılarak tespit ve tescil edilmeleri sonucu korunabilmeleri mümkündür. Ancak tek koruma, yani nokta korumasında sorunlar ortaya çıkmaya baslar. “[...] Örneğin, bir açık havada yer alan anıt veya anıtsal eseri düşündüğümüzde, yılların verdiği aşınma ile ve son yıllarda artan çevre kirlenmesi ile yıpranmakta ve özelliğini kaybetmektedir. Son derece zararlı etkileri olan “asit yağmurları” pek çok tarihi eseri yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Atina’da bulunan Akropol ’ün durumu buna en iyi örnek olabilir” (Gürpınar, 2001, alıntı; Resuloğlu, 2015).

Tanımdan da anlaşılacağı gibi koruma amaçlı imar planı aslında kullanımda olan diğer imar planlarından farklı olarak sadece tanımda “koruma ”ya vurgu yapılmıştır. “Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi Ve Müelliflerine İlişkin Usul Ve Esaslara Ait Yönetmelik’e” göre hazırlanan planların yapım süreci ve onaylanması kısaca özetlenecek olursa:

- Sit alanı ilan edilmesi ve geçiş dönemi yapılanma koşullarının belirlenmesi,
- İlgili belediyesince, planın konusunda uzman kişiler tarafından yapılması/yaptırılması,
- Planın Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu’na değerlendirilmesi,
- Planın onaylanmasıdır.

Bu süreç içerisinde ilgili belediyesi tarafından yapılan/yaptırılan koruma amaçlı imar planının gerçek anlamda kentsel korumayı amaç edinip edinmediği, sit alanına yönelik sorunların planla çözülüp çözülemediği ülkemizdeki en önemli sorunlardandır.

Bu çalışma kapsamında koruma amaçlı imar planlarının başlangıcı olan sit alanı sınırlarının belirlenmesindeki ülkemizdeki durumun değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacaktır.

1.3.5.Ülkemizde Sit Alanı Belirlenmesine Yönelik Uygulamalar

Kentsel sit alanlarının sınırlarının belirlenmesi konusu irdelenirken; ülkemizde ne tür uygulamaların hangi yöntemler izlenerek yapıldığını incelemek, uygulamalar arasındaki

farklılık ve benzerlikleri ortaya koymak amacıyla Antalya, Kayseri ve Sivas kentlerinin morfolojik gelişimleri ile paralel olacak biçimde sit alanlarının sınırlarının nasıl değiştiği incelenmiştir.

Yapılan incelemede bu kentler seçilirken belli kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar;

- Tarihsel anlamda benzer süreçlere sahip olmaları (Ortaçağ Kentleri),
- Uzun-mesafe ticaret güzergâhları üzerinde bulunmaları,
- Morfolojik gelişimlerinde etkin olan bir Sur'un varlığı,
- Sit sınırlarının okunabilir olması ve değişim süreçlerinin birbirinden farklı olması,
- Koruma yöntem ve süreçlerinin birbirinden farklı olmasıdır.

Ankara, Trabzon, Diyarbakır, Bursa tarihi çevrelerinin dışarda bırakılması, tarihsel süreçlerinin Erzurum'dan farklı gelişmiş olması; öte yandan Sinop Antalya ile, Konya ise Kayseri ile benzer tarihsel gelişime sahip olmaları nedeniyle inceleme dışında tutulmuştur. Seçilen kent sayısının sınırlı tutulmasının bir diğer önemli sebebi ise çalışma kapsamını aşacak olması endişesidir.

İncelemeye alınan kentlerin bugünkü koruma statüleri belirtildikten sonra; kentsel sit sınırlarının kentin morfolojik gelişimi ile uyumunu belirlemek ve söz konusu sınırların hangi ölçütlere göre belirlendiğini ortaya koymak için ilk aşamada kentin morfolojik gelişimi -daha önce yapılmış olan araştırmalara dayanarak- ortaya konulmuş; ikinci aşamada tarihi kent çevresinin koruma süreci ve bu süreçte özellikle sit sınırının belirlenmesi ve zaman içindeki değişim kararları gözden geçirilmiştir.

1.3.5.1. Antalya

Antalya tarihsel süreç içerisinde farklı medeniyetlerin merkezi olmakla birlikte kentin kale kent olarak kurulmuş olması, kentte iç içe farklı dönemlerde surların inşa edilmesi, kentin morfolojik gelişimi ile surların doğrudan ilişkili olması ve her dönemde önemli bir ticaret merkezi olması sebepleri ile Erzurum kenti ile benzerlik göstermektedir.

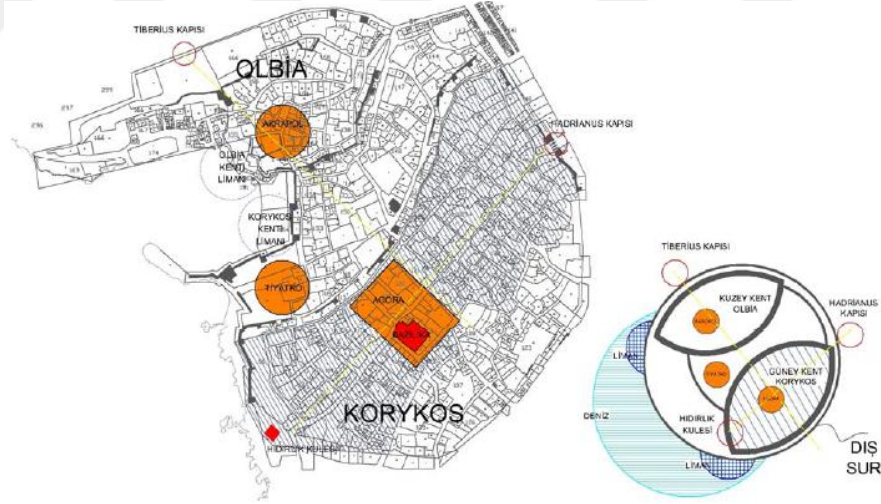
Kentin tarihi Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı, Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası olmak üzere altı dönemde irdelenebilmektedir. Antalya Kaleiçi bölgesinin surlarla çevrili olması ve 20. yüzyılda kentin sur dışında gelişmiş olması tarihi dönemin kısmen korunmasını sağlamıştır. Antalya Kaleiçi bölgesinde Kentsel Sit, Arkeolojik Sit ve Tarihi

Sit olmak üzere üç koruma alanı statüsü bulunmaktadır. Kaleiçi Kentsel Sit Alanı, güneyde Karaalioğlu Parkı, doğuda Atatürk Caddesi, kuzeyde Cumhuriyet Caddesi, batıda ise Akdeniz ile sınırlandırılmış Tarihi Dış Kale surları içerisinde yer alan bölgedir (Öztekin, 2010).

Antalya'nın kent tarihi M.Ö. 2. yüzyıla uzanmaktadır.

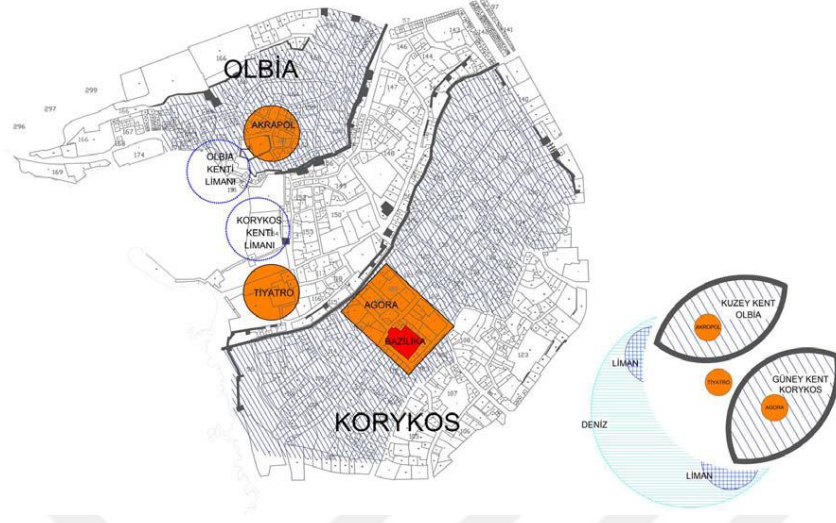
“Antalya Kenti MÖ. 159–138 yıllarında kurulmadan önce bir balıkçı köyü olduğu tahmin edilmektedir. Sönmez'e (2008) göre Attaleia kenti Pamphylia körfezinin kuzeyindeki kentlerin; güney kent (Korykos) ve Kuzey kent (Olbia)'nın birleştirilmesi ile oluşmuştur. Helenistik döneme ait kent planı tam olarak belirlenebilmiş değildir. Tanyeli'ne göre kent limanı çevreleyerek limanın doğusunda kurulmuşken, Yılmaz'a göre kent sur duvarları ile bu dönemde çevrelenmiş ve genellikle limanın kuzey tarafında kurulmuştur” (Yağcı, 2009).

Antalya'da akropol kentin kuzeyinde, agoranın ise kentin güneydoğusunda olduğu düşünülmektedir. Kentin M.Ö. 79'da Roma hâkimiyetine geçmesi ile sur dışına taşmalar olmuş ve bunun sonucunda dış sur yapılmıştır (Bkz. Şekil 2) (Yağcı, 2009).

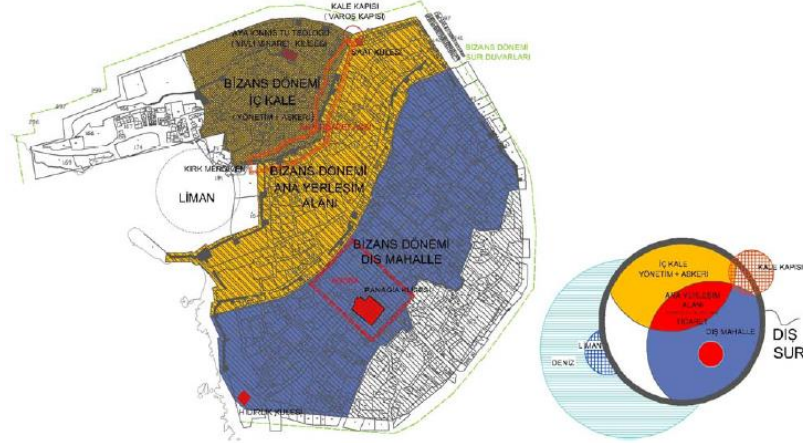
Şekil 2. Antalya kenti Helenistik dönem kent elemanları ve kent yapıları (Öztekin, 2010)

Daha sonra bu yerleşim bölgesini korumak amacıyla kuzeybatı ve kuzeyde ikinci bir sur ve bir kapı yaptırılmıştır. (Sönmez, 2008; alıntı: Yağcı, 2009). Roma döneminde (Şekil 3) kentte yapılmış en önemli yapılar bugünkü kentsel site kimlik veren, üçlü kent kapısı ve Hıdırlık Kulesi'dir.

Şekil 3. Antalya kenti Roma Dönemi kent elemanları ve kent yapıları (Öztekın, 2010)

M.S. 5. yüzyılda Bizans hâkimiyeti (Bkz. Şekil 4) sürecinde surun onarımları ile kent sınırları korunmuş (Sönmez, 2008; alıntı: Öztekın, 2010), “yönetimsel ve askeri faaliyetler daha çok kuzeyde iç kalede” ticaret ise güneyinde toplanmıştır. (Yağcı, 2009).

Şekil 4. Antalya kenti Bizans Dönemi kent elemanları ve kent yapıları (Öztekın, 2010)

Antalya Selçukluların Akdeniz’le ilk bağlantı kurduğu liman kenti olup, 12. ve 13. yüzyıl boyunca stratejik önemini korumuştur. Yeni bir kent inşa edilmemiş, eski kentin yapısında Selçuklu izlerini hissettirecek değişiklikler yapılmıştır (Şekil 5). Şehir bu

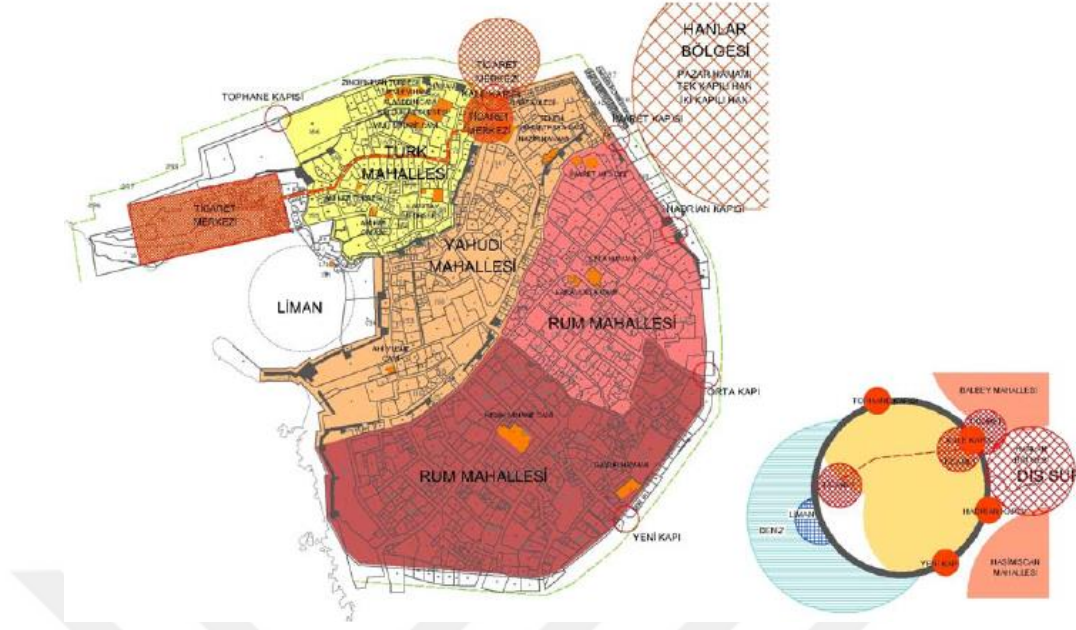
dönemde İstanbul ve Mısır arasındaki en kısa yol üzerinde olması sebebiyle uluslararası ticarete önemli bir yere sahip olmuş Selçuklular kentte han, pazaryeri ve dükkân inşa etmişlerdir (Yağcı, 2009).

Şekil 5. Antalya kenti Selçuklu Dönemi kent elemanları ve kent yapıları (Öztekin, 2010)

Antalya 1389 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kent ilk kez 15. yüzyılda sur dışına taşmış, kuzeydeki kapının çevresinde gelişmeye başlamıştır. Böylece surların işlevi zayıflamış, kentin merkezi de sur dışındaki kuzey kapı "Kale Kapısı" çevresinde oluşmuştur (Süer, 2006; alıntı; Öztekin, 2010)

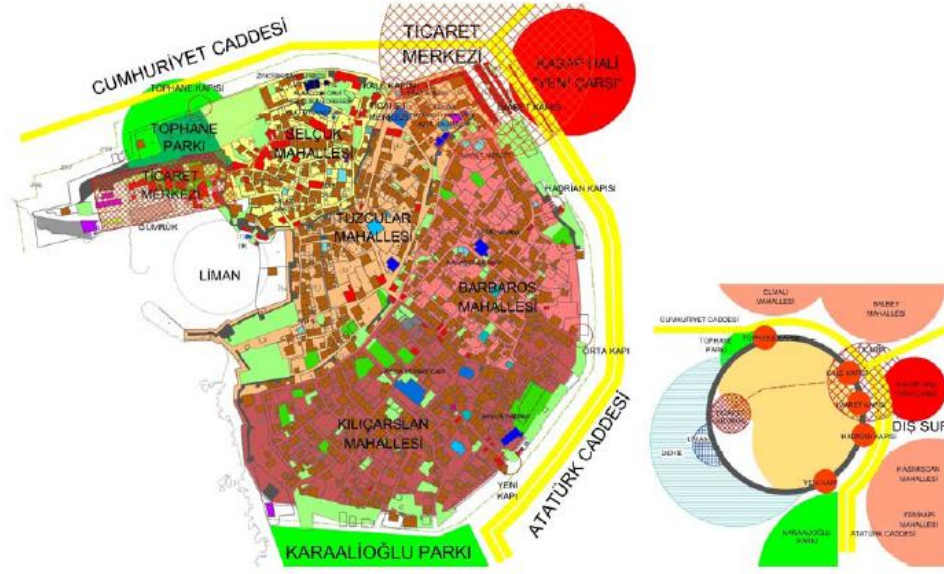
Antalya kentinin Osmanlı döneminde iki önemli ticaret merkezi vardır. Birincisi Selçuklu döneminden beri kullanılan Kale Kapısı diğeri ise limanın batısında yer alan mal alışverişinin yapıldığı ticaret alanıdır (Şekil 6). 16. Yüzyılın ilk yarısında 20 mahalle bulunan kentte yüzyılın son çeyreğinde ise 39 mahalle bulunmaktadır (Armağan, 2003; alıntı: Yağcı, 2009). 17. yüzyıla denk kentte nüfus artmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Antalya'ya gelen Evliya Çelebi, üç yanı bahçelerle çevrili şehrin kale içinde, dar sokaklı 3000 evli dört mahallesi, kale dışında ise kuzeyde 20 Türk, 4 Rum mahallesi olduğunu, çarşının surlar dışında bulunduğunu ve limanın 200 parça gemi alacak büyüklükte olduğunu belirtmiştir. Osmanlı döneminde Müslümanların yaşadığı mahalleler organik doku gösterirken gayr-ı Müslimlerin yaşadığı mahallelerinde ise gridal bir doku gelişmiştir (Süer, 2006; alıntı: Yağcı, 2009). Evliya Çelebi'nin "kale dışı" olarak adlandırdığı yer, Bizans Döneminin "dış mahallesi" olmalıdır.

Şekil 6. Antalya kenti Osmanlı Dönemi kent elemanları ve kent yapıları (Öztekin, 2010).

1930'lu yıllardan 1950'li yıllara kadar, ülke genelinde olduğu gibi, Antalya ve kentin tarihi çekirdeği olan Kaleiçi yürütülen imar çalışmaları ile değişmeye başlamıştır. 1930'dan itibaren şehrin refah ve havadar olması için surlar belediye başkanı tarafından yıktırılmaya başlamıştır. Kalekapısı'ndaki yollar genişletilmiş, alandaki ahşap evlerin yıkılarak betonarme yeni ticari yapılar yapılmıştır. "Yeni Çarşı" olarak adlandırılan alan Kalekapısı'nın çehresini değiştirmiş ve burayı bir alışveriş merkezi görünümüne sokmuştur" (Anonim, 2006; alıntı: Öztekin, 2010).

1940-45 arası dönemde (Şekil 7) Karaalioğlu Parkı yapılmış, Atatürk Caddesi genişletilmiş, Ali Çetinkaya Caddesi üzerinde İnönü Okulu, Kız Enstitüsü, Doğumevi Hastanesi inşa edilmiş, Konyaaltı Caddesi düzeltilip batısında Bahçelievler semti meydana getirilmiş, Cumhuriyet Caddesi'nin açılması ile birlikte tarihi surların önünde ve kentsel sit alanlarının içinde İşhanı, çarşı ve banka binalarının yapımı başlamıştır (Yağcı, 2009). Bu imar faaliyetlerinin sit alanında yapılaşma baskısını artırdığı söylenebilir.

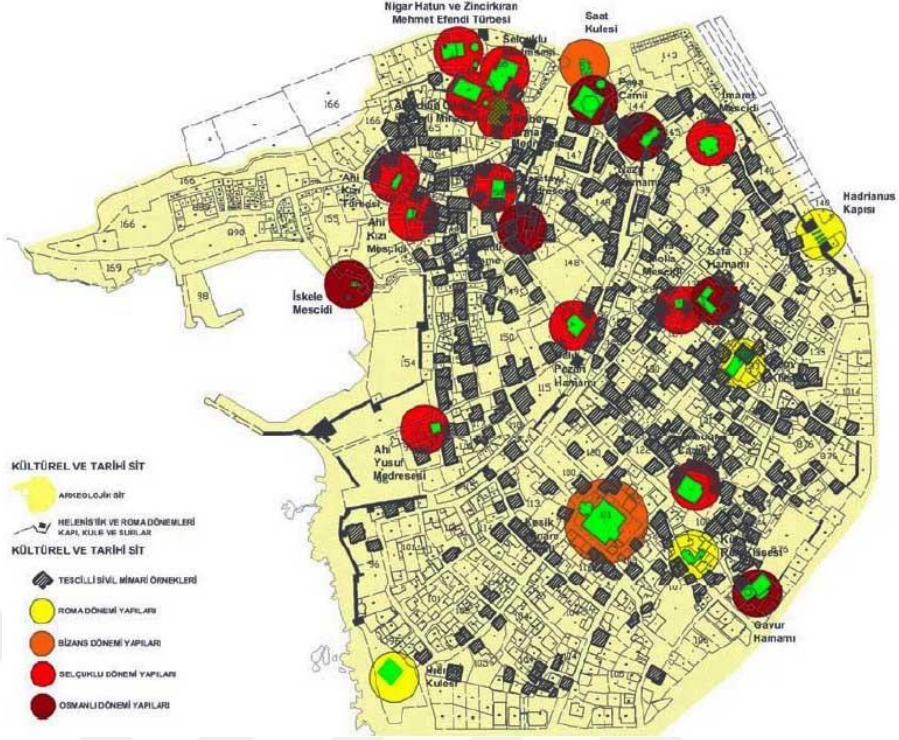

Şekil 7. Antalya kenti Cumhuriyet Dönemi(1940'lı yıllar) kent elemanları ve kent yapıları (Öztekin, 2010)

1960- 1965 yılları arasında ise bugünkü Kalekapısı çarşısı oluşturulmuş ve Atatürk ve Şarampol caddelerinin açılması ile merkez güneyde Yenikapı'ya kuzeyde ise Kışlahan oteline kadar genişletilmiştir (Yağcı, 2009).

Eski kent dokusu 1970'lere kadar varlığını korumuş olsa da sonrasındaki kentleşme baskınının yoğunluğu ile sur dışındaki tarihi kent dokusu yok olmuştur (Güvenç, 1997; alıntı: Öztekin, 2010).

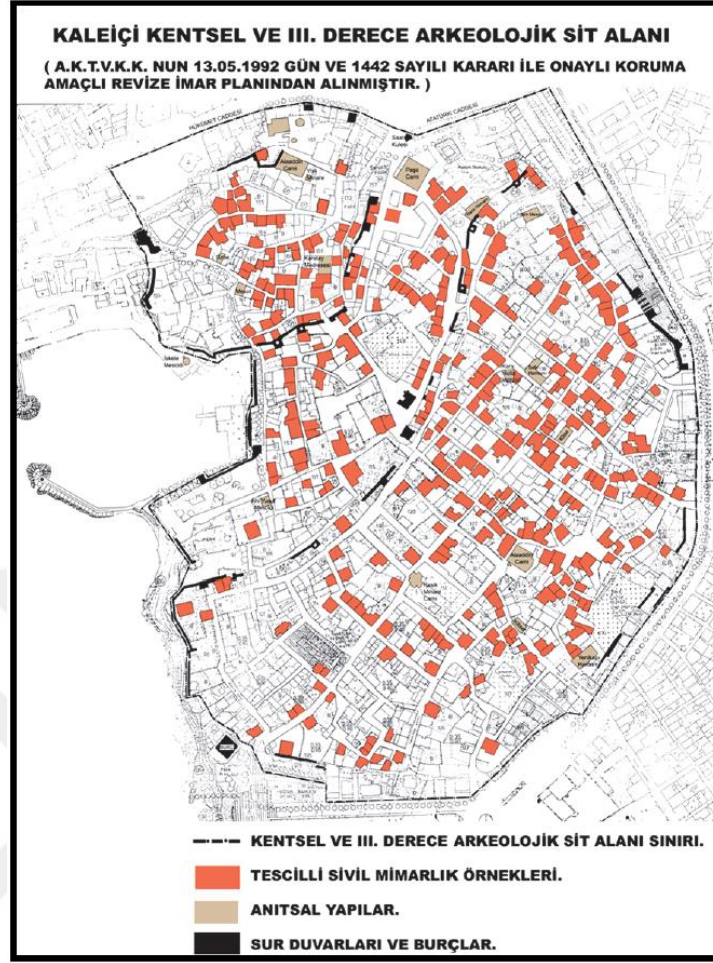
Kaleiçi ve Yat Limanı Bölgesi 1973 yılında Gayri Menkul Eski Eserler Anıtlar ve Yüksek Kurulunca Sit Alanı (Şekil 8) olarak tescil edilmiş ülkemizdeki ilk sit alanlarından biridir. 1978 tarihli İmar planı ile 100.Yıl ve Bulvarı ve Teomanpaşa Caddesi üzerinde merkezi kullanımların geliştirilmesi öngörülmüş bu da sit alanlarında yapılaşma baskısını arttırmıştır (Süer, 2006; alıntı: Yağcı, 2009).

Şekil 8. Antalya-Kaleiçi tarihi yapılar yapı dönemleri (Öztekin, 2010)

“Kaleiçi’nde (Bkz Şekil 9) mevcut 473 adet sivil mimarlık örneği yapı, 72 adet anıtsal yapı, 56 adet tescilli kuyu, 93 adet korunması gerekli bahçe, 25 adet tescilli ağaç bulunmaktadır.”(Keskin, 2008).

Antalya İli, Merkez, Kaleiçi Bölgesi Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun 09.06.1973 gün ve 7176 sayılı kararı ile Kentsel-Arkeolojik Sit Alanı olarak ilan edilmiştir. Bu alanın sit sınırları, Antalya Koruma Kurulunun 23.03.1998 gün ve 3736 sayılı kararı ile Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak son şeklini almıştır (Keskin, 2008).

Şekil 9. Kaleiçi kentsel-arkeolojik sit alanı tescilli yapılar (Öztekin, 2010)

Kentin tarihi çekirdeğinin sınırları belirlenirken tarihi surlar temel alınmış ve surların içi sit alanı ilan edilmiştir. Alana yönelik sit statüsünün Kentsel-III. Derece Arkeolojik sit olması da yer altında yapılacak müdahalelere kısıtlama ve denetim getirmiştir. Arkeolojik sitin kentsel tarihi dokunun korunmasındaki etki düzeyi yüksektir. Ülkemizde sit alanı belirlenmesi uygulamalarına nazaran, tarihi dokunun ve kentin morfolojik gelişiminin dikkate alınarak belirlenmiş bir sit sınırı olduğunu söylemek mümkün olsa da Sur'un dışındaki geleneksel kent dokusu göz ardı edilmiş sadece etkileme geçiş alanı olarak bırakılmıştır. Ayrıca sit alanı çevresinde planlama kararları ile yapılan imar faaliyetlerinin kentsel tarihi dokuya baskı yaptığı söylenebilir. Bunun yanı sıra sit alanı belirleninceye kadar geçen süredeki yıpranmalar ve modernleşme faaliyetleri de tarihi dokunun kaybolmasında etkili olmuştur.

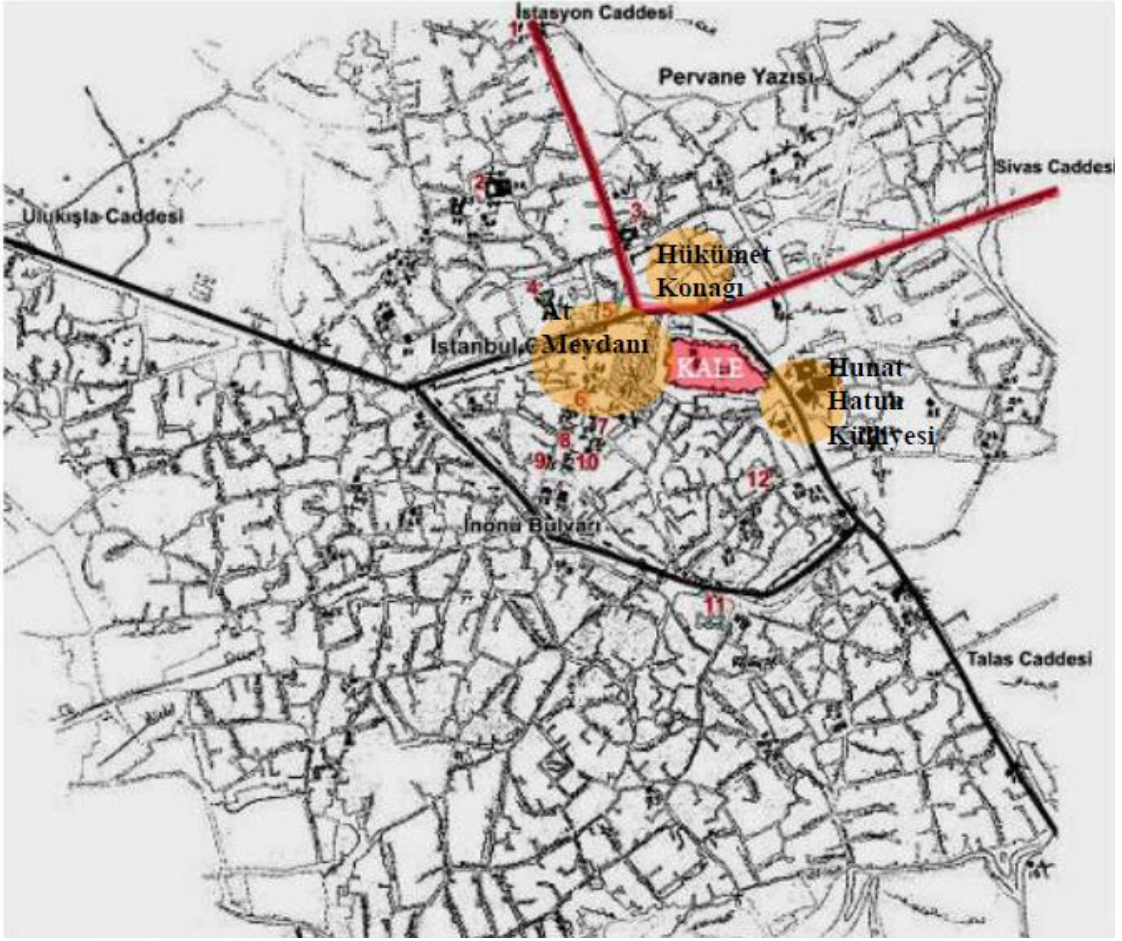
1.3.5.2. Kayseri

Örnek olarak seçilen bir diğer şehir ise Kayseri'dir. Kayseri de bulunduğu konum sebebi ile her dönemde ticaret merkezi olmuş olması ve tarihsel gelişiminde sorun bulunması sebebiyle Erzurum ile benzerlik göstermektedir.

Kayseri kenti Anadolu'da bir kavşak noktasında bulunması sebebiyle tarihsel süreçte en fazla yerleşim yeri bulunan alanlardan birisi olmuştur. Bugünkü kent merkezinin ne zaman kurulduğu net değildir ancak Asur ticaret kolonileri döneminden kalmış olduğu arkeolojik araştırmalardan tahmin edilmektedir (Eravşar, 2000; alıntı:Yılmaz, 2005) 395 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'na katılan Kayseri'de bugünkü İç Kale yapılmış, altyapı geliştirilmiş ve dini nitelikli yapılar inşaa edilmiştir. Türk topraklarına katılmadan yaşanan iki deprem kenti oldukça harap etmiştir. Depremden zarar gören yapılar Türkler tarafından onarılmıştır. (Baydır,1970; alıntı:Yılmaz,2005) 12. Yüzyılda Danişmetliler'in kente hakim olması ile imar faaliyetleri artmıştır. Selçuklular zamanında bugünkü İç Kale tamamlanmış ve kaleye dış sur ve burçlar eklenmiştir ve kentte ticari faaliyetler artmıştır. Ulu Camii etrafında odaklanan ticaret merkezi bugün işlevini halen sürdürmektedir. Anadolu Selçukluları döneminde iç kale boşaltılarak içerisine camii, saray kışla gibi yapılar yaptırılmış, kent kale dışına taşarak genişlemiştir. Kentin yerleşim alanı kuzeyde Hacıklıç Külliyesi, güneyde Lale Camii, doğuda Hunat Külliyesi, batıda Güllük Camii çevresine kadar genişlemiştir (Karatepe, 1999; alıntı:Yılmaz, 2005).

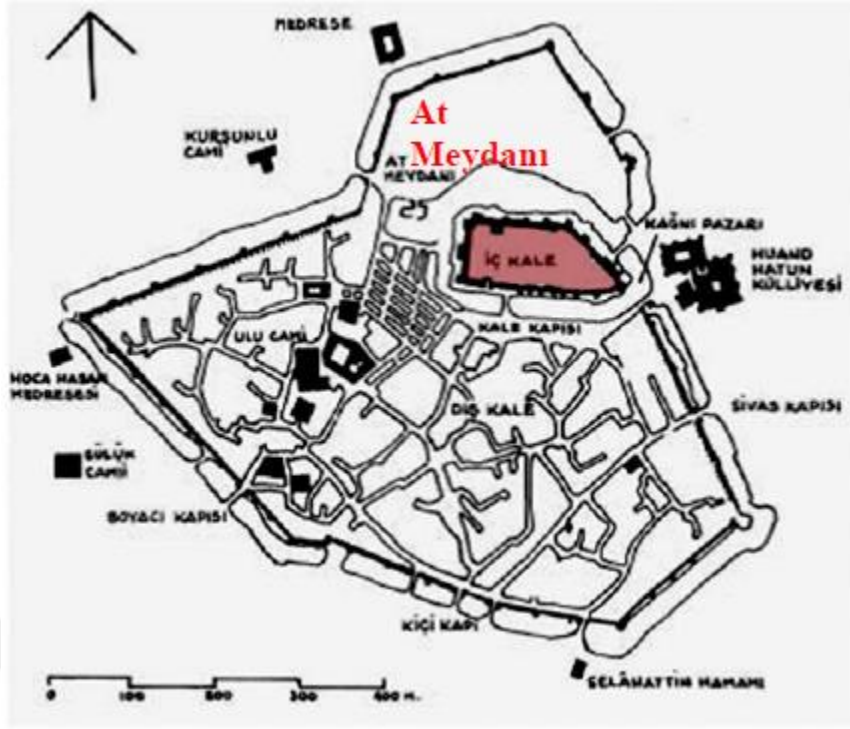
Osmanlı dönemine gelindiğinde iç kalenin güneyi şehrin ticaret bölgesi, kuzeyi ise idare merkezidir. Selçuklu döneminde kalenin dışına taşan kent gelişimini 16. Yüzyılda tamamlamıştır. 17. Yüzyıla gelindiğinden imar faaliyetleri artmış olsa da 1717 ve 1835 yıllarında meydana gelen depremlerden ciddi zarar görmüştür (Oğuzoğlu, 1987; alıntı:Yılmaz, 2005). 18. ve 19. Yüzyılda her yöne doğru gelişen kent yalnızca güneye doğru çok fazla gelişmemiştir, bunun sebebi de oadaki ekilebilir alanların korunması ve bataklıkların bulunmasıdır (Karatepe, 1999; alıntı:Yılmaz, 2005).

Eravşar'ın (2000) tespitine göre Kayseri kentinin morfolojik gelişimi 19. yüzyılın ve sonrası kent haritalarından okumak mümkündür. 1882 yılında Jean S. Euthychides'in Kayseri kent haritasında (planında); kent ortaçağ özelliği taşıyan mahalle yapısına sahiptir (Sönmez ve Alper, 2012). Harita incelendiğinde kentin ana ulaşım aksları üzerinde mezarlık alanların yoğunlaştığı ilk olarak göze çarpmaktadır. Bu bir bakıma kentin sınırlarının mezarlık alanlarına dayandığını göstermektedir. İç kalenin hemen dışında

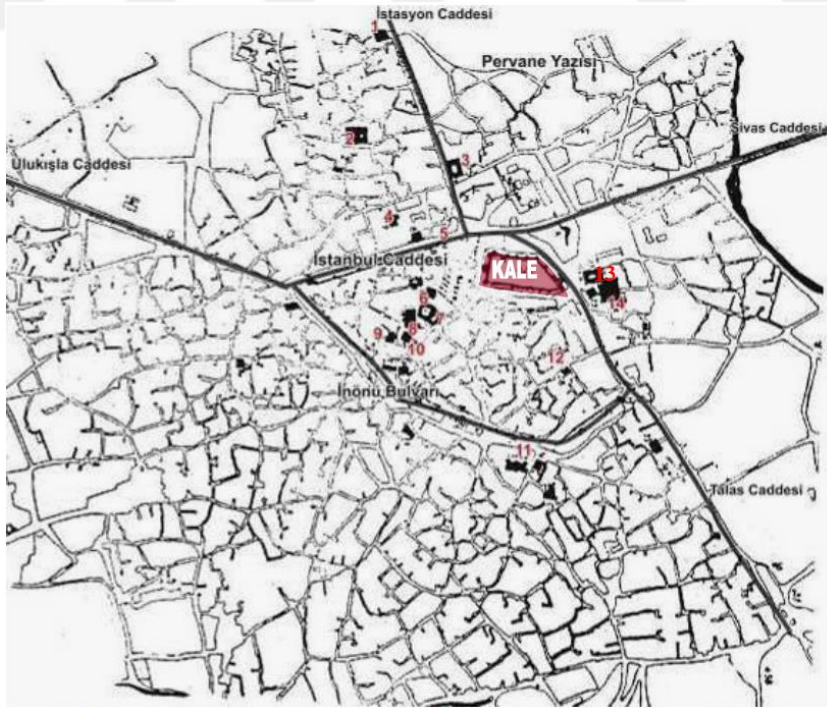

Şekil 11. 1920'ler sonu Kayseri haritası, Mehmet Çayırdağ Arşivi (Sönmez ve Alper, 2012)

1930'lu yıllara dek kentin merkezi At Meydanı denilen alandır. İç kalenin kuzeyinde yer alan At Meydanı'nda önemli kamu yapıları ve dini yapılar yer almaktadır. 1931 yılında yapılmış A. Gabriel (1931) haritasında yeni yol akslarının doğu batı yönünde açılmış olduğu, güneydeki organik dokunun genişlediği ve kentin çeperlerindeki mezarlıkların küçüldüğü görülmektedir. (Sönmez ve Alper, 2012). Kentin 1930'lu yıllara kadar kuzey güney aksında gelişmiş olduğu söylenebilir. (Bkz. Şekil 12)

Şekil 12. At Meydanı, İç Kale ve Dış Kale sınırları (Aktüre,, 1987; alıntı: Sönmez ve Alper, 2012)

Şekil 13. At Meydanı, İç Kale ve Dış Kale sınırları (Aktüre,, 1987, alıntı:Sönmez ve Alper, 2012)

1933-35 yılları arasında Burhanettin Çaylak'a yaptırılan planda kentin yeni ve eski şehir olarak ikiye bölünmüş olduğu mevcut yol aksarında da değişiklik yapılmış olduğu görülmüştür. 1945 yılına gelindiğinde ise Aru Planı ile kentin çeperlerine doğru sanayi alanları yaratarak kentin büyümesi öngörülmüştür. Bunun yanında kentin tarihi dokusunun korunmasına önem verilmiştir. Ancak kentin kuzey-batı yönünde gelişmesi öngörülmüş, organik kent dokusunun yenilenmesine yönelik plan kararları alınmıştır (Sönmez ve Alper, 2012).

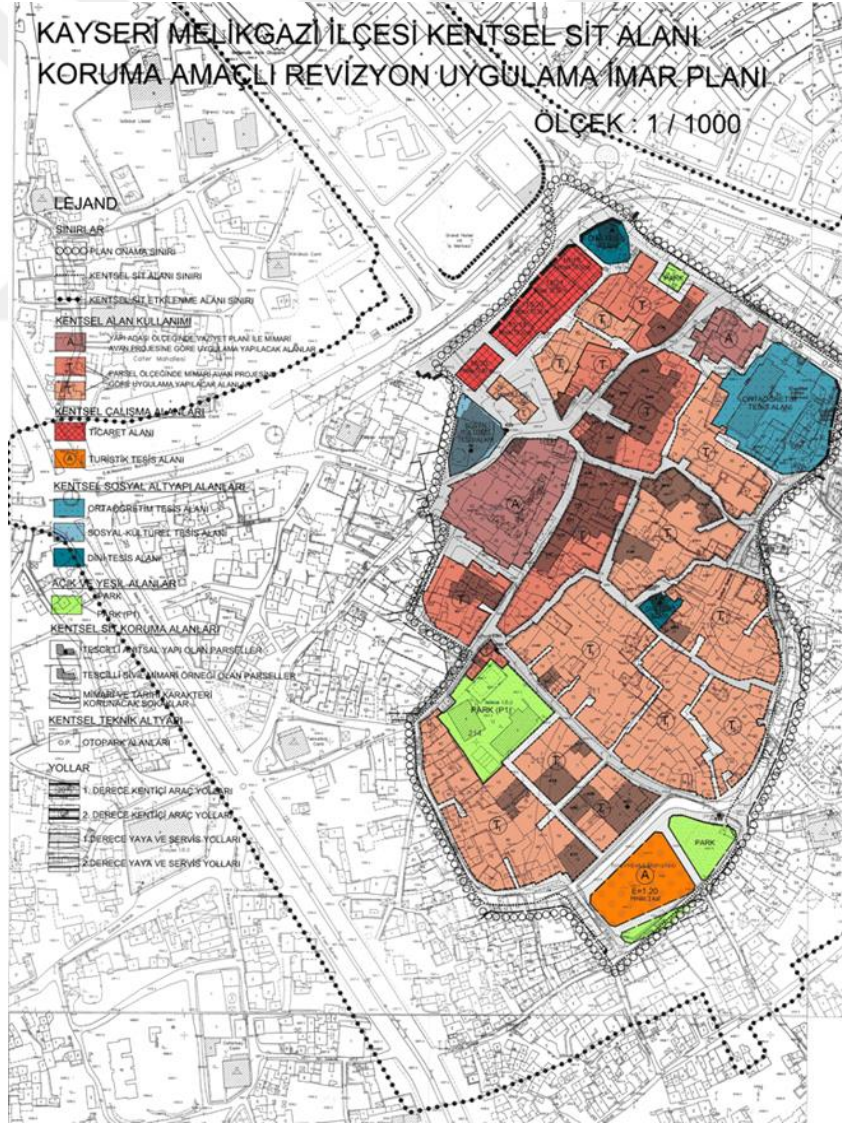
1975 yılında Yavuz Taşçı tarafından hazırlanan nazım imar planında sur dışında yıkılan mahallelerin bir kısmında yüksek katlı yapılaşmalar önerilmiştir. Geleneksel konut dokusunun bir kısmı planda sit alanı olarak bırakılmış (Bkz. şekil 14) ve Cumhuriyet Mahallesi tampon bölge olarak belirlenmiştir. Aynı yılın son aylarına doğru bakanlık plandaki sit alanının yeniden değerlendirilmesini istemiş ve belediye Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'na başvurmuştur. 27.04.1984 gün ve 250 sayılı Yüksek Kurul Kararı ile de kentsel sit alanı sınırları daraltılmıştır. Sınırları daraltılan sit alanına yönelik Yavuz Taşçı tarafından KAİP hazırlanmıştır. Planda sit alanı üç bölgeye ayrılmış ve bu bölgeler için önerilerde bulunulmuştur (Yılmaz, 2005).

Şekil 14. 08.02.1975 tarihli Yavuz Taşçı planı (Yılmaz, 2005)

1986 yılında Bülent Berksan tarafından revize edilen imar planında sit alanı çevresi yoğun yapılaşmalar önerilmiştir. Kayseri’de Anıtlar Yüksek Kurulu 13.08.1975 tarihinde resen onaylanan Kızıkapı Mahallesi’nin güneyinde kalan eski mahallelerin tamamına yakınına ‘Sit Alanı’ ilan edilmiştir ancak 1984 tarihinde 110 hektarlık mevcut sit alanı 8,8 hektar olarak sınırı daraltılmıştır (Yılmaz, 2005).

Günümüzde Kayseri merkezinde yer alan Tavukçu Mahallesi Kentsel Sit alanı Yavuz Taşçı tarafından belirlenen eski kent dokusunun oldukça küçük bir bölümü olarak kalabilmiştir. Hazırlanan koruma amaçlı imar planı sadece sit alanına yönelik karar alınmış olsa da sit çevresinde oldukça geniş bir etkileme geçiş alanı bırakıldığı görülmüştür (Şekil 15) (Yılmaz, 2005).

Şekil 15. Melikgazi ilçesi, KAİP (URL 1, 2016)

Dış kale surlarının izleri bugün halen belirgindir. Dış kale içerisindeki geleneksel doku tamamen yok olduğu, yalnızca tescilli anıtsal yapılar ve çevreleri kısmen korunduğunu söylemek mümkündür.

Kayseri kentsel sit alanının değişim sürecine bakıldığında (Şekil 16) ise ilk ilan edilen sit alanı sınırlarının geniş olduğu ve sitin çerisinde sivil mimarlık yapılarının yer aldığı görülmektedir. Sit alanı sınırlarının ve tarihi dokunun değişiminin önemli bir bölümünün imar plan politikaları ile gerçekleşmiştir. Kente yönelik yapılan ilk planlama çalışmalarında sit alanı sınırları belirlenmemiş olmasına rağmen korumacı bir tutum izlenmiş kentin gelişim yönü belirlenirken eski doku dikkate alınmıştır. Sonrasında ise eski kent dokusunda belediyenin isteği doğrultusunda sivil mimarlık yapılarının büyük kısmının yıkımı öngörülmüştür. 1975 yılında geç kalınmış olsa da kentsel sit alanı sınırları belirlenmiş, sonrasında ise belediyenin itirazları sonucunda sit alanı 110 hektardan 8.8 hektara düşürülmüştür. 1940'lı yılların başlarında başladığı görülen planlama çalışmaları; kentin çeperlerinde yeni yerleşimler oluşturmak yerine var olan geleneksel dokunun yıkılarak yeniden inşa edilmesini öngörmüştür. Bunun sonucunda da geleneksel sivil mimari doku tahrip edilmiş, yalnızca anıtsal yapılar korunabilmiştir (Şekil 16).

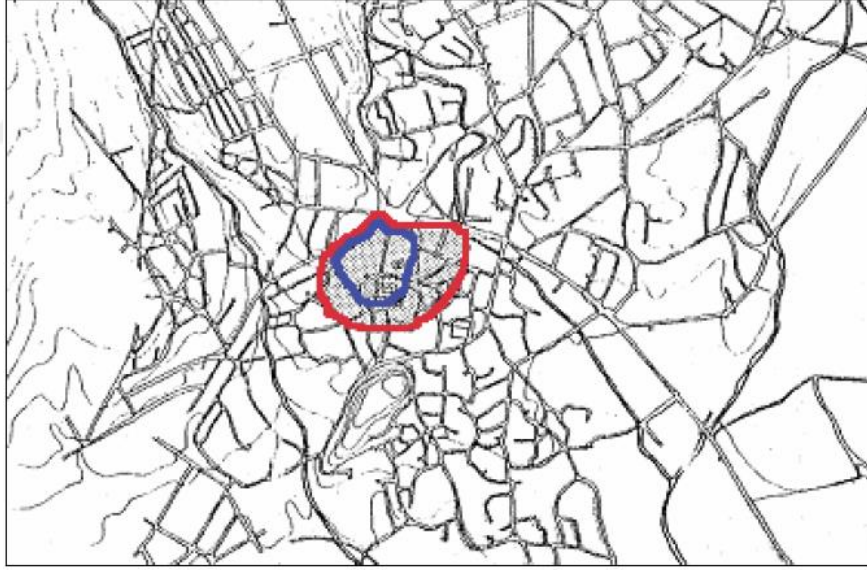
Şekil 16. Kayseri ili, Melikgazi ilçesi sit alanı sınırları değişimi ve kent surları (2016 Google Earth haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

1.3.5.3 Sivas

Neolitik çağlara dek uzanan Sivas kent tarihine ilişkin bulgular yetersiz olmakla birlikte, iç kalede yapılan kazılarda Hitit dönemine ait katmanlara rastlanılmıştır (Aydın, 2006).

“Sivas’ın küçük bir kaleden şehir olmaya yönelmesi Roma dönemindedir. Abarju, bu dönemde Sivas şehrinin Kızılırmak’ın sel baskınlarından uzak, yükselen bir plato sahası üzerinde ve iki iç kale etrafında, büyük bir surla çevrili olduğunu ve şehrin bugünkü bulunduğu konuma yakın bir mekânda kurulduğunu ileri sürmüştür” (Abarju, 1999, s.13 alıntı: Akbulut, 2009).

Şehir Roma hâkimiyeti sonrası Bizans hâkimiyeti ile devletin merkezi olmasa da önemli yollar üzerinde olması sebebiyle askeri bir üs olmuştur (Demir, 2005, alıntı: Akbulut, 2009).

Şekil 17. yüzyılda Sivas (Tanyeli, 1987)

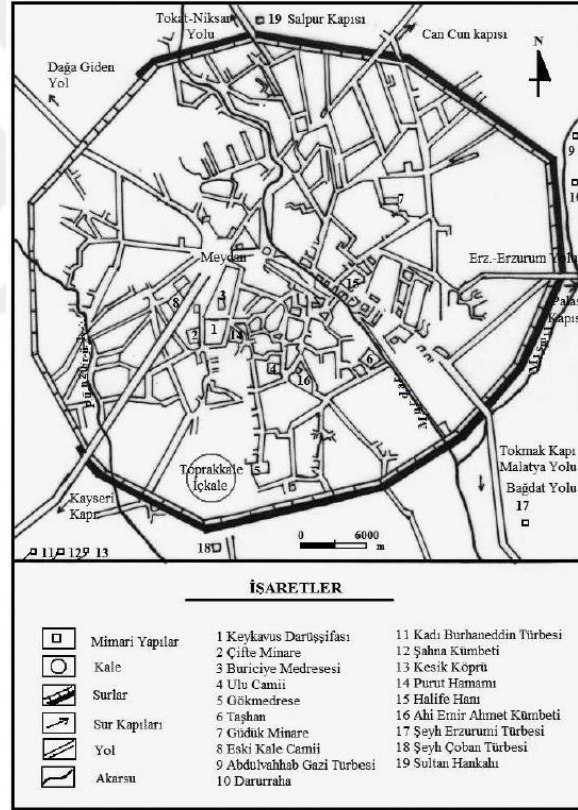
1075 yılında Danişmentliler bölgede kurulan ilk Türk devletidir ve kente hâkim olmuşlardır. Danişmentliler’den sonra kente hâkim olan Selçuklular surları onarmış ve kenti imar etmişlerdir.

“Ayrıca şehir içine Moğol tehlikesine karşı I. Alaeddin Keykubat tarafından 1221 yılında yaptırılan ikinci sur etrafı hendeklerle çevrilmiş, daire şeklinde olup içinde paşa

sarayı, medrese, cami, hamam, hapishane ve üzeri toprak damlı 300 ev yaptırılmıştır” (Aslanoğlu,1964, s.28; Demir, 1996, s.46-47 alıntı: Akbulut,2009).

Şehrin Kayseri, Palas, Tokmak, Cancun ve Selpur Kapıları vardır.

“Çayırağzı denilen bölgeden doğuya doğru dik bir hat çizilmek suretiyle Mısmıl ırmak ile Murdar Irmak’ın birleştiği yer olan, bugünkü Kepeçeli mevkiine kadar şehir gelişmiştir. Burada bulunan kapıya Palas kapısı denilmiştir. Kepeçeli’den kuzeye doğru gidildiğinde Tokmak kapısı, kuzey ve kuzey batı yönünde ise Ali Baba mahallesinin yer aldığı kesimde Cancun kapısı, Kabak Yazısından batıya doğru gidildiğinde Salpur kapısı, güney ve güneybatısında ise Çayırağzı mevkiinde Kayseri kapı yer almış ve şehrin o dönemki sınırları çizilmiştir” (Demirel, 2000, s.11-12 alıntı:Akbulut,2009).

Şekil 18. Selçuklular Dönemi’nde Sivas kenti (Akbulut, 2009)

“Çarşılar iki büyük cadde üzerinde yoğunlaşmış olup, bu caddelerden ilki, şehrin Paşa Kalesi’nin doğusundaki kapıdan başlayan ve Palas kapısında son bulan Uzunçarşı’dır. İkincisi ise Mahalle çarşısı olarak bugün hala bilinen Ulu Camii’nin güneyinden başlamak üzere, kuzeye doğru bedesten ve Subaşı Hanı’nın batısından itibaren Uzunçarşı’yı dikey

ile kentin gelişimi batı güney-batı yönünde olmuştur. 2000'li yıllarda ise kentin planları yapılarak farklı yönlerde gelişmesi amaçlanmıştır (Akbulut, 2009).

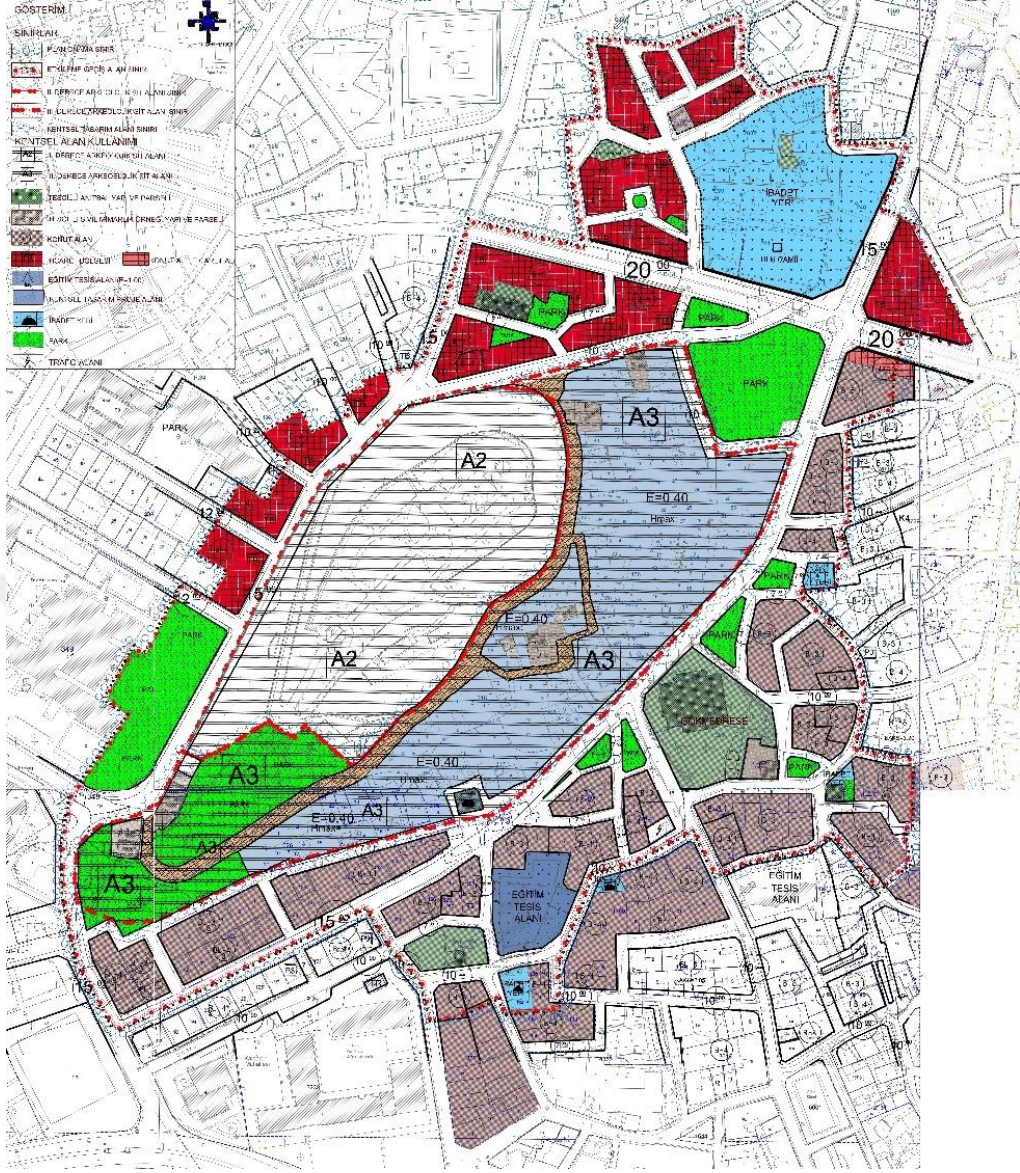
Şekil 20. Sivas kenti morfolojik gelişimi (Akbulut, 2009)

Böylesine köklü bir tarihe sahip kentin bugünkü tarihi dokusuna bakıldığında sivil mimarlık örneği yapıların kent merkezinde çok az kalmış olduğu, anıtsal yapıların ise çevreleri ile birlikte korunmakta olduğu görülmektedir (Şekil 21).

Şekil 21. Sivas kenti merkezi sit alanları (2016 Google Earth haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

Kentte kentsel sit alanı bulunmamaktadır. Önce Ahmedek ve Saray'ın bulunduğu bölge sonra da medreselerin bulunduğu bölge Arkeolojik sit alanı olarak korunmaya çalışılmıştır (Şekil 22). Ayrıca Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden edinilen bilgiye göre tescilli yapılara ilişkin envanter oldukça eksiktir ve tamamlanmaya çalışılmaktadır. Bu da tek yapı ölçeğinden alan ölçeğinde korumaya geçişi zorlaştırmaktadır.

Şekil 22. Sivas Merkez Gökmedrese ve Kaleardı Mah. II. Ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı (Sivas KVKBKM Arşivi)

Sonuç olarak;

Ülkemizde 19. Yüzyılın sonlarında başlayan tarihi ve kültürel değerlerin korunması anlayışında önemli gelişmeler yaşanmış olsa da uygulamadaki sorunlar halen çözülememiştir. Bu sorunlardan birisi olan sit alanı sınırının doğru tespit edilmesi meselesi aslında doğru ve bilinçli koruma sürecinin de başlangıcıdır.

Kentsel alan korunmasına yönelik Avrupa ülkelerinde incelenen örneklerde ülkemizden farklı olarak kentsel tarihi alanların korunması öncesinde korumaya-katılım

sağlanmış, alanın sınırları belirlenirken detaylı analizler yapılmış, koruma-kullanma dengesinin ön planda tutulduğu görülmüştür.

Yukarıda incelenen ülkemiz kentlerinde sit alanı sınırlarının belirlenmesi ve değişimi sürecinin birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Özetlenecek olursa:

Antalya kenti sit alanı sınırlarının diğer kentlere göre erken bir tarihte belirlenmiş ve belirlenirken tarihi kent çekirdeği (sur) dikkate alınmıştır. Ancak surların dışındaki kentsel tarihi dokunun da göz ardı edildiği ve yalnızca etkileme geçiş alanı olarak bırakıldığı anlaşılmaktadır. Kentsel ve arkeolojik sit alanı ilan edilmiş olan Antalya sur içinde hem yer altındaki hem de yer üstündeki kültür varlıklarının korunması amaçlanmıştır. Antalya Tarihi Kentsel Sit Alanı kentin morfolojik gelişim ve tarihi dokusu göz önünde bulundurularak sit alanı sınırı belirlenmiştir.

Kayseri kentsel sit alanı belirlenme sürecine bakıldığında ise ilk hazırlanan planlarda kentin genelinde korumacı bir tutum izlenmiş gibi görünse de tarihi kent dokusunun yenilenmesine yönelik plan kararları alınmış, bu da tarihi dokunun tahrip olmasına sebebiyet vermiştir. İlk etapta korunacak alan sınırı tarihi dış surun izi ile büyük oranda çakışmakta idi. 1975 yılında (Yavuz Taşçı tarafından) hazırlanan nazım imar planında geleneksel konut dokusunun bir kısmı sit alanı olarak bırakılmıştır. Ancak bakanlığın sit alanı sınırlarını yeniden değerlendirilmesi talebi ve belediyesinin başvurusu ile 1984 yılında sit alanı daraltılmıştır. İlk ilan edildiğinde 110 hektar olan sit alanı son durumda 8.8 hektara düşürülmüştür. Süreç içerisinde kentsel sit alanı tahrip edilmiş, doku yok edilerek sit alanı sınırlarının yeniden tespiti gündeme getirilmiş ve sonuçta sit sınırları bugünkü halini almıştır. Yerel yönetimin plan politikaları sit alanı sınırı değişiminde oldukça etkili olmuştur. Kentte adeta planlı bir korumama süreci izlenmiş olduğu görülmektedir. Doğru başlayan süreç kentsel baskıları bertaraf edecek kentsel stratejiler geliştirilememesi nedeniyle doğru yönetilememiştir.

Bugüne kadar Sivas kentinde kentsel sit alanı ilan edilmemiş yalnızca tescilli anıtsal yapılar ve çevreleri başta koruma alanı belirlenerek kentin tarihi dokusu korunmaya çalışılmıştır. Kentin dış surları göz ardı edilerek, iç kalenin bulunduğu alan 1992 yılında 1. Derece arkeolojik sit alanı ilan edilmiş olsa da sonrasında sit alanının derecesi iki olarak değiştirilmiştir. İkinci derece arkeolojik sit alanı çevresinde ise tampon bölge olarak üçüncü derece arkeolojik sit alanı bırakılmış ve bu alana yönelik plan yapılmıştır. Yapılan planda medreselerin bir kısmı sit alanında kalmadıkları için plan dışında tutulmuş olduğu, bütüncül bir plan yapmak yerine yalnızca anıtsal yapıların korunduğu parçacıl bir yaklaşım

izlendiği görülmüştür. Kentin morfolojik gelişimi dikkate alınmadığı ve surların izi göz ardı edildiği için bugün kentte kentsel sit alanı bulunmamaktadır. İncelenen kentlerdeki sit alanı belirlenen süreçlerinin birbirinden farklı olmasının nedenleri kısaca sıralanacak olursa;

-Yerel yönetimlerinin kentsel tarihi dokunun korunma(ma)sında farklı tutumlar izlemesi ve sit alanı sınırı belirleme siyasi kaygılar nedeniyle gereken insiyatifin kullanılmaması,

-2863 Sayılı Yasada boşlukların bulunması, sit alanı sınırının belirlenmesinde göreceli ifadelerin yer alması ve mevcut yapı bazlı bir sınır tespitinin yapılması/sit sınırları tespitinde bilimsel kanıtlarının üretilmiş olmaması,

-Ülkemizde kentsel arkeolojinin gelişmemiş olması, kentsel sit alanı ilan edilirken arkeolojik bulgulardan yararlanılmaması,

- Tescilli taşınmaz kültür varlıklarının envanter eksikliği
- Kentın morfolojik analizinin yapılmamış olması
- Surun varlığı (gözle görülür ve ikna edici bir eşik)
- Mülk sahiplerinin tutumudur.

1.3.6. Erzurum Kentsel Sit Alanı Değişim/Gelişim Süreci

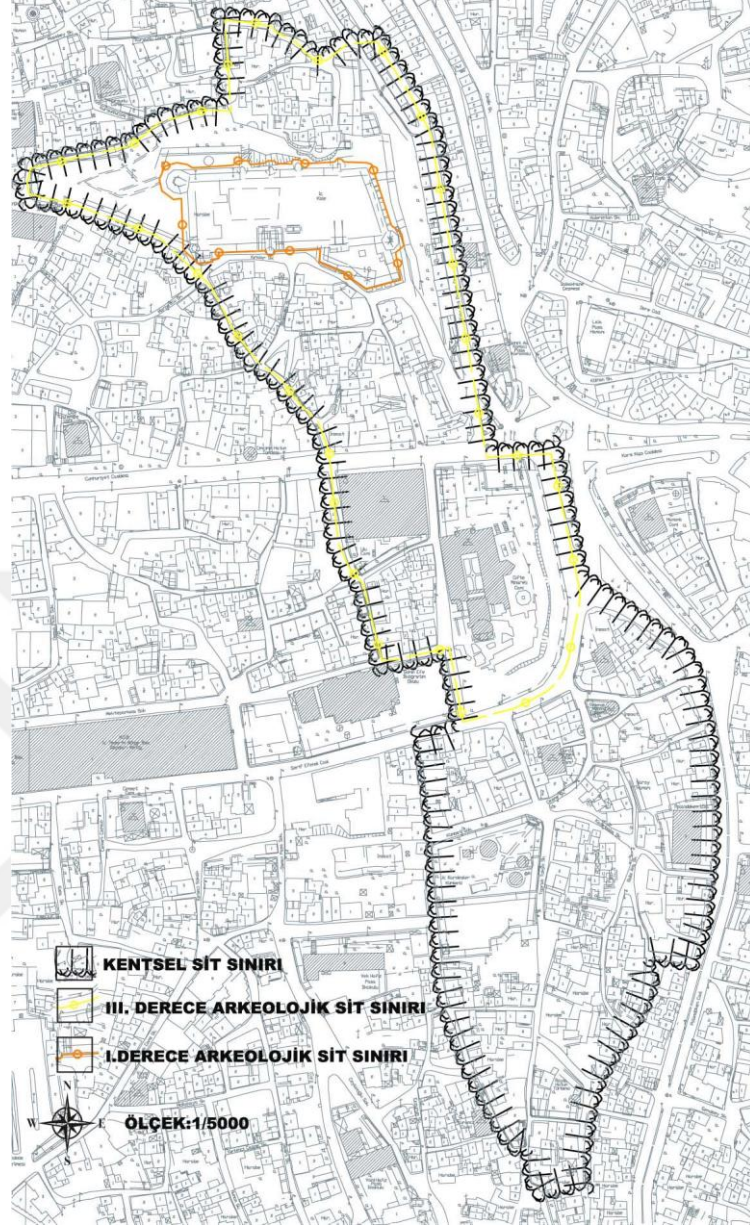
Erzurum kentindeki tarihi alanların korunmasının anlatılacağı bu bölümde Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün arşiv verileri kullanılmıştır.

Kentteki kültür ve tabiat varlıklarının belirlenmesine yönelik ilk tespit ve tesciller 1960'larda Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından yapılmıştır. Bu tescil kararlarından en önemlilerinden ve geniş kapsamlılarından birisi de GEEAYK'ın 13.11.1976 gün ve A-188 sayılı karardır. Kararda toplu tescil yapılmış, Erzurum'da 15 türbe, 12 hamam, 26 çeşme, 45 camii, 4 mescit ve 1 tekke tescil edilmiştir. Tescil edilen yapıların büyük bir kısmı bugünkü sit alanı içerisinde yer almaktadır.

1987 yılında, 2863 sayılı yasada değişiklik yapılarak "3386 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" çıkarılması ile korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları ile ilgili olarak, "...kanunda belirtilen görevlerin bilimsel esaslara göre yürütülmesini sağlamak üzere Kültür Bakanlığı'na bağlı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, sorumluluk bölgeleri ve merkezleri bakanlıkça belirlenecek Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları" kurulmuştur. Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma

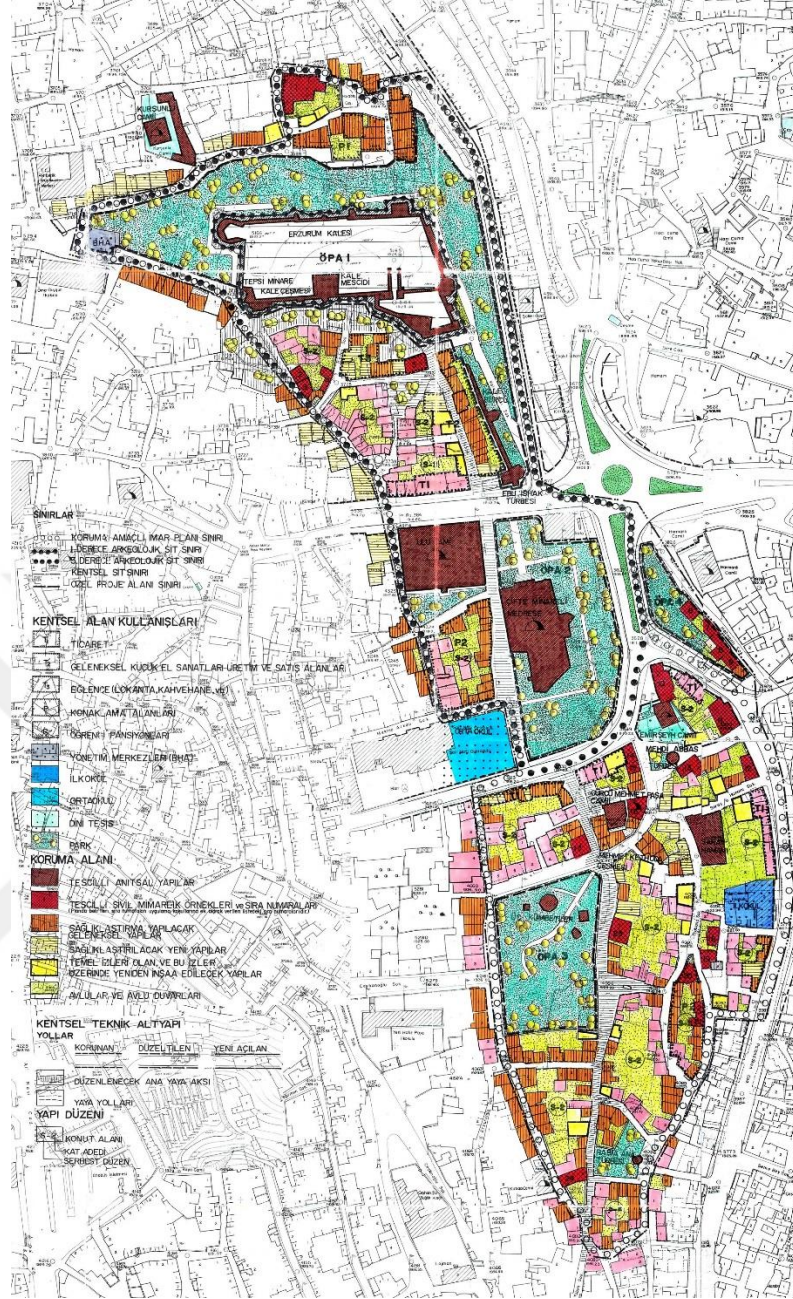
Bölge Kurulu Müdürlüğü de aynı süreçte kurulmuş ve müdürlük 1988 yılında faaliyete başlamıştır.

Kuruluşundan 6 yıl sonra, kentin korunması gerekli tarihi kentsel alanına yönelik ilk tespit yapıp, 17.12.1993 gün ve 601 sayılı Kurul kararı ile kentsel sit alanı belirlenmiştir (Bkz Şekil 23). Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden edinilen bilgilere göre sit sınırlarının belirlenmesi sürecinde kentsel sit alanına yönelik tespitler yapılması için bakanlıktan gelen, kenti ve kentin tarihi dokusunu bilmeyen uzmanlarca yerinde incelemeler yapılmıştır. Kısa süreli olan ve olumsuz iklim şartlarında yapılan bu tespit sağlıklı bir inceleme yapılamamış olduğu belirtilmiştir. Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 17.12.1993 gün ve 601 sayılı kararı bu kararı ile Erzurum Merkezde, Kentsel Sit. I. ve III. Derece Arkeolojik Sit sınırları belirlenerek, (Bkz. Şekil 23) 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) ve 1/500 ölçekli Kentsel Tasarım Projesi ve eklerinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Geç kalınmış olan bu kararda, kentsel sit sınırları belirlenmiş ve koruma amaçlı imar planı aynı anda onaylamıştır. Ayrıca plan onaylanmadan önce Kurul'a sunulduğunda alanda Kurul üyelerince herhangi bir yerinde inceleme yapılmamıştır.

Şekil 23. 1993 Yılı Erzurum Kale ve Üç Kümbetler Çevresi Kentsel Sit Alanı sınırı (Erzurum KVKBKM Arşivi, 2016)

Yapılan planda (Bkz. Şekil 24) geleneksel sokak dokusu ve geleneksel konutlar korumaya değer görülmemiş ve tescilleri de yapılmamıştır. Planda sadece “sağlıklaştırma yapılacak geleneksel yapılar” şeklinde tanımlanıp tescil edilmediğinden, mülk sahibinin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu da süreç içerisinde yapıların ve tarihi dokunun yok olmasına sebep olmuştur.

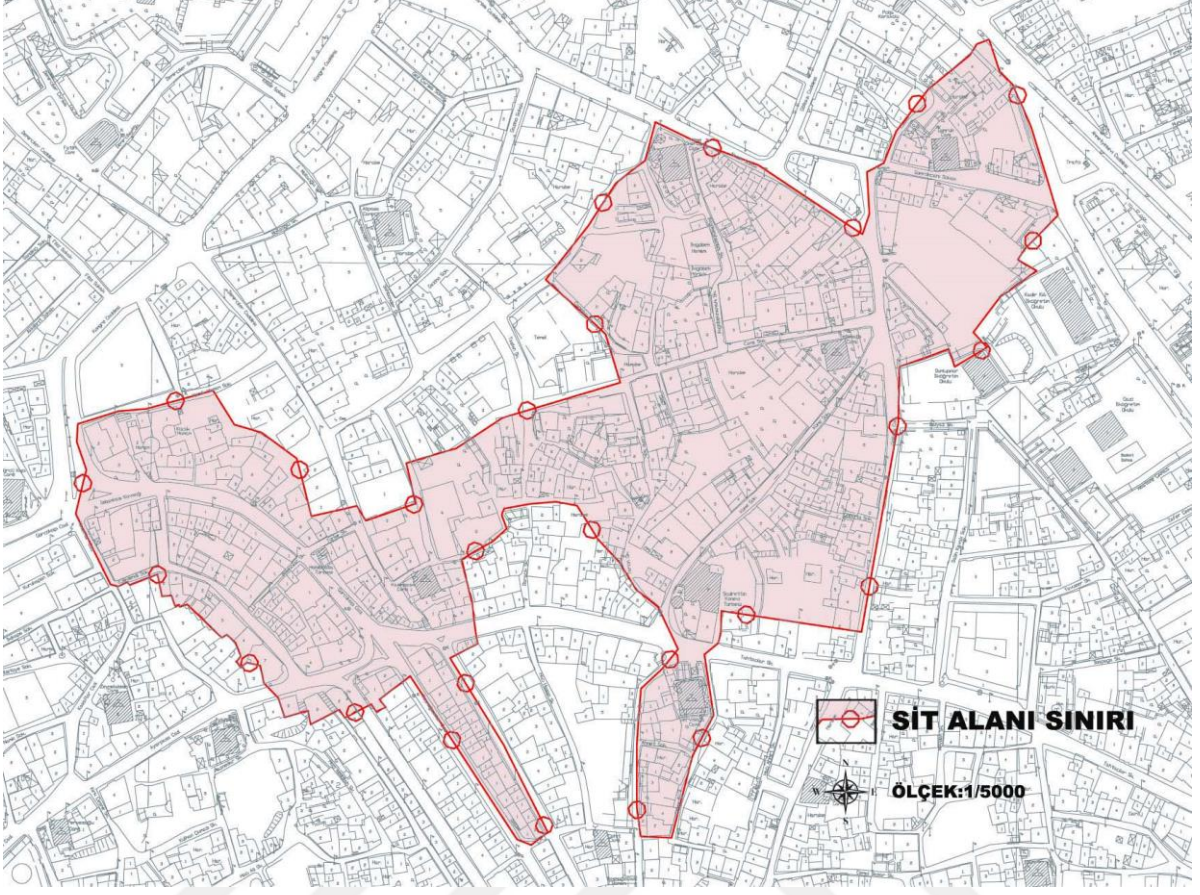
Şekil 24. Erzurum Kale ve Üç Kümbetler Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı (1993) (Erzurum KVKBKM Arşivi, 2016)

Hazırlanan planın temelde eksikliklerinin bulunmasına karşılık plan oldukça detaylı hazırlanmıştır. Kentsel tasarım ölçeğinde hazırlanan planda yeşil alanların varlığına önem verilmiş, yapılaşma koşulu da serbest nizam 2 kat olarak belirlenmiş ve kentsel doku bozulmadan yeni-eski uyumu sağlanacak şekilde plan yapılmaya çalışıldığı görülmüştür. Ancak yapılan plan, hızlı kentleşmenin etkisi ile revizeler gerektirmiş ve kurumlar arası koordinasyon eksikliği sebebi ile de tam olarak uygulanamamıştır. Bu süreç devam

ederken Erzurum Kùltür ve Tabiat Varlıklarını Koruma bölge Kurulu Müdürlüğü uzmanlarınca kentte yeni tespit ve tesciller yapılmış taşınmaz kùltür varlığı statüsü kazanan yapı sayısı da artmıştır.

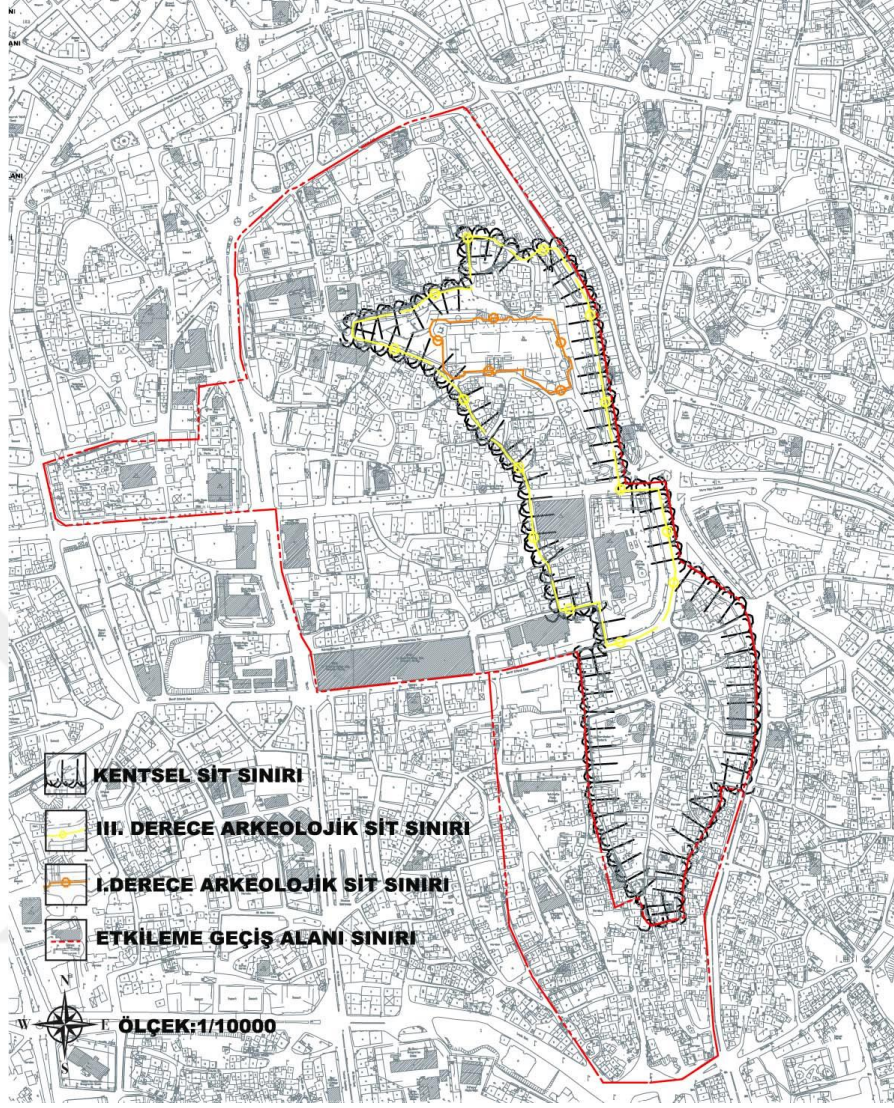
İlk sit alanı ilanından yedi yıl sonra, Erzurum Kùltür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.08.2010 gün ve 1928 sayılı kararı ile Yeğenağa ve Köseömerağa Mahallelerinden yer alan tescilli yapıların yoğunluğu dikkate alınarak yeni bir kentsel sit alanı müdürlük uzmanlarınca incelenerek belirlenmiştir. Kararda ayrıca sit sınırının tespiti için Kurulun yerinde inceleme yapması gerektiğine ve bu alan içerisinde kalan "Küme (Kümbet) Sokağın", sağıklaştırılacak sokak olarak belirlenmesine karar verilmiştir.

Kurul üyelerince yerinde yapılan alan incelemesi sonrasında; Erzurum Kùltür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.08.2010 gün ve 2031 sayılı kararı ile "Kurulun 15.10.2010 gün ve 1928 sayılı kararında belirlenen Kentsel Sit sınırının ekli 1/1000 ölçekli haritadaki şekliyle uygun olduğuna (Bkz. Şekil 25), Erzurum Büyükşehir Belediyesi'nden bu alan ve çevresine ilişkin yapı stoğu ile ilgili analiz ve sentez çalışmalarının istenmesine, bu çalışmalar geldikten sonra sit sınırının yeniden değerlendirilmesine" karar verilmiştir. Alınan bu karar bir öncesine kıyasla biraz daha doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Süreçte Kurul üyeleri yerinde incelemede bulunmuş ve kentsel sit sınırına yönelik tespit yapmış, ancak belediyesinden gelen detaylı incelemenin ardından sınırın yeniden sorgulanabileceği kararda belirtilmiştir. Bu kentin kùltür varlıklarının korunmasında kurumların koordinasyonu açısından önemlidir. Ayrıca bu durum kentsel sit sınırının detaylı analizler neticesinde yeniden değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Sit sınırının kapsadığı alana bakıldığında, tescilli yapıların ölçüt alınması nedeniyle, alanın bütünlüklü bir yerleşim alanı niteliği taşımadığı, sit alanında yapı adalarını koordine edecek bir omurgasının dahi belirlenmediği görülmektedir. Mevzuata göre sit sınırlarının kadastral haritalar üzerinde belirlenmesi gerekliliği sebebiyle birçok yerde sit sınırının yapı adalarını dahi böldüğü görülmektedir. Ancak bu sit alanı belirlenirken de 1993 yılında belirlenen kentsel sit alanı gibi etkileme geçiş sınırı belirlenmemiş ve sit alanı sınırının hemen dışı imar baskısına açık halde bırakılmıştır.

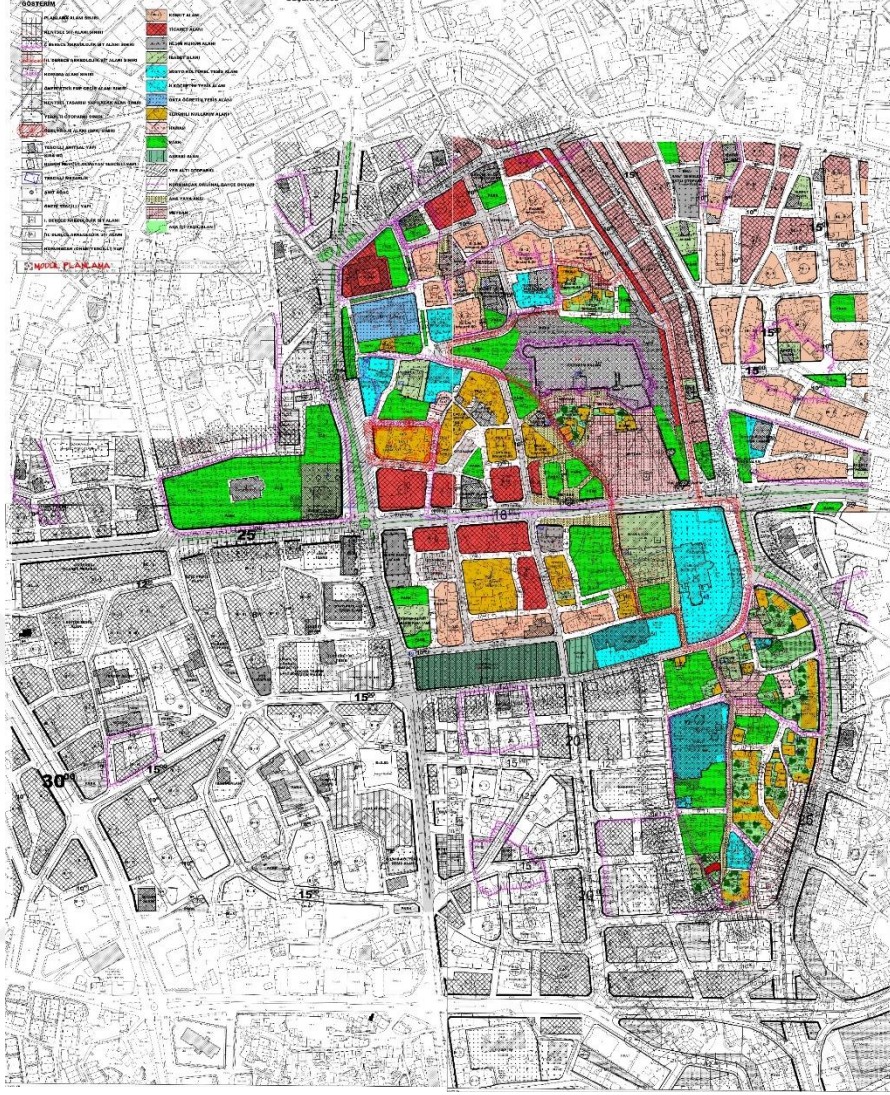
Şekil 25.Erzurum Yeğenağa-Köseömerağa Kentsel Sit Alanı sınırı-2010 (Erzurum KVKBKM Arşivi, 2016)

2012 yılına gelindiğinde ilgili belediyesinin talebi ile 1993 yılında onaylanmış Erzurum Kalesi ve Üç Kümbetler Çevresi koruma amaçlı imar planının günümüz ihtiyaçlarını karşılamadığı gerekçesi ile yeni plan yapılmasına karar verilmiş ve Koruma Kurulu görüşü alınarak yeni bir plan süreci başlatılmıştır. İlk olarak önceki planın temel eksiklerinden birisi olan etkileme geçiş alanı sınırı Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 23.02.2012 gün ve 133 sayılı kararında belirlenmiştir (Şekil 26).

Şekil 26. Erzurum Kalesi ve Üç Kümbetler Çevresi Kentsel Sit Alanı Etkileme Geçiş Alanı sınırı (Erzurum KVKBKM Arşivi, 2016)

Böylece Erzurum tarihi kent çekirdeğinin bir kısmı da koruma planına dâhil edilmiş ve tarihi dokuyla uyumlu bir planlı gelişimin önü açılmıştır. Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 30.03.2012 gün ve 199 sayılı kararı ile de Erzurum Üç Kümbetler ve Kale Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı ve kentsel tasarım projeleri onaylanmıştır (Şekil 27).

Şekil 27. Erzurum Kalesi ve Üç Kümbetler Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı (2013) (Erzurum KVKBKM Arşivi, 2016)

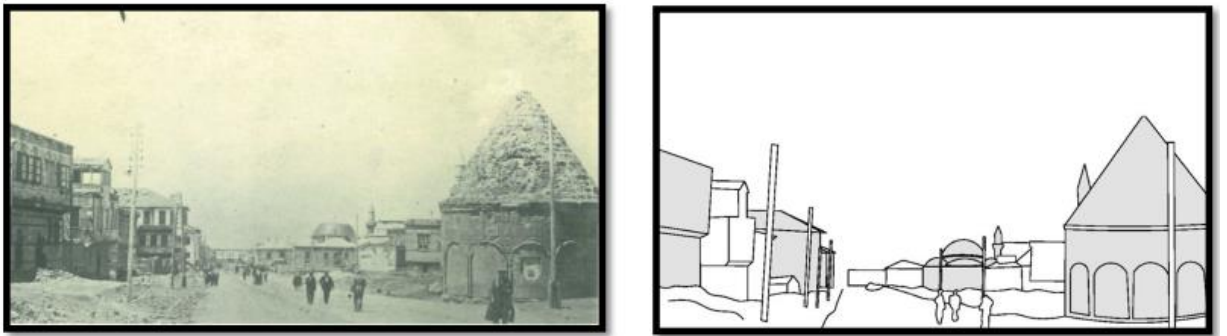
2013 yılında kentte farklı iki adet kentsel sit alanı olmasına rağmen sadece birisine koruma amaçlı imar planı yapılmış, diğerinde ise herhangi bir çalışma yapılmamıştır. İki sit alanı birbirine çok yakın olmasına ve belirli kısımlarda kentsel tarihi doku devam etmesine rağmen bu iki sit alanının birleştirilmediği görülmüştür.

Bunun yanı sıra kentin merkezindeki anıtsal tescilli yapı yoğunluğu oldukça fazla ve birçoğunun da korunma alanı bulunmaktadır. Bu da aslında bütün tarihi kent çekirdeğinin Kurul izni ile yapılanmasını sağlarken aynı zamanda da parçacıl anlayışlı koruma kararları alınması sonucunu doğurmaktadır. Bahsedilen bu sebeplerle Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğüne sit alanlarına yönelik yeniden tespit yapılmasının gerekli olduğuna karar verilmiştir.

“Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik’te” belirtilen “kentsel sitler için; korunması gerekli kültür varlığı özelliği gösteren tek yapıların yoğunluk, mimari, tarihi bütünlük göstermesi,” kıstası dikkate alınarak sit alanı tespit çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışmada kente ilişkin yazılı ve görsel kaynaklardan yararlanılarak, kentin mekânsal ve morfolojik değişimi irdelenmiştir, geçmişten günümüze Erzurum’un tarihi kentinin nasıl değiştiği incelenerek, öneri kentsel sit sınırı belirlenmiştir. Bu belirleme çalışmasında anıtsal yapılar ve çevrelerindeki koruma alanları sınırları da göz önünde bulundurulmuştur.

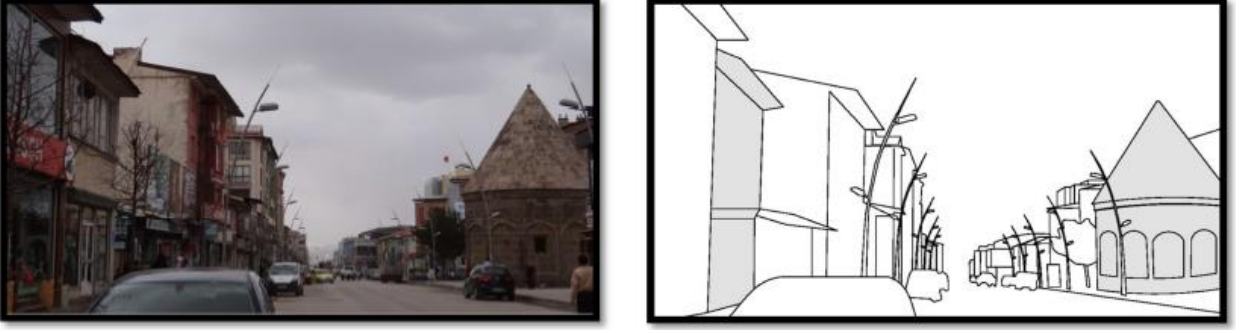
Kentsel sit sınırının belirlenmesine yönelik Erzurum kentinin mekânsal değişimi irdelenirken farklı tekniklerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Erzurum kent tarihine ilişkin yazılı kaynaklar ve haritalar incelenmiş, eski ve yeni kent fotoğrafları üzerinden imaj analizleri yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda eski fotoğraflarla aynı açılardan yeni fotoğraflar çekilmiş ve üzerinden imaj analiziyle kıyaslama yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca tescilli yapılar envanter listesinden dönemlere ayrılmış ve kentin morfolojik gelişiminin nasıl olduğu tespit edilmesi amacıyla bu dönemler harita üzerine aktarılarak kentin gelişimi okunmaya çalışılmıştır. Ayrıca sit alanı belirlenirken imar durumu değil de parsel sınırı dikkate alınmış, mülkiyet hakkı korunmaya çalışılmıştır.

Kentsel mekânda yaşanan değişim ve kentin özgün tarihi dokusu yapılan çalışmalarla ortaya konulmuş ve sit alanı sınırının belirlenmesinin yanı sıra yapılacak koruma planlarına da kaynak oluşturacak mekânsal ve tarihi veriler derlenmiştir.

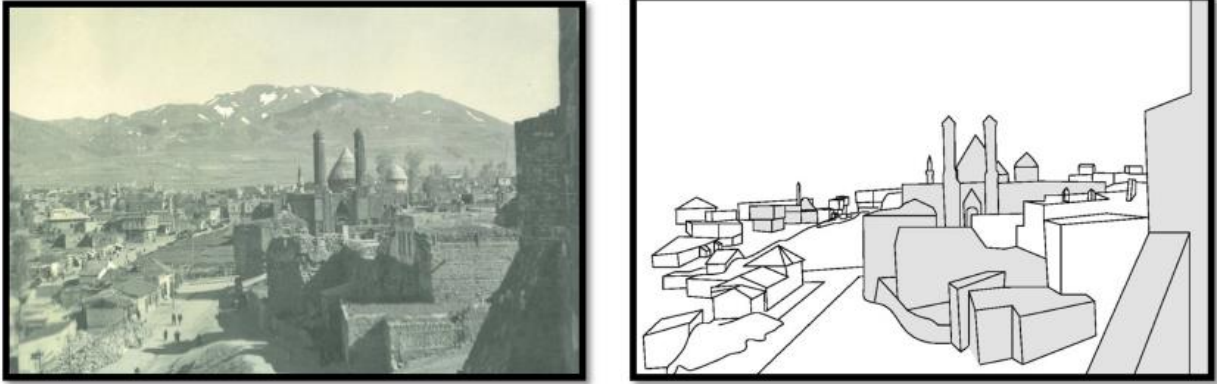
Şekil 28. Erzurum Cumhuriyet Caddesi görünüşü ve imaj analizi (1924)⁴

⁴ Yapılan imaj çalışmasında, Yrd. Doç. Dr. Hamiyet ÖZEN ve Kübra ÖZYANIK AĞIRGÖL'ÜN katkıları bulunmaktadır.

Şekil 29. Erzurum Cumhuriyet Caddesi görünüşü ve imaj analizi (2013)

Yapılan analizlerde Cumhuriyet Caddesi'nin daraldığı birçok tarihi yapının yıkılmış olduğu, ayakta kalan tarihi yapıların da yeni yapılanmalarla algılanamaz hale geldiği görülmektedir (Şekil 28, 29).

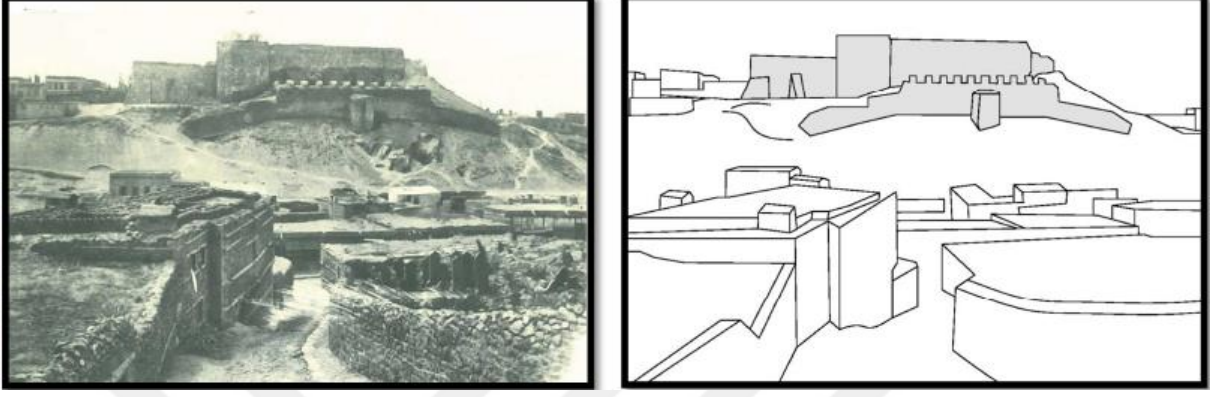
Şekil 30. Tebriz Kapı görünüşü ve imaj analizi (1940)

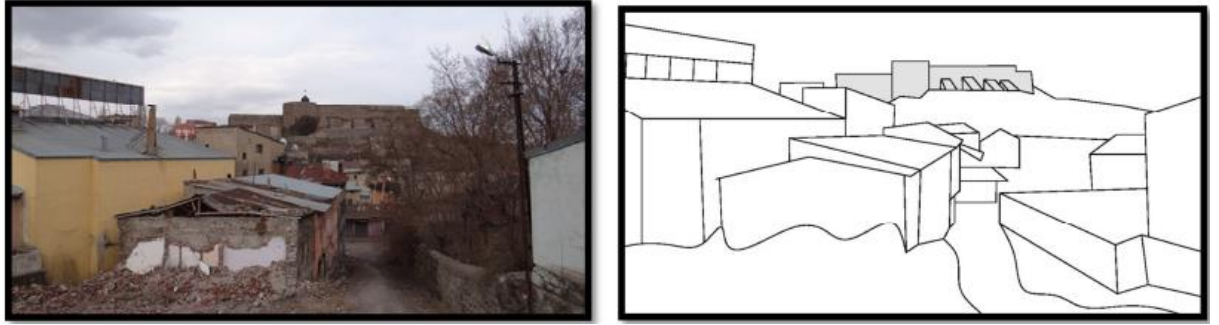
Şekil 31. Tebriz Kapı görünüşü ve imaj analizi (2013)

Kentin doğu kapısı olan Tebriz Kapı bölgesinde yapılaşmanın ne denli yoğun olduğu ve kentin silüetinin bozulmuş olduğunu yapılan analizden görmek mümkündür (Şekil 30,

31). Bu yapılaşma yoğunluğunun hemen kentsel sit alanı dışında başlamasının temel nedeni ise sit alanı sınırının dar tutulması ve etkileme geçiş alanı sınırının geç belirlenmiş olmasıdır.

Şekil 32. Erzurum Kale'si görünüşü ve imaj analizi (1938)

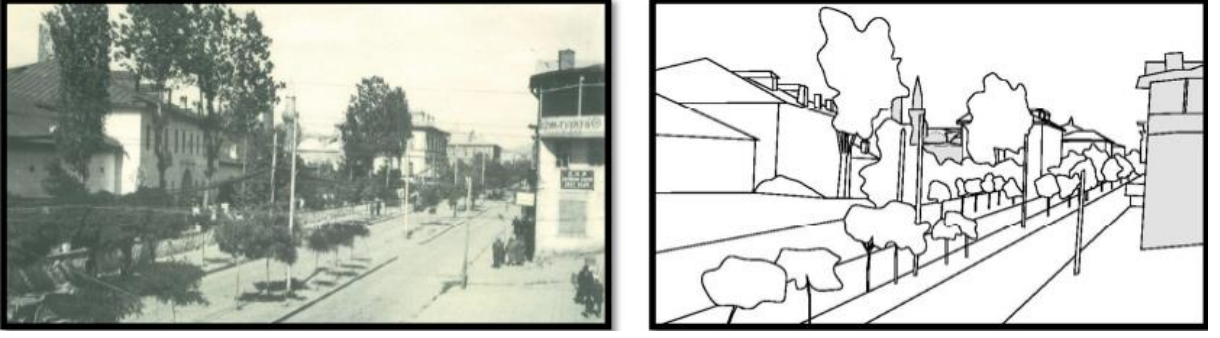

Şekil 33. Erzurum Kale'si görünüşü ve imaj analizi (2013)

Ayrıca yapılan çalışmalarda bazı sokak ve duvarların halen bozulmamış olduğu ve aynı şekilde kaldıkları tespit edilmiştir (Şekil 32, 33).

Şekil 34. Erzurum Cumhuriyet Caddesi 1940 ve 2013 yılı görünüşleri

Şekil 35. Erzurum Cumhuriyet Caddesi görünüşü ve imaj analizi (1947)

Şekil 36. Erzurum Cumhuriyet Caddesi görünüşü ve imaj analizi (1960)

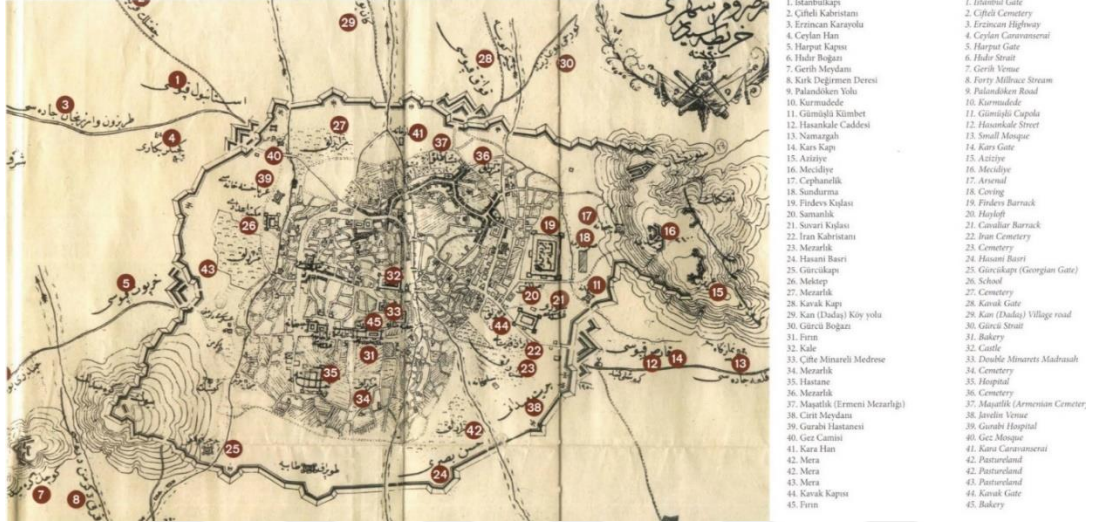

Şekil 37. Erzurum Cumhuriyet Caddesi görünüşü ve imaj analizi (2013)

Tarihi dokunun nasıl kısa sürede yıpratıldığı ve ne tür müdahalelerle özgün kimliğine kavuşturulabileceği sit alanı sınırının belirlenmesi sürecinde yukarıdaki fotoğraflardan da anlaşıldığı gibi detaylı şekilde irdelenmiştir.

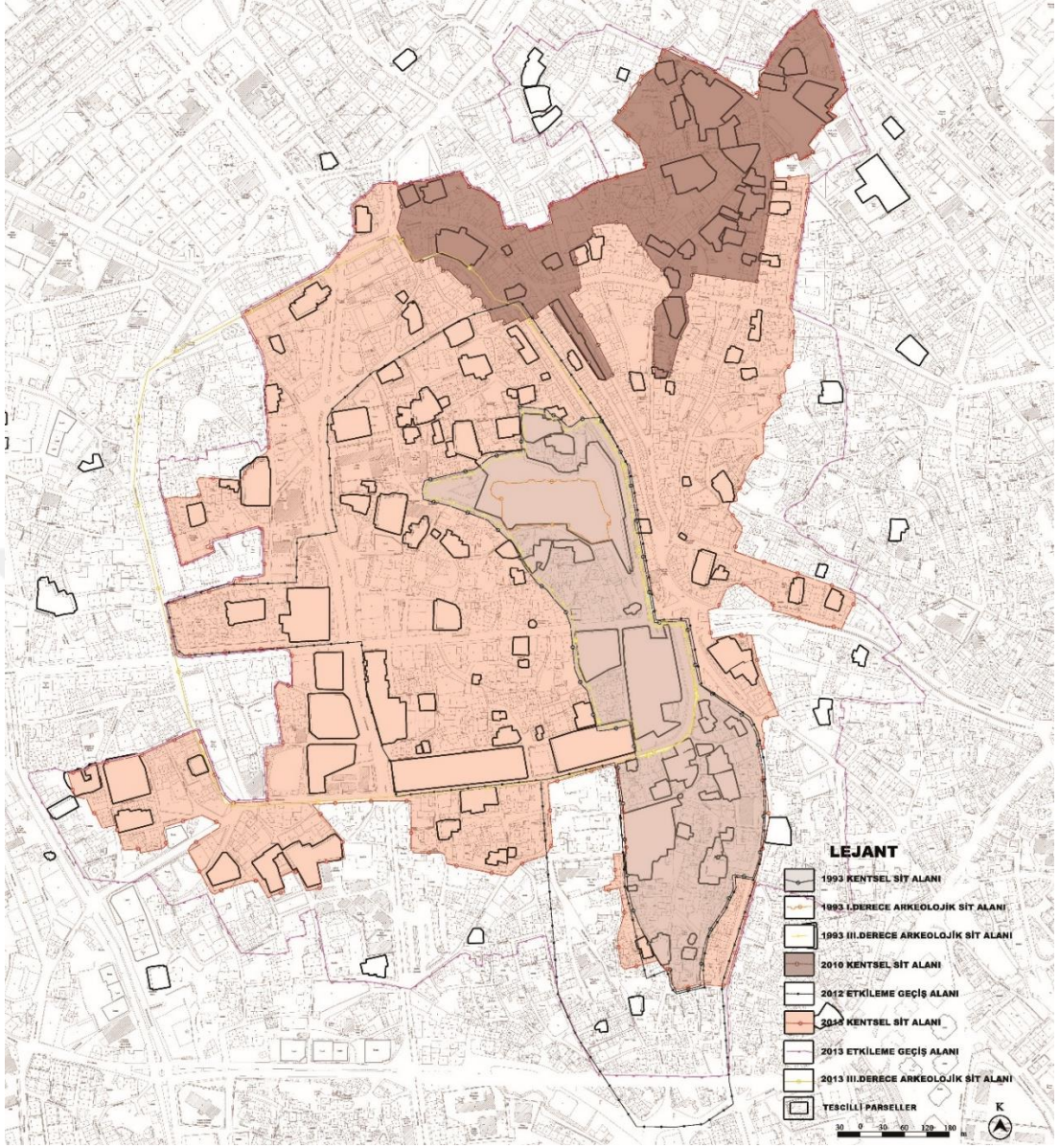
Sit alanı sınırının tespitine yönelik tarihi kent çekirdeği belirlenirken Mekânsal Gelişim başlığında detaylı olarak incelenen Kafkasyalı Kur. Yb. Fuat Bey'in 1904 tarihli Erzurum Haritası (Şekil 38) ve yapılan dönemsel tespitler kullanılmıştır. Özellikle III.

Derece Arkeolojik Sit Alanı belirlenirken eski kale surlarının izleri dikkate alınmıştır. 1993 yılında belirlenen III. Derece Arkeolojik sit alanı sınırlarında herhangi bir bilimsel kaynak temel alınmamışken yapılan bu çalışma da Bizans surlarının çevirmiş olduğu alan III. Derece arkeolojik sit alanı olarak önerilmiştir. Ayrıca arazide yapılan tespit çalışmalarında 27 adet sivil mimarlık örneği yapı tescile önerilmiştir.

Şekil 38. Kur. Yb. Fuat Bey'in 1904 tarihli Erzurum haritası (Yurttaş, 2008)

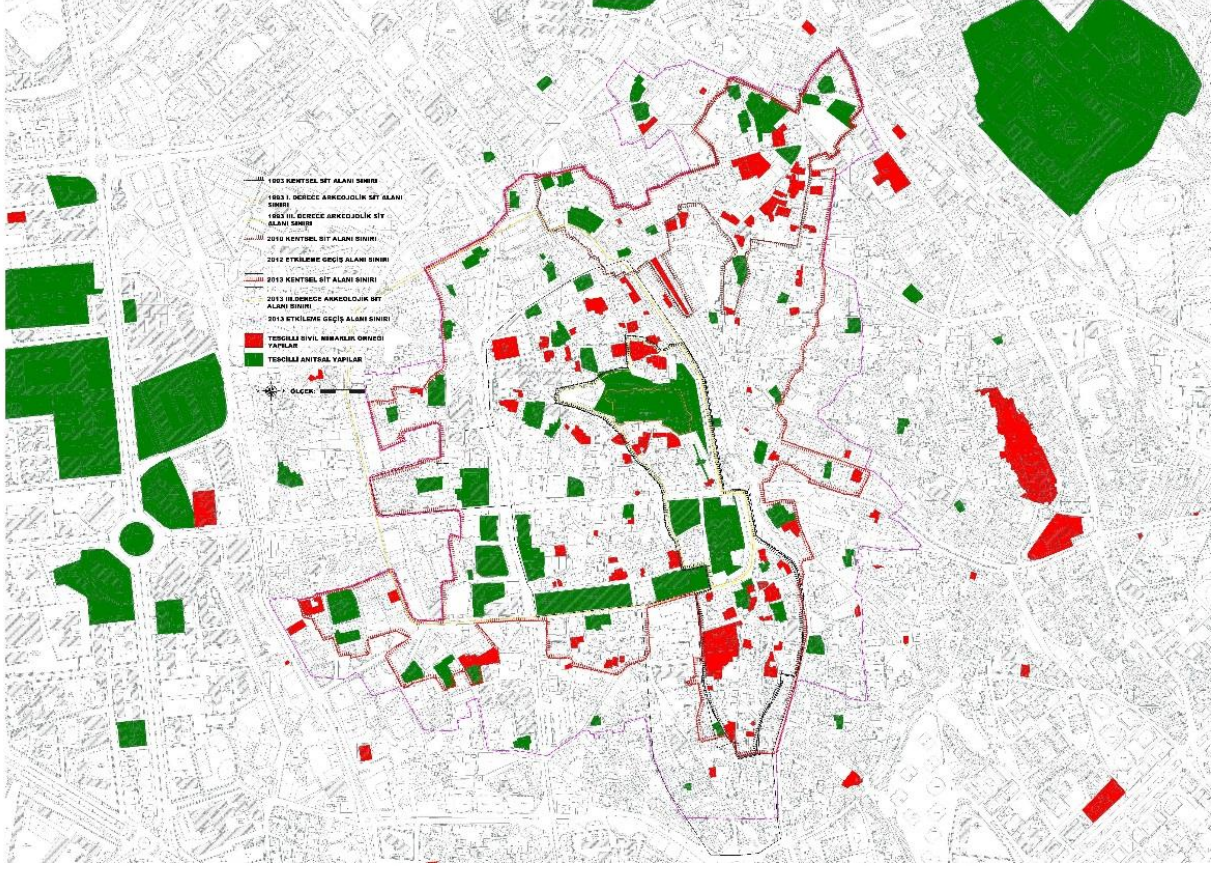
Yapılan incelemeler ve araştırmalar neticesinde Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 25.09.2013 gün ve 892 sayılı kurul kararı ile Erzurum Merkez Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları yeniden belirlenmiştir (Şekil 39). İlgili ilçe belediyesince sit sınırlarına itiraz edilmiş konu Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'na iletilmiştir. Ancak Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 26.03.2015 gün ve 408 sayılı kararı ile itiraz yerinde bulunmamış sit sınırları mevcut hali ile sit sınırlarını uygun görülmüştür.

Şekil 39. Erzurum Kentsel ve Arkeolojik Sit Alanları Sınırları Değişimi

Mayıs 2018 itibariyle Erzurum, Merkez ilçede (Şekil 40) toplam 425 adet tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Bunlardan 19'u arkeolojik sit, 1'i kentsel sittedir. Bunun yanı sıra günümüze dek 23 adet taşınmaz tescil şerhi kaldırılmıştır. Kentsel sit alanı içerisindeki tescilli taşınmazların sayısı 259'dur. Etkileme geçiş alanı sınırı içerisindeki toplam tescilli taşınmazların sayısı 26'dır. Envanter listesinde yer alan yapıların 221'i anıtsal yapı, 159'u sivil mimarlık örneği, 20'si sit ve 20 adedi de diğer yapılar olarak sınıflandırılmıştır⁵.

⁵ Envanter listesinde merkeze bağlı mahallelerdeki tescilli taşınmazlar da sayılmıştır.

Şekil 40. Erzurum kentsel, arkeolojik sit alanları, anıtsal ve sivil mimarlık örneği tescilli parseller

Erzurum merkez Kentsel sit alanına yönelik yapılan tespit ve sınır belirleme süreci yukarıda irdelenen örneklerden biraz farklılık göstermektedir. Ülkemizde kentsel korumanın temel kavramı olan “sit” alanına belirlenmesine yönelik mevzuat kapsamında salt mekânsal ve yalnızca bugünün irdelenmesi söz konusu iken Erzurum da bundan farklı bir uygulama yapılmıştır. Süreç özetlenecek olursa;

- Müdürlük elemanlarınca Erzurum kent tarihine ilişkin kaynaklar derlenmiş,
- Derlenen kaynaklar üzerinden Erzurum Surları gelişimi paralelinde kentin morfolojik gelişiminin nasıl olduğu ortaya konulmuş, III. Derece arkeolojik sit alanının sınırları surların bugünkü yeri tespit edilerek belirlenmiş,
- Kurul izni ile sondaj kazıları yapılmış ve tarihi kent surunun kesin yeri tespit edilmiş,

- Alan incelemeleri yapılmış, kentin eski-yeni fotoğrafları karşılaştırılarak mekânsal değişim analiz edilmiş,

- Yeni tescilli yapılar tespit edilmiş ve yeni sit alanı sınırları önerilmiş,

- Kurulun yerinde incelemesinin ardından sit alanı sınırları onaylanmıştır.

Gerek yerel yönetimin gerekse Koruma Bölge Kurulu'nun kentin tarihi dokusunun korunması konusundaki kararlılığı Erzurum'da Kayseri'de yaşanan kentsel sit sınırının küçülmesi gibi bir durumun tersine korunacak alanların sürekli artırılması ve genişletilmesi, son aşamada parça parça bölgelerin bütünlenmesi kabul edilebilir ölçütlere dayandırılarak bir sit tanımını arayışını getirmiştir.

Antalya ve Erzurum'daki süreçler kıyaslanırsa yaklaşık aynı tarihlerde sit sınırlarının belirlenme çalışmalarında Antalya'da kent surlarının ayakta olması belirlenmesi gereken sınırı görünür hale getirmektedir. Kentsel tarihi izlerin daha görünür olması ve sınır elemanı olan surun varlığı en baştan bütünlüklü bir kentsel sit alanı tanımını kolaylaştırmıştır. Erzurum'da ise dış surun izinin tarihsel ve arkeolojik kanıtlarının üretilmemiş olması sit sınırının belirlenmesi sürecini geciktirmiştir.

;

,

2.YAPILAN ÇALIŞMALAR

Bu bölümde Conzen, De Carteau ve Morris'in kentsel morfolojik yaklaşımları göz önünde bulundurularak kentsel mekânın biçimlenmesini etkileyen faktörleri açıklayabilmek, kentte yıkılan-gözden kaybolanların verisini görmek için, tarihsel-coğrafi yaklaşımla, kentin tarihi ekonomik demografik ve mekânsal gelişimi başlıklar altında incelenmiştir.

2.1. Erzurum Kenti Tarihi Gelişimi

Erzurum Anadolu, İran Platosu ve Kafkasya arasında devletlerin sınır, uygarlıkların geçiş bölgesi üzerinde konumlanmıştır. Tarih boyunca sırasıyla; Hurriler, Urartular, Sakalar(İskitler), Medler, Persler, Partlar, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar, Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti hâkimiyetinde kalmıştır. 11. yüzyıldan itibaren İpek Yolu'nun Tebriz üzerinden Anadolu'nun kuzeyine kayması Erzurum'u uzun mesafe ticaretinde önemli bir üs haline getirmiştir. Öte yandan sınırda olması kenti tarih boyunca Bizans-Arap, Selçuklu-Moğol, Osmanlı-İran, Osmanlı-Rus çatışması arasında bırakmıştır. 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren kent, başkent kontrolünden uzakta olması dolayısıyla hemen her yüzyılda isyanlara, toplumsal hareketlere ve çatışmalara sahne olmuştur.

Yukarıda bahsedilen özellikleri, bulunduğu coğrafyanın etkisi ile de tehditlere açık olan kent savaş üssü olma özelliğini yüzyıllar boyu korumuştur. Bu özelliği sebebiyle de kentte birçok savunma yapısı inşa edilmiştir. Yaşanan savaşlar tahribatlara, yıkımlara sebep olurken, barış dönemlerinde ise kentte yeniden yapılanma faaliyetleri kendini göstermiştir. Sürekli değişim içerisinde olan böyle bir kentin morfolojik gelişimi ortaya konulurken, askeri ve idari tarihinin incelenmesi, tüm bu süreçlerin mekâna yansımalarının doğru bir şekilde ortaya konulması açısından önemlidir.

2.1.1. İdari ve Askeri Tarih İçinde Erzurum

Anadolu, Kafkasya ve Orta Asya'yı birbirine bağlayan kanalların bir kavşak noktasında bulunan Erzurum doğudan Anadolu'ya yönelen devletlerin ilk hedefi olacak denli kritik bir konuma sahipti. Ülkelerin sınır bölgesinde kalan kent, devletlerarası mücadelelerden oldukça olumsuz etkilenmiş, kent sürekli yıkım ve yeniden inşa faaliyetleri içinde olmuştur.

Erzurum'un kent tarihi arkeolojik kazılara göre M.Ö. 4000'e kadar uzanmaktadır. Şehrin ilk kuruluş yerine ilişkin farklı bilgiler yer almaktadır. Çevredeki kazılarda ortaya çıkarılan Karaz Höyük bazı arkeolog ve tarihçilere göre bölgedeki ilk yerleşim yeri iken, bir diğer tez ise Pulu (Ömerlope) Höyüğü 'dür (Şekil 41). İlk yerleşim yerinin bugünkü İç Kale ve Güzelova olduğuna dair görüşler de vardır.

Şekil 41. Erzurum şehrinin ilk kuruluş yeri olarak tahmin edilen höyüklerin konumu (2016 Google Map haritası üzerine çizilmiştir.)

Erzurum şehrinin bugünkü yerinde ne zaman kurulduğuna ilişkin kesin bir bilgi yoktur. I. Theodosius'un imparatorluğu sırasında, 387 yılında Bizans ile Sasani devletleri

arasındaki paylaşımda Erzurum çevresinin Bizans sınırları içinde kaldığı bilinmektedir. Bir kastron yani kale-kent statüsündeki yerleşim bölgenin ticaret merkezi haline gelmiştir. 6. yüzyıl boyunca Bizans –Sasani mücadelelerine tanık olan şehir sık sık tahribata uğramış, aralıklarla Bizanslılar tarafından sur ve kuleler güçlendirilmiştir (Eğilmez, 2012; alıntı: Küçükuşurlu ve Çelik, 2013).

642 yılında Müslüman Arapların, Sasani Devletini ortadan kaldırması ile kent bu kez Bizans-Arap mücadelelerine tanık olmuştur. Arapların 651’de şehri ele geçirmesiyle şehir *Kali/Kalikala* adını almış, aralıklarla olsa da Arap idaresi 10. yüzyıla kadar sürmüştür. Aslında 750’de, Emeviler’den sonra, bölgeye hâkim olan Abbasiler merkezden valiler göndererek şehrin yönetiminde daha etkin olmayı amaçlarken, İran’dan getirdikleri Türk birliklerini şehre yerleştirerek Bizans’a karşı savunmayı güçlendirmek istemişlerdir. Üç yüz yıl boyunca askeri üs rolünü üstlenen şehirde vakıflar kurulmuş ve ticaretin geliştirilmesi de ihmal edilmemiştir (Pamuk, 2006). Arap hâkimiyeti 949 yılında Bizanslıların şehre hâkim olması ile son bulmuştur. 11. yüzyılda ise kuzey batıdan gelen Selçukluların Arzan’a (Karasu)gelerek şehri ele geçirmesi ile bu hâkimiyet kesintiye uğramıştır. Sultan Alparslan doğuda önemli bir üs olan şehri ikta olarak Saltuk Bey’e vermiştir (Küçükuşurlu ve Çelik, 2013).

1071 yılında Büyük Selçuklu hâkimiyeti ile “Erzen-er Rum/Arz-ı Rum” adını alan şehir aynı zamanda Saltukoğulları’nın merkezi olmuştur. 1183/84 yıllarında Gürcüler kenti kuşatmışlar ve yapılan savaşın tahribatı yüksek olmuştur (Küçükuşurlu ve Çelik, 2013). Yüz otuz yıl hüküm süren Saltuklular şehirde imar faaliyetlerine önem verdiği bilinmektedir (Cahen, 2000). Ulu Camii, Erzurum Kale Camii, Tepsi Minare ve Emir Saltuk Kümbeti bu döneme ait eserlerdir.

Büyük Selçuklu Devletinin parçalanmasından sonra Saltuklu Beyliğinin Anadolu Selçuklu Devletine bağlanmıştır. 1202’de Anadolu Selçuklu idaresine giren Erzurum’da Selçuklu Sultanı Mugis’üddin Tuğrul Şah müstakil bir melik olarak hüküm sürmüş, 1222’de iktidara gelen oğlu Rükneddin Cihanşah Alaattin Keykubat’ın kendisine savaş açmasıyla kenti teslim etmek zorunda kalmıştır (1230) (Pamuk, 2006).

Anadolu Selçuklu hâkimiyeti -Anadolu’da çıkan Babaî isyanlarından faydalanmak isteyen- Moğolların 1242 yılında şehri istila etmesine dek devam etmiştir. Moğol istilasıyla şehirde büyük tahribat yaşanmıştır. 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı’nda Selçukluların yenilmesiyle Moğolların baskısı daha da artmış ve 1308’de kentte İlhanlılar dönemi başlamıştır (Küçükuşurlu ve Çelik, 2013).İlhanlı döneminde kentte çok ağır vergiler

alındığı kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak buna karşılık İlhanlılar Erzurum’u dönemin kültür merkezi haline getirmişlerdir (Konukçu, 1992; alıntı: Pamuk, 2006). Kentteki İlhanlı izleri halen varlığını göstermektedir.

1335’de İlhanlı hâkimiyetinin son bulması ile şehirde nüfuzlu beylerin mücadeleleri başlamıştır. Özellikle Akkoyunlu Karakoyunlu Türkmen Aşiret Beyliklerinin bu mücadelelerinden şehir harap olmuştur (Konukçu, 1992).1340 yılında Çobanlılar, 1360’dan itibaren ise yirmi yıl boyunca Eratna-oğulları kente hâkim olmuş ve kendi paralarını basmışlardır. Bu süre boyunca Karakoyunlularla mücadeleleri sürmüştür (Yınanç, alıntı: Pamuk, 2006).

1380 yılında Erzurum’u Karakoyunlular ele geçirmiş, sonraki süreçte ise Akkoyunlular ile sürekli çatışma içerisinde olmuşlardır. 1387, 1394 ve 1402’de Timur’un ordusuyla karşılaşmışlar, bu süreçte şehir istila altında kalarak yeniden tahrip edilmiş, Erzurum halkı katliama uğramıştır (Aka, 1991; alıntı: Pamuk, 2006, Küçükuğurlu ve Çelik, 2013).

1468 yılında Akkoyunluların hâkimiyeti ele almasıyla Erzurum’da yeni bir dönem başlamış ve bu hâkimiyet Uzun Hasan’ın Fatih Sultan Mehmet’e karşı 1473’de kaybettiği Otlukbeli Savaşına kadar sürmüştür. Akkoyunluların güçlerini yitirmesiyle birlikte Şah İsmail Safevi Devletini kurmuş ve Akkoyunlu topraklarını ele geçirmeye başlamıştır (Pamuk, 2006).Şah İsmail’i yakından takip eden Yavuz Sultan Selim 1514 yılında çıktığı Şark seferinde Erzurum yakınlarından geçse de şehre uğramamıştır (Küçük, 1978; alıntı: Pamuk, 2006). Çaldıran zaferini takiben Amasya’ya çekilen Yavuz Sultan Selim, Bayburt ve Kiğı’nın alınması ile 1514 yılında Karahi-sar-ı Şarki, Canik ve Trabzon sancaklarından oluşan Erzincan-Bayburt Beylerbeyliğini kurmuş, Bıyıklı Mehmed Paşa beylerbeyi olarak tayin edilmiştir. Bu dönemde Erzurum’da hüküm süren, Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Sevindik Han’a fetihname gönderilmesine rağmen şehir alınmamıştır (Feridun Bey, alıntı: Pamuk, 2006).

Osmanlıların Erzurum’u ne zaman ele geçirdiklerine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bayburt-Erzincan beylerbeyliğinin 1516-1518 yıllarındaki tahrir kaydına göre Erzurum’un henüz Osmanlılara dâhil olmadığı anlaşılmaktadır (Miroğlu, 1990; alıntı: Pamuk, 2006). 1518 yılında başlayıp 1520’de tamamlanan tahrir defterinde ise Erzurum, Rum (Hadis) Beylerbeyliğine bağlı Bayburt Sancağının Şogayn(Aşkale) kazasına tabi bir nahiyedir. Kanuni Sultan Süleyman, 1534 yılında Bağdat Seferinde şehre

uğramış, 1535'te ise bölgedeki beyliğin sınırı Erzurum, Bayburt ve Kemah sancaklarını kapsar şekilde çizilmiştir (Pamuk, 2006).

16. yüzyıl boyunca Osmanlı ve Safevi orduları 1548'de, 1552-1555 yılları arasında ve 1578'de karşı karşıya gelmişlerdir. Yapılan bu savaşlarda Erzurum üs görevi üstlenmiştir. Safevi Devleti ile 1555'te yapılan Amasya ve 1590 yılında yapılan İstanbul Antlaşmaları şehirde kısa süreli barış dönemlerinin başlangıcı olmuşlardır (Pamuk, 2006).

Süregiden Osmanlı-Safevi çatışması nedeniyle bir üs konumunda olan Erzurum'da sayıları artan ve merkezin denetiminden uzak kalan yeniçeriler, zamanla yerli halkın huzursuzluğuna neden olmuş (1591), anlaşmazlıkların boyutu halkın yeniçeri kışlarına yürümeye sevk edecek kadar büyümüştür. Olay Vezir-i azam Ferhat Paşa'nın müdahalesi ile çözümlenmiştir (Pamuk, 2006).

16. yüzyılın sonlarında Anadolu da başlayan Celali İsyanlarının etkileri Erzurum'da da görülmüş, özellikle kırsal kesimde yaşayanlar daha güvenli gördükleri bölgelere göç etmişlerdir. Celali İsyanlarını fırsat bilen Safevi hükümdarı Şah Abbas çatışmacı bir politika izlemesi nedeniyle 1603-1619 yılları arasında Osmanlı-Safevi savaşları aralıklarla sürmüş, Safevi sorunu 1619 yılında Şah Abbas'ın Osmanlılara barış teklif etmesiyle son bulmuştur (Pamuk, 2006). Eski bir Celali olan Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmet Paşa, Padişah Genç Osman'ın yeniçeriler tarafından tahttan indirilerek öldürülmesi bahane ederek kalkıştığı isyanda bölgedeki yeniçerileri öldürmüş ve ardından gelen yedi yıl boyunca (1620-1627) Erzurum'u baskı altında yönetmiştir. 1628 yılında Hüsrev Paşa tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Osmanlı merkez yönetiminin Abaza Mehmet Paşa sorununu çözmesinin ardından Safevi sorunu yeniden gündeme gelmiştir. Bölgedeki huzuru ve iktidarı sağlamak için bu kez Padişah IV. Murad 1635'de Revan'a sefere çıkmış, Erzurum'da konaklayan hükümdar kentteki imar faaliyetlerinin başlamasını sağlamıştır (Yılmaz, 2010).

Savaş atmosferinden kurtulan Erzurum halkı, barış dönemlerinde de yeniçerilerin denetimsiz uygulamaları yüzünden huzursuzluk yaşamışlardı. Erzurumlular IV. Mehmet'e yazdıkları şikâyet mektubunda; yeniçerilerin halk üzerinde baskı kurduğunu ve şehir idarecilerin kanun dışı vergiler aldığını; haksız vergilerin kaldırılmasını aksi takdirde şehri terk edeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Padişah IV. Mehmet özellikle çevrede çiftçilikle geçinenlere yönelik bazı vergi uygulamalarının yasaklandığını bildiren fermanını 1670 yılında mermer üzerine yazdırarak Erzurum'a göndermiştir (Gündoğdu, 1992; alıntı: Yılmaz, 2010).

Erzurum 17. yüzyılın ikinci yarısını, savaşız bir ortamda, rahat ve huzur içinde geçirmiştir. 18. yüzyılın ilk yarısında Safevi faaliyetleri Erzurum'un askeri önemini yeniden ön plana çıkarmışsa da şehrin sınır gerisinde bulunması dolayısıyla durumdan fazla zarar görmemiştir. Bu savaşlarla birlikte Rus Çarlığı ilk kez Güney Kafkasya'da Osmanlı'ya rakip olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, İran ve Rusya'ya karşı Erzurum'u güçlendirmek için tedbirler almış olsa da başarı sağlanamamıştır (Yılmaz, 2010).

19. yüzyılın başlarında kentte gerek siyasi gerek askeri anlamda hareketli günler yaşanmıştır. Şehirde bu dönemde yeterli sayıda asker bulunmamakta, var olan askerler de çiftçilikle uğraştıkları için askerliği unutmüşlardır. Bu durumdan faydalanan Safeviler 1821 yılında Erzurum'a yürümüşler, ancak salgın hastalık yüzünden geri çekilerek barış istemişlerdir. 1823 yılında imzalanan antlaşma ile İran işgal ettikleri Ağrı, Bitlis, Van bölgelerini geri vermiştir (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013).

1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından -özellikle taşra eyaletlerinde- yeni askeri düzene geçilememiş ve Erzurum, Rus tehdidine açık hale gelmiştir (Küçükkuşurlu, 2013). Ruslar ilk kez 1828'de Osmanlı topraklarına saldırmış ve 8 Temmuz 1829'da şehre girmiş ve şehir Osmanlı yönetimine geçtikten üç yüz yıl sonra istilaya uğramıştır. Ruslar Erzurum'u hareket üssü haline getirmeye çalışırken imzalanan Edirne Antlaşması gereği 14 Eylül 1829 tarihinde şehri geri verip terk etmek zorunda kalmışlardır (Konukçu, 1992; alıntı: Yılmaz, 2010). Atmış altı gün süren Rus işgali sonrası şehir oldukça fazla göç vermiştir. Göçlere ilişkin detaylı bilgiler demografik gelişim bölümünde yer almaktadır. Ruslar ayrıca şehri terk ederken birçok değerli eseri de beraberlerinde götürmüşlerdir (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013). Bu savaş sırasında Ruslar İç Kale'yi tahkim etmek için gerekli olan taş malzemeyi; bazı cami, mescit ve türbeleri yıkarak karşılamışlardır. İç Kale'nin batı duvarlarından batıya doğru açılımı yapılan ve Bakırcı Camisi ile Boyahane Mahallesi'nin çevrelerini kapsayan 3000 askerin muhafaza edildiği Rus kalesi inşa etmişlerdir (Konyalı, 1960). Erzurum, Edirne Antlaşması sonrası, çeyrek yüzyıl Rus tehdidinden uzak kalmıştır. Kırım Harbi sırasında (1853-1856), Kars'ın düşmesi sonucu Erzurum'a Rusların saldırı ihtimali artmış olsa da Paris Antlaşması bu riski ortadan kaldırmıştır (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013). Osmanlı-Rus Savaşı başladığında Erzurum Kalesi'nin tahkimi tamamlanmış ve kentin çevresine toprak surlar yapılmıştı. Toprak surlara ilişkin bilgi mekânsal gelişim kısmında aktarılmıştır. Ruslar 1877 yılında Erzurum'a yeniden saldırmıştır. 93 Harbi denilen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında

Erzurum geri alınamamıştır. Kentin ikinci Rus işgali 31 Ocak 1878 tarihli Edirne Antlaşması ile başlamış, 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'na kadar sürmüştür (Yılmaz, 2010).

15 Mart 1906'da vergileri bahane eden Ermeniler Rusya'nın verdiği destekle isyan etmişlerdir. Bu dönemde yoğunlaşan çatışmalar şehrin ekonomik ve sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemiş ve II. Meşrutiyet ilanından önceki çatışma sürecinde Erzurum, Ermeni örgütlerinin merkezi olmuştur. Taşnak Sutyun Örgütü merkezini Erzurum'a nakletmiş ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce genel kongresini de burada yapmıştır (Yılmaz, 2010). 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan Tehcir Kanunu ile Doğu ve Güneydoğudaki 500.000 Ermeni'nin zorunlu göçe tabi tutulmalarına karar verilmiştir. Yaşananlar kentin nüfus yapısının büyük ölçüde değiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada Erzurum doğudaki en önemli askeri üs konumundaydı. Ancak Sarıkamış'ın Rusların eline geçmesi akabinde Erzurum'a geçiş yolu açılmış, 16 Şubat 1916'da Erzurum üçüncü kez Rusların eline geçmiştir. Bu işgal Erzurum halkını bir kez daha göçe zorlamıştır. Şehir iki yılı aşkın bir süre Rus işgalinde kalmış, 1917'de imzalanan Brest-Litovsk anlaşması ile Ruslar şehri boşaltmıştır (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013).

Doğuda Ermenilerin bir devlet kurma çabalarına karşın Erzurum'da, 1919 yılında Vilayet-İ Şarkiye-İ Müdafaa-İ Hukuk-u Milliye Cemiyet'i kurulmuştur. Akabinde Mustafa Kemal'in Erzurum'a gelmesi ve Erzurum Kongresinin toplanmasıyla şehir milli mücadeledeki yerini almıştır.

Yapılan araştırmadan da anlaşılacağı gibi Erzurum Vilayeti, 16. yüzyılda Erzurum Beylerbeyliği olarak kurulmuş, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası ise Erzurum, Erzincan ve Bayezid Sancakları'ndan kurulu, büyük bir vilayet olmayı sürdürmüştür. Vilayetin merkez sancağı ise Erzurum'dur (Pamuk, 2006).

Erzurum kentinin Osmanlı hâkimiyeti altındaki idari yapısı incelenirken önemle üzerinde durulması gereken konulardan bir de Erzurum Belediyesi'nin kuruluşudur. 1864 tarihli Vilayet Nizâmnamesi'ne bağlı Erzurum'da vilayet teşkilatı kurulması, Mehmed Emin Muhlis Paşa'nın valiliği döneminde, Eylül 1866'da gerçekleşmiştir. İlk yıllarda malî sıkıntılar, belediyeçilik konusunda deneyimsizlik gibi eksikliklere rağmen belediye teşkilatı kendi çabaları ile faaliyetlerine devam etmiş önemli hizmetler yapmıştır (Küçükkuşurlu, 2008). Belediyenin yapmış olduğu faaliyetlere ilişkin detaylı bilgi mekânsal gelişim kısmında aktarılacaktır. İdari yapıdaki değişimler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Osmanlı yönetimi boyunca Erzurum'un idari yapısı ve sınırları

Yıllar	İdari Durum	Sınır	Kaynak
1520	Nahiye	Bayburd sancagının Şogayn kazasına bağlıdır.	(BOA, alıntı: Pamuk, 2006)
1535	Beylerbeyliği (Merkezi Bayburt)	Bayburd ve Kemah sancaklarından oluşmaktadır.	(Aydın, alıntı: Pamuk, 2006)
1556	Eyalet Merkezi	26 sancaktan oluşmaktadır.	(Pamuk, 2006)
1578*	Eyalet Merkezi	31 sancaktan oluşmaktadır.	(Pamuk, 2006)
1609**	Eyalet Merkezi	12 sancaktan oluşmaktadır (Erzurum, Hıms, İspir, Karahisar-ı Şarki, Kız-ucan, Kığı Malazgirt, Mamervan, Micinkerd, Pasin, Tekman, Tortum)	(Ali Avni Efendi alıntı: Pamuk, 2006)
1645	Eyalet Merkezi	11 sancaktan oluşmaktadır (Erzurum, Hıms, İspir, Karahisar-ı Şarki, Kığı Malazgirt, Mamervan, Micinkerd, Pasin, Tekman, Tortum kazaları).	(Ali Çavuş, alıntı: Pamuk, 2006)
1682-1702	Eyalet Merkezi	17 sancaktan oluşmaktadır (Erzurum, Hıms, İspir, Karahisar-ı Şarki, Kığı Malazgirt, Mamervan, Micinkerd, Pasin, Tekman, Tortum, Kız-ucan, Baburd, Bayezid Kalesi, Eleşkird, Şevle(?), Köy kazaları).	(Kılıç, 1999, alıntı: Pamuk, 2006)
18. Yüzyılın İlk Yarısı	Eyalet Merkezi	15 sancaktan oluşmaktadır (Erzurum, Karahisar-ı Şarki, Pasin, Hıms, Malazgirt, Tortum, Micingird, Kuzucan, Bayburt, Kığı, İspir, Bayezid Kalesi, Eleşkirt, Tekman, Köy ve Revan'a bağlı Selova (Şevle) kazaları).	(Başar, 1997, alıntı: Karataş, 2010)
1877-78 Rus Harbi Öncesi (1864)	Vilayet Merkezi	Erzurum, Muş, Bayezid, Çıldır, Kars, Van-Hakkari, Erzincan sancaklarından (34 Kaza) oluşmakla birlikte bu sınır neredeyse Doğu Anadolu'nun tamamını kapsamaktaydı.	(Karataş, 2010)
1896	Vilayet Merkezi	Erzurum, Erzincan, Bayezid sancaklarından oluşmaktadır (21 Kaza).	(BOA, alıntı: Karataş, 2010)
1914	Vilayet Merkezi	Erzurum, Erzincan, Bayezid, Hıms sancaklarından oluşmaktadır (15 kaza).	Sahnâme-i Devlet-i Osmanîye, 1908, alıntı: Karataş, 2010)

* : 1577-1590 yılları arasında İran ile yapılan savaşlarda bir üs görevi gören Erzurum İran seferi sonrası sınırların genişlemiş, Çıldır, Kars, Keşivan, Magazpert, Van Kaleleri ve Arpaçay Irmağı'na kadar uzanan bölge Erzurum'a bağlanmıştır (Aşıroğlu, 1973).

** : 1578'deki İran Seferi sonrası Çıldır ve Batum eyaletleri kurulduğu için Erzurum'a bağlı sancakların bir kısmı yeni eyaletlere bağlanmıştır.

23 Nisan 1923 Cumhuriyetin ilanı ile Erzurum için yeni bir dönem başlamıştır. Ancak halk içindeki ayaklanmalar ve yenilikleri kabullenme süreci sancılı geçmiş Şeyh Sait Ayaklanması'nın (13 Şubat-31 Mayıs 1925) bastırılmasının ardından Şapka Hadisesi (24 Kasım 1925) meydana gelmiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde ise kent sükûnete kavuşmuştur.

Siyasi çatışmaların dinmesi ile kentte sükûnet sağlanmaya başladığı günlerde Dünya yeni bir savaşa hazırlanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşında alınamayan tedbirler bu kez alınmıştır. Bölgedeki Sovyet tehdidi 1953 yılına dek devam etmiş halk bu süreci gergin geçirmiştir. İki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ile Sovyetler toprak talebinden vazgeçmiş halk rahat bir nefes almıştır.

Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir devletin de kurulması heyecanı ile diğer illerde olduğu gibi Erzurum'da da bir canlılık yaşanmıştır. Cumhuriyet Sineması, Cumhuriyet Oteli'nin faaliyete sokulması, Atatürk heykeli için yer arayışları gibi çalışmalar bunun en önemli örneklerindedir. Ayrıca 1951 yılında Doğu Anadolu'da daha önceden kurulması planlanan ilk üniversite, bölgenin idari, sosyal ve ekonomik açıdan merkezi olması sebebi ile Erzurum da kurulmuştur. Yüzyıllar boyunca askeri önemini devam ettiren kentte 1911 yılında kurulan 9. Kolordu ise 1916 yılında 17. Tümen, 28. Tümen, 29. Tümeni barındıracak şekilde yapılanmıştır. Her ne kadar sükûnet sağlanmış olsa da askeri bir üs olma özelliğini devam ettirmiştir.

Tablo 2'ye bakıldığında kentte öne çıkan idari ve askeri olaylar, etkileri özetlenmiştir. Kuruluşundan itibaren askeri bir üs olma özelliğini devam ettiren kentin 13. yüzyıldaki Moğol istilalarından oldukça harap olduğunu söylemek mümkündür. 14. yüzyılda İlhanlıların kentte hâkimiyeti ile bir ihya dönemi yaşamış olsa da kent 14 yüzyıldan 16. yüzyıla dek farklı milletlerin mücadeleleri sonucu kent büyük bir yıkıma uğramıştır. Osmanlı hâkimiyeti ile imar edilen şehir 17. ve 18. yüzyıllarda altın çağını yaşamıştır. 19. yüzyılda Rus işgalleri kentin tarihi dokusunda ciddi tahribatlara sebep olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile de kent yeni bir kimlik kazanmış, kentte modernleşme hareketleri başlamıştır.

Tablo 2. Erzurum kent tarihinde öne çıkan idari ve askeri olaylar ve etkileri

Tarih	Yönetim/Savaşlar	Kentin Durumu/Olay
V.Yüzyıl	Bizans	Erzurum kale/şehir olarak kurulmuştur.
VI. Yüzyıl	Sasani saldırıları	Bizans-Sasani mücadelelerinden kent olumsuz etkilenmiştir.
VII. Yüzyıl	Bizans-Arap mücadeleleri	
868-927	Abbasi hâkimiyeti	Kent askeri bir üs haline getirilmiştir.
949-994	Bizans hâkimiyeti	
XI. Yüzyıl	Saltuklu hâkimiyeti	Kent Türk-İslam kimliği kazanmış, kentteki imar faaliyetlerine önem verilmiştir.
1202-1242	Anadolu Selçuklu hâkimiyeti	Kentteki kaleler Moğol tehlikesine karşı yenilenmiştir.
1242-1308	Moğol istilaları	Kent kuruluşundan beri ilk kez bu denli tahribata uğramıştır.
1308-1335	İlhanlı hâkimiyeti	Çok ağır vergiler alınmasına karşın dönemin kültür merkezi haline getirilmiştir.
1335-1514	Beylikler ve kargaşa dönemi	Osmanlı hâkimiyetine dek farklı beylikler ve milletlerin hâkimiyetindeki kent yaşanan mücadeleler sonucu harap olmuştur.
1514	Osmanlı hâkimiyetine geçiş	Kent yeniden imar edilmeye başlanmıştır.
1548, 1555, 1578	İran Seferleri	Osmanlı-Safevi çatışmasında Erzurum askeri üs görevi üstlenmiştir
1590	Yeniçerilere karşı halk ayaklandı	
1620-1627	Celali İsyanları	Özellikle kırsal kesimlerde yaşayanlar daha güvenli bölgelere göç etmeye başlamışlardır.
1635	IV. Murad'ın Revan Seferi	Kent askeri bir üst olarak kullanılmıştır.
1826	Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması	Yeniçeri ocağının kaldırılması kentte sorunsuz bir şekilde çözülmüş huzursuzluk çıkmamış yeni askeri düzene geçmeye çalışmaktadır.
1829	Rus işgali	Yaklaşık atmış gün süren Rus işgalinde kent oldukça harap olmuş halkın bir kısmı göç etmiştir. Ayrıca Ruslar kentten ayrılırken birçok değerli eseri de yanlarında getirmişlerdir. Aynı zamanda iç kaleyi tahkim ettiren Ruslar birçok tarihi yapıyı yıkarak taş ihtiyacını karşılamışlardır.
1877-1878	Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)	Kentte toprak istihkâmlar yapılmış, sur sisteminden tabya sistemine geçilmiştir.
1916	Rus işgali	Erzurum halkı için üçüncü göç hareketi başlamıştır.
1923	Cumhuriyetin ilanı	Kentte yeni rejimle birlikte yeni yapılanmalar meydana gelmiştir.
1939	Demiryolu faaliyete geçmesi	Erzurum bir istasyon kenti oldu.
1939	H. Lambert planının yapılması	İlk plan kararlarının üretilmesi ve kentin çehresinin değişmesi
1957	Atatürk Üniversitesi kuruluşu	Anadolu'daki ilk üniversite kampüslerinden birinin kuruluşu

2.1.2. Erzurum Kenti Ekonomik Gelişimi

Erzurum kentinin orta çağlardaki ekonomik yapısına ilişkin fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarını korumak amacıyla açılmış olan Kuzey Anadolu Yolu üzerinde ve İpek Yolu ticaretinin durak noktası olması dolayısıyla asırlar boyunca önemini korumuştur. 6. yüzyılda Doğu Roma'da ipek imalatı

ve dokumacılığının gelişmesiyle birlikte ham ipeğe duyulan ihtiyaç artmış ve bunun neticesinde İpek Yolu ticareti daha da önem kazanmıştır (Pamuk, 2007).

Müslüman Arapların Erzurum’u ele geçirmesi ile ticari ilişkiler canlılığını devam ettirmiştir. Abbasilerin 756 yılında Erzurum’u hâkimiyetleri altına alması ile şehrin kalkınması için vakıflar yoluyla şehre hizmet eden donatıların sağlanmasıyla ticari yaşam da canlanmıştır (Aydın, 1999; alıntı: Pamuk, 2006). 11. yüzyılda Doğu Anadolu Bölgesi Selçuklu hâkimiyetine girdiğinde Erzurum önemli bir ticaret merkezidir (Şekil 42) (Bozkurt, 2000 alıntı: Pamuk, 2007). İpek Yolu’nun Tebriz-Kafkaslar güzergâhı ile Anadolu’ya gelen kervanlar Erzurum üzerinden Trabzon’a oradan da mallarını batıya götürmektedir (Heyd, 1975, alıntı: Pamuk, 2007). 12. yüzyıldan itibaren ise Erzincan, Sivas, Kayseri, Aksaray, Konya üzerinden Akdeniz’de Antalya limanına inen güzergâh güçlenmiştir (Şekil 42) (Özcan, 2006, 25-31).

Şekil 42. Anadolu’da Selçuklu Dönemi ulaşım sistemi ve kervansaraylar ağı (Özcan,2006)

Türk fethinden Moğol istilasına kadar barışın hâkim olduğu dönemde Erzurum, İpek Yolu üzerindeki kilit konumu nedeniyle, 12. ve 13. yüzyıllarda zengin ve mamur bir şehir olarak Anadolu’nun en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir (Yınanç, 1977; alıntı: Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013). Ayrıca Kefe’nin ticaretteki öneminin artması ile Tebriz-Erzurum-Trabzon-Kefe hattı tercih edilmiş ve böylelikle Erzurum ticareti önem kazanmıştır (Pamuk, 2007).

Kentin 13. yüzyılda İlhanlı idaresine girmesiyle kentte ağır vergiler alınmasına karşılık şehrin kalkınması için de hizmet verilmiştir. Dönemin kültür merkezi haline getirilen şehirde Yakutiye, Ahmediye, Sultaniye ve Çifte Minareli medreseler yaptırılmıştır (Pamuk, 2006).

14. ve 15. Yüzyıllarda siyasi istikrarsızlığın söz konusu olduğu kentte ekonomik yaşama ilişkin pek bilgi bulunmamaktadır. Döneme ilişkin İbni Batuda'nın Seyahatnamesi'nden bazı ipuçları edinilebilmektedir. 14. yüzyılda İbni Batuda Gümüşhane Erzincan üzerinden Erzurum'a ulaşmıştır. Gümüşhane ve Erzincan için "gayet bakımlı ve büyük şehir" olduklarını belirtir ve ticaretin canlı olduğunu söyler. Erzincan'ın "gayet canlı çarşıları" bulunmakta olduğunu ve halkının çoğunu Ermenilerin oluşturduğunu kaydetmektedir. Erzurum'un ise geniş bir alana yayıldığını ve "iki Türkmen grubu arasında baş gösteren uzun savaşlar yüzünden her yanı harap olmuştur" diye belirtir. "Evlerinin çoğu bağ ve bahçeler arasında olduğunu" kaydetmiştir (İbni Batuda, 2010, 418). İbni Batuta'ya göre o tarihlerde Erzurum'un Erzincan'a kıyasla daha kırsal bir yapı gösterdiği ve düşük yoğunluklu bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır.

16. yüzyılda Osmanlı idaresine giren şehir, gerekli güvenlik tedbirleri alındıktan sonra imar ve iskân edilmeye başlanmıştır. İkinci İran Seferi (1534) dönüşü beylerbeyliği merkezi haline getirilen şehrin arazisi tahrir edilerek sipahilere dağıtılmış ve sonraki İran seferleri için bir üs haline getirilmiştir. Kent bu askeri önem içerisinde, bulunduğu konum sebebi ile ticari açıdan da oldukça önemli olmuştur (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013).

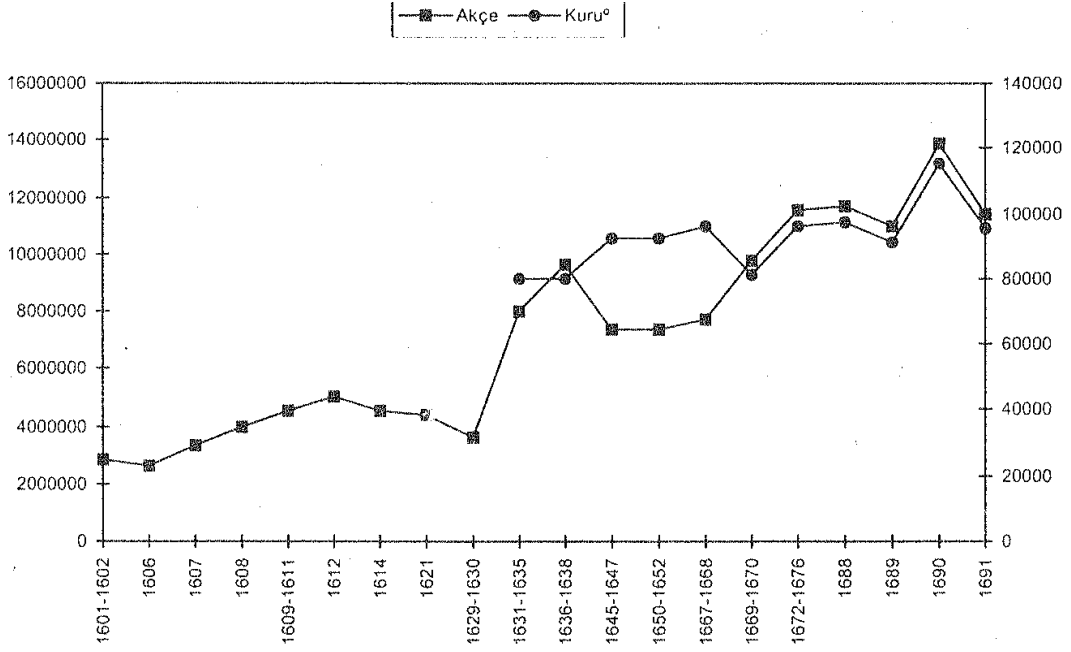
İpek Yolu ticaretinin Anadolu'ya giriş ve duraklama noktası olması dolayısıyla şehirde 1555-1560 yılları arasında bir kervansaray yaptırılmış (Gündoğdu, 1989), 1570-1575 yılları arasında ise bölgenin en büyük gümrük organizasyonu kurularak transit ticaretin daha kontrollü ve verimli gerçekleşmesi sağlanmıştır (Pamuk, 2006).

16. yüzyılın sonlarına doğru İran'da ortaya çıkan karışıklıklar, Osmanlı açısından fırsat olmuş ve 1578 ile 1590 yılları arasında uluslararası ticaretin önemli merkezlerinden Gürcistan, Şirvan, Luristan ve Tebriz ele geçirilmiştir (İnalcık, 1997, alıntı: Pamuk, 2007). Sükûnetin sağlanmasından bir yıl sonra, etkin bir şekilde işleyen Erzurum gümrüğünün gelirlerinin 9.550 akçe olduğu görülmektedir (Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi alıntı: Pamuk, 2007).

1603-1619 yılları arasında Safevilerle yapılan savaşlar Erzurum gümrüğünü olumsuz etkilemiştir. Savaşın ilk yıllarında gümrük gelirlerinde azalma olsa da sonrasında alınan tedbirlerle gelirler artırılmıştır. 1619 yılında barış sağlanmış olsa da gümrük gelirleri

savaş öncesi haline dönememiştir. Şah Abbas'ın İpek Yolu güzergâhını değiştirme gayretleri Osmanlı ekonomisini derinden sarsmış gümrük gelirleri Halep'te de olduğu gibi Erzurum'da da azalmıştır. (Pamuk, 2006).

17. yüzyıldaki mukataa (vergi) gelirlerini toplu bir şekilde gösteren Pamuk (Şekil 43); Şah Abbas'ın Osmanlı topraklarına saldırısı sırasında bunun gelirlere olumsuz yansıdığını ortaya koymuş ayrıca Abaza Mehmed Paşa'nın isyanında gelirlere ilişkin kayıtların olmadığına dikkat çekmiştir.

Şekil 43. Osmanlı gümrük mukataası gelirlerinin yıllara göre değişimi (Pamuk, 2006)

1632 yılında Erzurum'a gelen Fransız Seyyah Tavernier, İran ile sınır şehri olan ve dış surları bulunan şehrin ticari hayatının çok canlı olduğunu belirtmiştir (Tavernier, 1980; alıntı: Küçüküçürlü ve Çelik, 2013).

1642 yılında Erzurum şehrinde toplam 2246 hanenin, 601 hanesinin esnafa ait olması ve şehir ekonomisinin temelini oluşturan sanayi ve ticarete dayalı mesleklerin yoğunluğu dikkat çekicidir (Pamuk, 2006). Meslek gruplarından bazıları; Debbağ, Eğerci, Haffaf Kayışçı Bezzaz, Boyacı, Çadırcı, Culha, Torbacı, Bakkal, Balıkçı, Bostancı, Benna, Delici, Dülger, Cevahirci, Demirci, Kuyumcu, Berber, Barutçu vb. olmak üzere 91 iş kolu bulunmaktaydı (MAD, alıntı: Pamuk, 2006).

Evliya Çelebi'nin Erzurum ticaretine dair gözlemleri sonucunda (1647-1648) Arabistan, İran, Hindistan, Sind, Çin, Hıta, Doğu Türkistan'da gelen bazirganların

(tüccarların), Gürcü-kapı mahallesinde kaldıklarını, şehirde yetmiş kadar hanın olduğundan ve bunların diğer şehirlerdekilere farklı olarak toprak örtülü olduklarını belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2010).

17. yüzyılda Erzurum gelir ve giderleri ile kendine yeterli bir şehir kimliği kazanmanın ötesinde Erzurum Gümrüğü üçüncü büyük gümrük haline gelmiştir (Pamuk, 2006). 17. yüzyılda Erzurum ekonomisindeki bu gelişmeler elbette uluslararası ticaret bağlantılarından bağımsız değildir. Mehmet Genç Tokat ekonomisi üzerine yaptığı bir incelemede, İran kervanlarının ulaştırma maliyetleri daha yüksek olmasına rağmen daha emniyetli olduğu, gümrük resimlerinin daha düşük olması sebebiyle Erzurum-İzmir güzergâhını tercih ettiklerini belirtir ve Tokat'ın 17. yüzyıl ikinci yarısındaki üretim artışına dikkat çeker (Genç, 2009: 274-279). İran ticaretinde Erzurum-İstanbul bağlantısı Anadolu'daki ana karayolu güzergâhlardan biriydi (Faroqhi, 2004: 613). İran ticaretinin en önemli ürünü ise İran ham ipeğiydi. Büyük ölçüde İran şahının kendisinden alınan ham ipeğin bu yüzyılda Avrupa'ya ulaşımının iki güçlü kanalı vardı; bunlardan biri Halep, bir diğeri ise Erzurum üzerinden İstanbul ve İzmir hattıdır. Avrupa toplam ipek talebinin yüzde 86'sını İran'dan karşılıyor olması Osmanlı gümrük gelirlerinde ipeğin ne denli önemli olduğunu kanıtlar (Faroqhi, 2004: 629-31). Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi, Şah Abbas Osmanlı ticaretini engellemek için alternatif güzergâhlar araması, ipek ticaretinin uluslararası politikaya yön verecek düzeyde olduğunun bir diğer göstergesidir.

17. yüzyılın uluslararası ticaretini etkileyen önemli bir diğer gelişme ise Felemenk Birliğinin kurulması ile Avrupa'da ekonomik odağın Atlantik Okyanusu kıyılarına taşınmasıdır. Bu durum Cenova ve Venedik'in hâkim olduğu Akdeniz ticaret ağlarının önemini yitirmesi ve giderek hem üretim hem de ticari ağların Amsterdam odaklı, Orta Avrupa-Balkanlar üzerinde yeniden kurulmasıydı. Bir ön endüstrileşme evresi olarak adlandırılan bu dönemde söz konusu karayolu ticaret yolları İstanbul'a ve İran'a uzanmaktaydı. 17. yüzyılın uluslararası ticaret ağında Ermeni tüccarların işbirliği dikkat çekicidir. Özellikle ipek ticaretini İranlı Ermeni tüccarlar üstlenmişti. Faroqhi Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Ermeni tüccarların uluslararası ticaret ağına entegre olduklarına dikkat çekmiştir. Benzer bir durum Balkanlar'da da söz konusudur (Faroqhi, 2004). Dolayısıyla Avrupa-Balkanlar-İstanbul-İran karayolu ticaret güzergâhında kurulan bağlantılarda bölge Ermenilerinin işbirliği hissedilmektedir. Söz konusu güzergâhın, vazgeçilemeyen, kilit noktalarından biri durumunda olan Erzurum'da 17. yüzyıldaki ticari

gelişmeye koşut olarak ticaret ve zanaatla uğraşan bir Ermeni nüfusun yerleşmiş olması beklenmelidir.

17. yüzyılda şehrin ticaret hayatındaki önemli aktörlerden biri de yeniçerilerdir. Faaliyet göstermelerinin yanı sıra gümrük eminine borç para vererek transit ticaret için gerekli parayı sağlamış bir nevi ticareti finanse etmişlerdir (Pamuk, 2006).

18. yüzyılın ilk yarısında Safevilerin tehdidi baş göstermiş olsa da Erzurum'un sınır gerisinde kalması sebebiyle ticaret sürdürülebilmiştir (Küçüküçürlü ve Çelik, 2013).17. yüzyılda başlayan imar faaliyetleri 18. yüzyılda da devam etmiş kentin kuzey-doğusunda yer alan hanlar da bu dönemde inşa edilmiştir.

19. yüzyıla ait şehrin ekonomik yapısını açıklayan bilgilere ancak Temettuat Defterlerinden erişmek mümkündür. Çoruh'un (1997) araştırmasında 1845-1846 yıllarına ait Temettuat defterlerinden elde ettiği, hane bazında düzenlenmiş verilere göre şehirdeki meslek gruplarının dağılımı Tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3. 1845-1846 yıllarında Erzurum'daki meslek grupları (Çoruh, 1997)

Meslek Grupları	Hane Sayısı	Yüzde %
1.Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler	66	2.06
2.İnşaat ve Fiziki Güce Dayalı Meslekler	462	14.48
2.1.İşçiler	377	11.81
2.2.İnşaatla Uğraşanlar	85	2.66
3.Küçük Ölçekli Sanayii ve Ticaretle İlgili Meslekler	1819	57.02
3.1.Kalfa	30	0.94
3.2.Çırak ve Şakird	29	0.90
3.3.İşçi	10	0.31
4.Görevliler	489	15.32
4.1.Sosyal Sahada	268	8.49
4.2.İdari ve Askeri Görevliler	221	6.92
5.İşsiz ve Gücsüzler	354	11.09
5.1.Diğer (Şeyh, Derviş, Kadı, Sabi)	24	0.75
5.2.İane Alanlar (Düşkünler, İhtiyarlar)	113	3.54
5.3.Mesleği Olmayanlar (Eşraftan)	217	6.80
Toplam	3190	100

Tablo 3'den de anlaşıldığı gibi şehirde tarımsal faaliyetler oldukça azdır (Çoruh, 1997). Bir başka ifadeyle şehirde geçimini sadece tarımdan sağlayan hane sayısı düşüktür. Ayrıca Erzurum esnafı bu yüzyılda karmaşık bir yapıya sahiptir. Ancak şehir sakinlerinin birinci uğraşının ticaret ve zanaat olup bunun yanında tarımla uğraşanların da olabileceği unutulmamalıdır. 250 adet meslek türünün varlığı bir bölgesel ticari merkezin barındırabileceği çeşitlilikte meslek grubunun olduğunun göstergesidir. Aynı kayıtlar

şehirde yaşayan Gayr-i Müslimlerin yüzde on sekizinin küçük sanayi ve ticaret alanında çalıştığını belgelemektedir (Çoruh, 1997).

Erzurum'da ticaretle uğraşan Gayr-i Müslimlerin oranının düşük olması dikkat çekicidir. Bu durumun en önemli sebebi 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Ruslar Erzurum'dan ayrılırken 4230 hane Ermeni'yi de beraberlerinde götürmüş olmalarıdır (Beydilli, 1988; alıntı: Küçükuşurlu ve Çelik, 2013). O dönemde Ermenilerin götürülmesi ile kentte sanat erbabının kalmadığı ve şehrin canlılığını yitirdiği kaydedilmiştir (Küçükuşurlu ve Çelik, 2013).

Temettuat Defteri kayıtlarına göre Erzurum şehrinin 1844 yılına ait gelirleri toplamı yaklaşık 886.739.5 kuruştur. Bu gelirin sektörlere dağılımına bakıldığında; ticaret ve esnaflıktan sağlanan gelirler, hayvancılık gelirleri, maaş gelirleri ve kira gelirleri takip etmektedir. Şehir 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen üç aylık Rus işgalinden çok olumsuz etkilenmiştir. Erzurum şehrinde hane başına düşen gelir ortalaması en yoksul mahalledeki 94,45 kuruş iken en zengin mahallede 1202 kuruştur. Buna karşılık aynı yıllarda tahriri gerçekleştirilen Bilecik şehrinde mahalle ortalaması olarak hane başına düşen gelir 744,1 ile 2206 kuruş arasındadır. Aynı dönemdeki diğer Osmanlı kentleri ile kıyaslandığında hane başına düşen gelir seviyesinin düşük olduğu tespit edilmiş olmasına rağmen kentin ticari anlamda canlı olduğunu tespitini yapmak mümkündür (Çoruh, 1997).

1860 tarihli bir maliye defterinde Erzurum Vilayetinin yıllık vergisi toplamı 3.381.500 kuruş olarak gösterilmiştir. Erzurum Sancağının yıllık vergisi ise 1.212.000 kuruştur (BOA. ML. CRD. d. 1924. alıntı: Karataş, 2010). Gelirlerde önemli bir düşüşün görüldüğü 1873, 1874 ve 1875 yıllarında ise, Erzurum Vilayeti'nin vergi gelirleri şöyledir: 1873 Yılı: 8.677.157,21; 1874 Yılı: 6.155.375; 1875 Yılı: 5.836.124'tür. Bu düşüşler, devletin uğraşmak zorunda olduğu iç isyanlar ile açıklanabilir. Yine bu düşüşlerle ilgili olarak yukarıda, 1875'te mali iflasın ilan edildiği belirtilmiştir. Aynı defterde, devletin tüm gelirleri de görülmekte olup, 1873 yılında 303.770.875,35 kuruş olan Osmanlı gelirleri, 1875 yılında, 267.651.587 kuruşa düşmüştür. Devletin ekonomik iflasını takip eden bu yıllarda hazinenin durumu da oldukça kötüdür. Bunun üzerine bir de 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın yıkıcı etkisi Osmanlı maliyesini iyice zor bir duruma sokmuştur (BOA, alıntı: Karataş, 2010).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı kentin ekonomik yapısını oldukça olumsuz etkilemiştir. Şehirde savaş sonrası şiddetli bir para darlığı yaşanmıştır. Bununla birlikte Ermeni olayları, asayiş problemleri ve ordu merkezinin Erzincan'a nakli gibi gelişmeler

şehrin yüzyıl içinde bir kez daha nüfusunu kaybetmesine neden olmuştur (Küçüküçürlü, 2008).

Erzurum'un tarihinde belirleyici olan olaylardan biri de yaşanan kıtlıklardır. 1894 yılından 1900 yılına kadar gelirlerde yaklaşık 3,5 milyonluk bir düşüş söz konusudur. Erzurum Valisi Rauf Paşa, Diyarbakır'da bulunan Şakir Paşa'ya gönderdiği arızasında bahsetmiş olduğu bu durumun oluşmasında, Ermeni İsyanı'nın ve yaşanan kıtlıkların etkisi büyüktür. Âşâr vergisindeki yaklaşık dört milyonluk düşüşün temel nedeni kuraklık ve buna bağlı olarak yaşanan kıtlıktır. Şakir Paşa, sınır dışına göç ile giden Ermenilerin sayısının 30.000 olduğunu ve pek çoğunun geri dönmüş olmasına rağmen halen 10.000'e yakınının gelmediğini ifade etmiştir. Şakir Paşa, aileleri ile birlikte Rusya sınırında bulunanların sayısı pek az olmasına rağmen, olaylara karıştığı için firar edenlerle ticaret için Rusya'ya gidenlerin sayısını on bin olarak tahmin ettiğini belirtmiştir (BOA, alıntı: Karataş, 2010).

Sultan II. Abdülhamid döneminde Erzurum'da kuraklık ve çekirge istilasına bağlı olarak 1882, 1887, 1889, 1892-93 ve 1906-07 yıllarında kuraklıklar yaşanmıştır. Kış şartlarına bağlı zahire sevkiyatıyla ilgili problemler ve pahalılık gibi sebepler de bu kıtlıkların şiddetini arttırmıştır (Gül, 2009; alıntı: Karataş, 2010).

Şehirde yaşanan kıtlığın boyutlarını İngiliz Konsolosluğu raporlarından ve Lynch'in gözlemlerinden de izlemek mümkündür. 1890'larda yaşanan hububat kıtlığı tohumlukların dahi yiyecek olarak kullanılmasına neden olmuştur. Öyle ki 1892-1893 kışında şehirdeki 40.000 kişiden 10.000'i dilenecek halde olduğu kaydedilmiştir (Küçüküçürlü, 2008).

1903 yılında konulan şahsi vergi ve hayvanat resmi Erzurum halkı arasında kargaşanın çıkmasına sebep olmuş halk hükümete karşı gelmeye başlamıştır. 1906 yılında meydana gelen karışıklıklar kentin sosyal ve ekonomik hayatını oldukça olumsuz yönde etkilemiştir. Güvenliğin sağlanamaması nedeniyle şehirdeki dükkân ve mağazalar bir süre kapalı kalmıştır. Bu toplumsal hareket Sultan Abdülhamid idaresine karşı ilk hareketlerden biri olmuş ve İkinci Meşrutiyet'in ilanı başlangıcı niteliğini taşımıştır. 1913 yılı itibariyle vilayet halkının özellikle şehir merkezinde olanları oldukça fakirdir. Hali vakti yerinde olanlar geçimlerini ticaret ve zanaatla uğraşarak karşılamaktadır. Halkın büyük bir bölümü ise hayvancılıkla geçimlerini sağlama yoluna gitmiştir (Küçüküçürlü, 2008, s.208).

Dr Şerif Efendi'nin eserine göre; 1913 yılında vilayetin ticaret hacmi 1.500.000 lira civarındadır, bu miktarın üçte biri İran-Avrupa arasındaki ticarettten elde edilmektedir (Küçüküçürlü, 2008, s.209).

20. yüzyılda yeni kurulan bir devletle yeniden yapılanma faaliyetlerine girişilmiş olsa da 1930'larda esnafılık teşkilatı geleneksel yapısıyla devam etmektedir. O yıllarda Erzurum ticaretini ayakta tutan iki önemli unsur bulunmaktaydı. Bunlardan ilki uluslararası ticarete üstlendiği roldür. İran-Avrupa arasındaki transit ticaret bağlantısı ile Avrupa'dan İran'a mamul eşya sevk edilmekte, İran'dan Avrupa'ya ise halı, pamuk, kalpaklık deri, sebze vb. mallar Erzurum-Trabzon üzerinden gönderilmekteydi (Türkiye Salnamesi, 1927; alıntı:Küçükkuşurlu, 2008). Ayrıca Erzurum'un bölgedeki diğer devletlerle de ticari ilişkileri vardır. Rusya'ya canlı sığır, Halep ve Şam'a da koyun gönderilmekteydi (Küçükkuşurlu, 2008).

Ticaret konusunda Erzurum'un üstlendiği bir diğer rol ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında itibaren bölge merkezi konumunda olmasıdır. İstanbul'dan Trabzon yolu ile getirilen Avrupa malları Erzurum'da toplanır buradan da Van, Bitlis, Kars, Muş, Diyarbakır, Ardahan, Bayezit illerine dağıtılabırdı. Harput ve Diyarbakır illerinden de Erzurum'a pirinç, üzüm, sabun ve kuruyemiş getirilirdi (Türkiye Ticaret Salnamesi, 1340-1341; alıntı:Küçükkuşurlu, 2008).Diyarbakır ve çevresini dış pazara bağlayan bir demiryolu ağı olmadığından, İstanbul ve Avrupa'dan gelen malların büyük bir bölümü Trabzon Erzurum üzerinden güneye inmekteydi (Türkiye Ticaret Salnamesi, 1340-1341; alıntı: Küçükkuşurlu, 2008).

Kentin ticareti için oldukça önemli olan demiryolu bağlantısı ise 1939-1951 yılları arasında tamamlanarak ulaşımına açılmıştır.

Erzurum'da sanayileşme adına herhangi bir tesis yoktu ancak 1920'lerin ikinci yarısında şehirde 2 un fabrikası yapılmış, 4 adet de şirket kurulabilmişti. Bu da kentte yeteri miktarda kredi ve sermayenin bulunmadığını göstermektedir (Küçükkuşurlu, 2008). Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziraat Bankası ve Osmanlı Bankası'nın birer şubesi mevcuttu (Türkiye Ticaret Salnamesi, 1926-1927; alıntı Küçükkuşurlu, 2008).

İpek Yolu ticaretinin durak noktasında olan kent önemini asırlar boyunca korumuş, savaşın olduğu dönemlerde aksaklıklar yaşansa da sükûnetin sağlandığı dönemlerde ekonomik canlılığını geri kazanmıştır. Erzurum 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'mun en önemli ticari merkezlerinden biri iken 14. ve 15 yüzyıllarda bölgedeki siyasi istikrarsızlıktan olumsuz etkilenmiştir. 16. yüzyılın sonunda bölgedeki transit ticaretin merkezi konumunda olan kentte İpek Yolu güzergâhının değişmesi ile gümrük gelirleri azalmıştır. 17. yüzyılda Erzurum Gümrüğü ülkedeki üçüncü büyük gümrük haline gelmiş bu gelişmesini 18. yüzyılda da sürdürmüştür. 19. Yüzyılın ilk yarısında kentin ekonomik

verilerine bakıldığında bölgesel bir ticaret merkezi niteliği taşımasına rağmen Osmanlı-Rus savaşlarından oldukça olumsuz etkilenmiş ancak Cumhuriyetin kurulması sonrasında kent ekonomisi toparlanabilmiştir.

2.1.3 Erzurum Kenti Demografik Gelişim

Şehrin 7. yüzyıla dek nüfus yapısına ilişkin yeterli bilgi bulunmamaktadır. 7. ve 10. yüzyıl arasında Bizans'la sürekli el değiştirmelere rağmen uzun süre Arap hâkimiyetinde kalan şehirde nüfus yapısı değişmiştir. Arapların yanı sıra şehirde Rumlar, Gürcüler, Ermeniler ve Yahudiler de yaşamıştır (Konukçu, 2005; alıntı: Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013)

14. yüzyılda Erzurum'a uğrayan İbni Batuta'ya göre Erzurum'un Erzincan'a kıyasla daha kırsal karaktere sahip ve düşük yoğunluklu bir yerleşim yeridir (İbni Batuta, 2010,418).

Kentin nüfusuna ilişkin daha kesin bilgilere Osmanlı hâkimiyeti sonrasında ulaşılmaktadır. Osmanlı hâkimiyetine geçen şehir harap ve تنها bir haldedir. 1520 tarihli tahrir defterini incelendiğinde kentte 12 mahalle ve 15000 akçe gelir kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Pamuk, 2006). Erzurum'daki Sunnî bir grup halk, Gürcü ve İran baskılarından dolayı kenti terk etmiştir. Bu sebeple Osmanlı kenti canlandırmak için Dicle Murat boylarından getirilen Kürt göçebeler dağ köylerine yerleştirilmiş, bir yandan da Akkoyunlu halkından, Tebriz ahalisi Erzurum'da iskân edilmiştir (Kırzioğlu, 1976; alıntı: Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013).

Eyaletin 1540 yılında yapılan ilk tahririnde şehrin yavaş yavaş iskân edildiği, 27 mahalle kaydedilmiştir. Ancak hane sayıları güvenilir görünmemektedir. Nüfus çalışmalarına göre 1540 ile 1555 yılları arasında şehrin nüfusunun 2000-3000 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Aydın, 1970; alıntı: Pamuk, 2006). 16. yüzyılda Osmanlı şehirlerinde araştırma yapan Jennings 1540'dan 1591 yılına dek Erzurum'un nüfusunun on kat arttığını belirtmiştir. Ancak Erzurum'un yüzyılın başında köy görünümünde iken yüzyılın sonunda kentsel niteliğe kavuşmuş olmasının tutarlı bir bilgi olmadığı açıktır. Bu dönemde nüfus artışı bakımından Erzurum İzmir ile benzerlik göstermiştir (Pamuk, 2006). 1591 deki şehir nüfusu tahminen 4500-5500 kişidir (Pamuk, 2006, s.122)

16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Celali isyanları Erzurum'un demografik yapısı üzerinde de etili olmuştur. Halk Celali korkusu ile daha güvenli bölgelere göç etmiştir. Öte yandan kent dışarıdan özellikle Tokat tarafından da göç

almıştır. Safevi savaşları ve Abaza Mehmet Paşa İsyanı ile de incelenen dönemde demografik yapıda olumsuz değişimler olduğu kuvvetli bir olasılıktır (Pamuk, 2006).

17. yüzyılın Osmanlı demografisi açısından karanlık bir dönem kabul edilmesine karşılık 1642 yılındaki avarız defterine göre tahmini nüfus 11165'dir. Pamuk bu hesaplamayı yaparken hane sayısını 5 olarak kabul etmiştir. Hane sayısının 3 kabul edildiği yaklaşım da dikkate alındığında şehrin nüfusunun 7500 olduğu kabul etmek gerekir. Dolayısıyla kentin nüfusunun 7500 ile 12000 arasında bir aralıkta olduğu tahmin edilmektedir (Pamuk, 2006). Aynı tarihlerde (1645) Erzurum'a gelen Evliya Çelebi kale içerisinde 17000 hanenin varlığından bahsetmiştir (Pamuk, 2006). 17. yüzyılda ticaretin canlandığı da düşünülürse 17. yüzyıl boyunca nüfusun artış gösterdiği düşünülmelidir (Tablo 4).

Tablo 4. Yıllara göre Erzurum şehrinin nüfusu

	1520	1540	1591	1642-1643	1701
Hane	-	76	548	2246	-
Tahmini Nüfus	-	2000-3000	4500-5500	7500-12000	24400

Kaynak: (Pamuk, 2006).

Tablo 5. 1642 yılında şehir merkezindeki mahallelerin nüfus dağılımı(hane hesabına göre)

Mahalleler	Askeri Sınıf	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Ayas Paşa	4	4	-	8
Cami-i Kebir	225	180	1	406
Çukur	--	-	-	-
İskender Paşa	57	45	70	172
Kazan Big	38	28	-	66
Kara Kenise	28	-	-	28
Kul-oğu	33	6	-	39
Mirza Mehmed	34	16	-	50
Toplam	419	279	71	769
Tahmini Nüfus(H*3)	1257	837	213	2307
Tahmini Nüfus(H*5)	2097	1395	355	3845

Kaynak:(Pamuk, 2006)

Tablo 6. 1642 yılında şehrin varoş mahallelerinin nüfus dağılımı(hane hesabına göre)

Mahalleler	Askeri Sınıf	Müslümanlar	Gayr-i Müslimler	Toplam
Ali Paşa	94	68	-	162
Cedid	18	34	32	84
Darağacı	102	135	18	255
Dönükler	21	29	-	50
El-Hac İlyas	23	12	-	35
Gez	2	8	28	38
Gürcü Kapı	-	-	224	224
Hasan-ı Basri	38	61	-	99
Mehdi Baba	77	77	2	156
Mumcu	11	45	20	76
Murat Paşa	61	148	14	223
Sultan Melik	34	28	-	62
Toplam	481	645	338	1464
T. Nüfus(H*3)	1443	1935	1014	4392
(H*5)	2405	3225	1690	7320

Kaynak:(Pamuk, 2006)

1642 yılında (Tablo 6) varoş mahallelerdeki nüfus şehrin %65,6 sıdır. 1642 yılındaki cizye defterine göre varoşlardaki mahallelerde en kalabalık olanlar Darağacı Mahallesi, Gürcü Kapı Mahallesi, Murat Paşa Mahallesi'dir (Pamuk, 2006). Tablolardan anlaşılacağı gibi kentin nüfusunun yaklaşık üçte ikisi çeperlerde yaşamaktadır.

Pamuk'un yaptığı araştırmalardan da görüldüğü gibi kale içindeki yerleşim sınırlı olduğundan nüfus varoşlarda yoğunlaşmıştır. Şehir merkezinde ise askeri sınıf oldukça fazladır (Bkz. Tablo 5). Gayri Müslim nüfus kentin tüm bölgelerinde yaşamakla birlikte özellikle sur dışına yerleşmiştir (Pamuk, 2006).

18. yüzyılın ilk çeyreğinde Erzurum'a gelen Tournefort'a göre şehrin nüfusu 25000 civarındadır. Bu nüfusun 18000'i Türk, 7000-8000'i Ermeni, 500'ü ise Rum'dur (Çoruh, 1997)

18. yüzyılın başlarında kente Avrupalı birçok gezgin uğramış ve kentin nüfusuna ilişkin tahminde bulunmuş olsa da bu tahminler birbirinden çok farklılık göstermektedir.

1835 yılında yapılan tahrir göre Erzurum şehir nüfusu yaklaşık 21.500 kişidir. Aynı tahrirde Erzurum'da 55 mahalle bulunmaktadır ve bu mahallelerde yaşayan Müslim-Gayrimüslim erkek toplamı 10767 kişidir. Nüfusun %82'sini (8781) Müslümanlar oluştururken %18'lik bir kısmı ise (1986) Gayri Müslim'dir. Nüfusun en yoğun olduğu mahalleler Ali Paşa (843 erkek), Hasan-ı Basri (777 erkek), Eminkurbi (635 erkek), Topçuoğlu Mahallesi (423 erkek), Kavak Mahallesi (390 erkek), Aşağı Mumcu (388

erkek), Yukarı Yoncalık Mahallesi (359 erkek), Muratpaşa Mahallesi (355 erkek), Camiikebir Mahallesi (335 erkek), Mehdi Efendi (330 erkek) ve Yeğenağa (325 erkek) Mahalleleridir. En seyrek mahalleler ise Müftü Efendi (2 erkek), Tepe Mahallesi (4 erkek) ve Zeynelabidin Mahallesi'dir (8 erkek) (Özger, 2006). 1642 yılı mahalle nüfusları ile kıyaslandığında artışın en fazla varoşlardaki mahallelerde olduğu görülmektedir.

Tablo 7. 1835 yılında şehirdeki sur içi mahallelerin nüfus dağılımı

MAHALLE ADI	ERKEK NÜFUS
Ayas Paşa	101
Camii Kebir	338
Çukur	35
Kara Kilise	117
Kuloğlu	37
Mirza Mehmed	44
Lala Paşa	97
Bakırcı	114
Zeynelabidin	8
Çortan	27
İbrahim Paşa	55
Hanım Hamamı	47
Cafer Efendi	183
Boyahane	79
Toplam	1282 (Toplam Nüfusun %13)

Tablo 8. 1835 yılında şehrin varoş mahallelerinin nüfus dağılımı

MAHALLE ADI	ERKEK NÜFUS
Gez	19
Derviş Ağa	106
Aşağı Mumcu	388
Yukarı Mumcu	286
Muratpaşa	355
Dere	257
Vani Efendi	219
Şeyhler	88
Yukarı Yoncalık	359
Aşağı Yoncalık	229
Sultan Melik	294
Kırmacı	47
Hasan Basri	772
Mehdi Efendi	330
Narmanlı	84
Emirşeyh	68
Hacı Cuma	130
Aşağı Habib Efendi	208

Tablo 8'in devamı

Taş Mescit	330
Veyis Efendi	240
Kadana	141
Kemhanzade	78
Kasımpaşa	97
Cedid	268
Yeğenağa	325
Köseömerağa	87
Eminkurbi	635
Kavak	390
Abdurrahman	105
Ali Paşa	843
Topçuoğlu	423
Zağarcı	85
Müftü	2
Tepe	4
Sivas	13
Caferzade	39
Toplam	8344 (Toplam Nüfusun %87)

Tablo 8'e bakıldığında 1642 yılında nüfusun %65 i varoş mahallelerde yaşamakta iken 1835 yılında ise bu oran %87' ye yükselmiştir. 1835 yılında kentin en kalabalık mahallelerinin ise kentin kuzey doğusunda yer alan hanlar bölgesinde ve doğudaki Tebriz Kapı bölgesinde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra kentin batı ve güney kısmındaki mahallelerde de nüfusun artmış olduğu, özellikle güneydeki Yeni Kapı'nın açılmasının bu bölgedeki mahallelerin nüfusunu arttırmış olduğunu görmek mümkündür.

1835 yılında yapılan tahrir değerlendirildiğinde savaş öncesi nüfus tam bilinmemekle birlikte 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrası nüfusun azaldığı ortaya konulmuştur. Bu azalmanın iki sebebi mevcuttur birincisi Ermenilerin göçe zorlanması bir diğeri ise asayişsizlik, kıtlık ve pahalılık gibi sebeplerle Müslüman nüfusun göç etmesidir (Özger, 2006).

1845-1846 tarihli temettuat defterlerine göre Erzurum şehrinde 3190 hane bulunmaktadır. Bu hanelerin 2.614'ünü Müslümanlar, 493'ünü Ermeniler, 61'ini Katolikler, 19'unu Rumlar ve 3'ünü ise hangi unsura mensup olduğu bilinmeyenler oluşturmaktadır. Hane halkı 5 kabul edildiğinde kentin nüfusu da 15.950 kişi olarak hesaplanmaktadır. Ancak Temettuat defterlerinin eksik kısımlarının elde edilmesi ile bu nüfusun 17.000'i aşacağı düşünülmektedir (Çoruh, 1997).

1847 yılında yapılan nüfus tahririne göre şehirde toplam 53 adet mahalle bulunmaktadır. Nüfus sayımına göre şehirdeki 5.524 hane de 27.620 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusa dâhil edilmiş yabancılar çıkarıldığında 1847 yılında şehirde 26.845 kişi yerli nüfus yaşamaktadır (Çoruh, 1997). 1860 tarihli nüfus yoklama defterinde ise Erzurum Sancağı nüfusu 109807 olarak kaydedilmiştir (BOA, Karataş, 2010). Karataş'ın Osmanlı Arşiv kayıtlarından hareketle 1870'lerin başında Erzurum Sancağı nüfusu 40 bin civarındadır (BOA,; alıntı:Karataş, 2010).

1880'lerin sonu, 1890'ların başında 50 mahalleden oluşan ve 10 km²'lik bir alana yayılmış olan şehirde 7.236 hanede 38.906 sivil yaşamaktadır. 1900 tarihli vilayet salnamesine göre Erzurum şehrinde 8008 hane bulunmakta, bunlarda 40.192 kişi yaşamaktadır (Küçükkuşurlu, 2008).

20. yüzyılın başında kentin demografik yapısını en iyi ortaya koyan kaynaklardan birisi Kafkasyalı Kurmay Yarbay. Fuat Bey tarafından 1905 yılına ait çizilmiş olan harita ve etrafındaki bilgilerdir. İslam ve Ermeni nüfusunu bir arada veren Fuat Bey şehirdeki toplam nüfusun 45.000 civarında olduğunu belirtmiştir (Yurttaş, 2000).

1913 yılı itibariyle şehrin nüfusu 47.431 kişidir. Bu nüfusun 34140'ı Müslüman, 11789'u Ermeni, 597'si Rum, 789'u Katolik, 472'si Protestan, 10'u Yahudi, 19'u Süryani, 10'u Keldani ve 10'u Kıpti'dir. Kentteki toplam hane sayısı ise 9.800 idi (Dr. Şerif). Şehrin bu sivil nüfusunun yanında 15.000 asker nüfusu da bulunmakta idi. Bu durumda kentte yaşayan toplam nüfus 1913 yılı itibari ile 65.000 civarındadır (Küçükkuşurlu, 2008).

1915 yılı Ermeni tehciri, demografik yapıdaki değişimler incelenirken üzerinde durulması gereken önemli olaylardandır. Bir devlet politikası olarak uygulanan zorunlu göç bölgedeki nüfus yapısında ciddi değişime neden olmuş, öncesinde %24 oranında olan Ermeni nüfusu tehcir sonrası yok denebilecek kadar azalmıştır.

Nüfusun özetlendiği Tablo 9'a bakıldığında; 16. yüzyılın ortalarında Osmanlı hâkimiyetine giren kentte tahminen 3.000 kişi olan nüfus, 18. yüzyıl başında 25.000 kişiye ulaşmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile kentteki nüfusta azalma meydana gelmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve sonrasındaki Rus işgali göçlere neden olsa da, 1835 ve sonrasına ilişkin kayıtlar kentin nüfusunun 1835'den 1915'e kadar yavaş, ama istikrarlı bir şekilde arttığını göstermektedir. Nüfus 21.500'den 1900'e kadar 40.000 kişiye ulaşmış, 1913'de ise asker nüfusu hariç 47.433 kişiyle Cumhuriyet öncesi en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1915 tehcir ve sonrasında yaşanan göçlerle birlikte 1925'e kadar kent, nüfusunun üçte birini kaybetmiştir. Özellikle 1915 yılındaki tehcir ile birlikte Gayri

Müslimlerin yoğun olduğu Alipaşa, Gürcü Kapı gibi kentin kuzeyinde bulunan ve ticaretin yoğun olduğu mahallelerde yoğunluğun azaldığını söylemek mümkündür.

Tablo 9. Erzurum kentinin kuruluşundan 1950'lere kadar nüfusunun değişimi

Yıllar	Nüfusun Yapısına İlişkin Bilgiler	Hane	Nüfus	Kaynak
5. yüzyıl	Bizans hâkimiyetindeki kentin nüfusuna ilişkin bilgiye rastlanılmamıştır		-	
7.-10. yüzyıl	Arap hâkimiyetindeki kentte Arapların yanı sıra Rumlar, Gürcüler, Ermeniler ve Yahudiler yaşamıştır.		-	Konukçu, 2005; alıntı:Küçüküçurlu ve Çelik, 2013)
14. yüzyıl	Erzurum kenti Erzincan ve Bayburt'a kıyasla daha kırsal bir yapı göstermektedir ve düşük yoğunluklu bir yerleşim yeridir.		-	(İbniBatuta, 2010)
1540	Osmanlı hâkimiyetine giren kent yavaş yavaş imar edilmeye başlanmıştır.		2000-3000 (tahmini)	(Pamuk, 2006)
1591			4500-5500	(Pamuk, 2006)
1642-1643	17. yüzyıl karanlık dönem olarak kabul edilmesine rağmen avarız defterine göre tahmini nüfus 11165 kişidir.		7500-12000	(Pamuk, 2006)
1701			24400	(Pamuk, 2006)
18. yüzyıl	18.. yüzyıl ilk çeyreğinde şehre gelen Tournefort'a göre nüfusun 18000'i Türk, 7000-8000'i Ermeni, 500'ü ise Rum'dur.		25000	(Tournefort, alıntı:Çoruh,1997)
1835	1835 yılı tahririnde savaş sonrası nüfus tam bilinmemekte azalma olduğu düşünülmektedir. Bu azalmanın sebepleri ise Ermenilerin göçe zorlanması, asayişsizlik, kıtlık ve pahalılıktır.		21500	(Özger, 2006)
1845-1846	1845-1846 yıllarına ait temettuat defterinde 3190 hane kaydedilmiştir. Hane sayısının 2614'si Müslümandır. Ancak defterin eksik kısımları bulunmaktadır.	3019	17000	(Çoruh, 1997)
1847	1847 yılındaki nüfus tahririne göre kentte 53 mahalle vardır. Nüfusun 775 kişisi yabancıdır.	5524	26845	(Çoruh, 1997)
1859	Erzurum Valisi Arif Paşa'nın deprem sonrası raporunda kentin yaklaşık 7000 hane olduğunu belirtmektedir.	7000		(Küçüküçurlu ve Çelik, 2013)
1860	Erzurum Sancağının nüfusu		109807	(BOA, Karataş, 2010)
1870'lerin başında	Erzurum Sancağının nüfusu tahminen		40000 (yaklaşık)	(Karataş, 2010)
1880'lerin sonu	Erzurum kenti 50 mahalleden oluşmakla birlikte, 10 km2 lik bir alana yayılmıştır.	7236	38906	(Küçüküçurlu, 2008)
1900	Vilayet Salnamesine göre erkek ve kadın nüfus oranları birbirine neredeyse denktir.	8008	40192	(Küçüküçurlu, 2008)
20. yüzyıl başı	Kur. Yb. Fuat Bey tarafından çizilmiş olan harita kentin nüfusu yaklaşık olarak belirtilmiştir.		45000	(Yurttaş, 2000)

Tablo 9'un devamı

1913	Dr. Şerif Bey'in döneme ilişkin yazmış olduğu kitabında kentin nüfusu yaklaşık olarak 65000 olarak belirtilmiştir. Bu nüfusun 47433 sivil, 15000askerdir.	10.000	47433 sivil 15000 asker	(Dr Şerif Bey)
1925	Erzurum Ticaret Salnamesinde işyeri sayımlarının yanı sıra kentin hane sayısı da verilmekte ve nüfusun tahminen 30000 olduğu belirtilmektedir.	5215	30000	(Küçükkuşurlu, 2008)
1927	Genel Nüfus Sayımı		31771	TÜİK
1940	Genel Nüfus Sayımı		47916	TÜİK
1950	Genel Nüfus Sayımı		59057	TÜİK

2.1.4 Erzurum Kenti Mekânsal Gelişim

Çalışmanın bu bölümünde kentin idari demografik, ekonomik gelişiminin mekândaki yansımaları ortaya konulacak ve kentin morfolojik gelişiminin nasıl olduğuna dair çıkarımlar yapılacaktır.

Kentin mekânsal gelişim incelenirken dört ana başlık üzerinden çözümlenecektir. İlk olarak kentin morfolojik gelişimi ortaya konulmaya çalışılmış, sonrasında kentteki yapılar tarihlendirilmiştir, Erzurum morfolojisinde belirleyici unsur olan surların izi ve bu günkü yeri tespit edilmiş, son olarak da kentin tarihsel sınırları çizilmiş/dönemleri belirlenmiştir. Morfolojik gelişim ortaya konulması amacıyla; kentteki ana kullanımlar, kentin sınırları, arazi kullanımı, kentin değişimi, kentteki odakların değişimi ve kent içi mobilizasyon incelenmiştir. Bu değerlendirmelerde harita, gravür, fotoğraf, kroki gibi görsel malzemelerden, tahrir defterleri/nüfus kayıtları/ vergi kayıtları, raporlar, dönemin tarih yazımları, seyahatnameler, yer isimleri, yapı ve yapılara ilişkin kayıtlar kullanılmıştır. Kentteki yapılar incelenirken kullanım amacına göre kamusal ve özel yapılar; yapıların kentteki yoğunlaşması ve yayılımı incelenmiştir. Erzurum'un morfolojik gelişiminin çözümlenmesinde ilk adım olarak da surların yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla da surların tarihi, yapım aşamaları incelenmiş, eski harita, gravür ve yer adlarından yararlanarak tüm veriler çözümlenip surların izi bugünkü haritaya aktarılmıştır.

2.1.4.1. Savunma Yapıları

Erzurum'un mekânsal gelişimi incelenirken ilk olarak kentin yayılımına dair tarihsel verileri izlemek açısından iç kale ve surların değişimi/gelişimi incelenmiştir. Bunun

nedeni, bir kale kent olarak inşa edilen Erzurum'un surlarının, kentin sınırlarını yüzyıllar boyunca belirlemiş olmasıdır.

Kentin ilk kuruluş yeri olan İç Kale, ikinci sur Hisar-Peçe, üçüncü olarak da Ruslar'a karşı savunma amacıyla yapılan ve yeni bir savunma sistemi niteliği taşıyan Toprak Surlar ve tabyalar incelenmiştir. Bu incelemede kentin bugün ayakta olmayan surlarının izlerinin bulunması amacıyla;

- Tarih haritaları, krokiler incelenmiş,
- Gravürler ve fotoğraflardan çıkarımlar yapılmış,
- Kentsel mekândaki surun izine atıfta bulunan yer adları belirlenmiş,
- Savunma yapılar ve yapıların yapım tarihleri ortaya konulmuş,
- Son aşamada ise yararlanılan bu kaynaklar çözümlenerek sur izi güncel

hâlihazır (2006) haritaya aktarılmıştır.

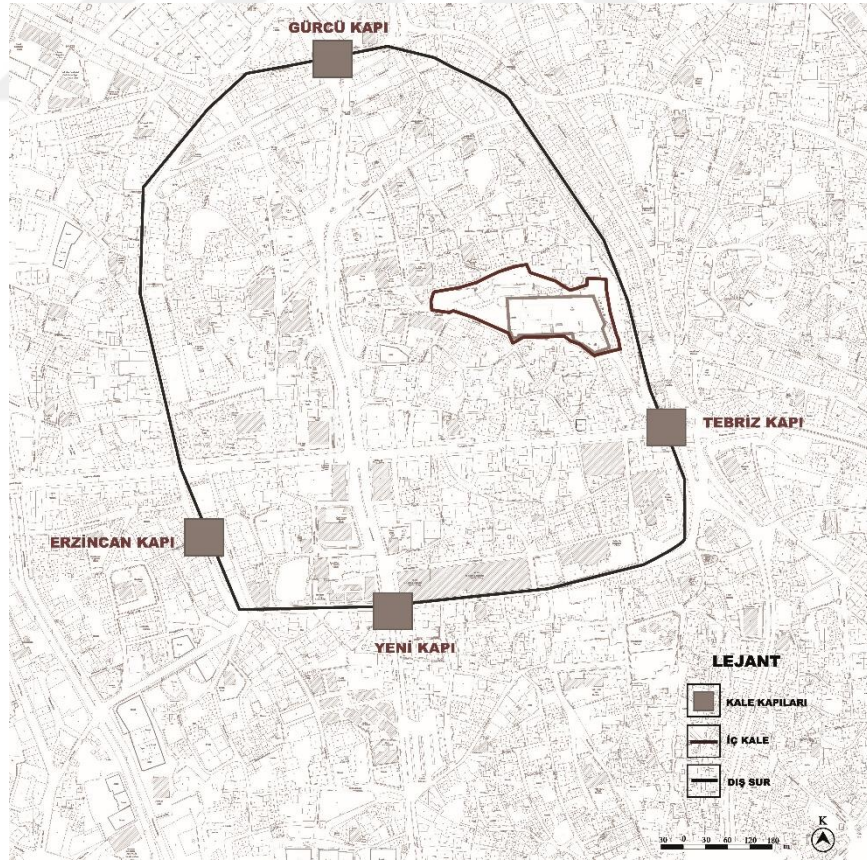
Erzurum İç Kale'sinin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğine dair farklı iddialar bulunmakla birlikte, 380, 420 tarihleri aralığını işaret eden görüşler daha yoğundur. Kalenin bugünkü izleri Bizanslılara aittir. (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013). 502-505 Bizans-Sasani Savaşından hemen sonra, Bizans imparatoru Anastasius bir süre önce kurulmuş olan şehri tahkim ettirmiş ve kalenin bulunduğu tepeyi çepeçevre bir sur içine alarak şehirde bazı değişiklikler yapmıştır. 12. yüzyılda kentin Saltukluların hâkimiyetine girmesi ile İç Kale'deki Melik Sultan Gazi Camii, Melik Gazi Türbesi, Tepsi Minare bu dönemde yapılmış eserlerdir. İçkale duvarlarının bir kısmının da orijinal hali ile o dönemden bu güne kadar geldiği söylenebilmektedir (Sinclair, 1989, alıntı: Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013).

Savunma konusunda yetersiz olan şehrin 528'de Justinianus tarafından ikinci bir dış duvarı (Hisar Peçe) yapılarak etrafına hendekler açılmıştır (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013). Yurttaş'ın (1998) Erzurum Arkeoloji Müzesi'ndeki bir kent haritası üzerinde yapmış olduğu araştırma neticesinde biri çok derin hendek, ikincisi hisar hendeği veya ön surlar ve üçüncüsü de esas surlar olmak üzere kentin üç katmanla çevrili olduğunu belirtmiştir (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013). Dolayısıyla kentteki ikinci genişlemesi 6. yüzyılda olmuştur. 7. ve 11. yüzyıllar arasında kent Bizans ve Araplar arasında sürekli el değiştirmiştir. Bu süreçte kalenin ilk esaslı onarımı Araplar tarafında yaptırılmıştır.

Kentin Dış Sur Kapıları ve Bölgeleri:

Kente giriş-çıkışlar doğu batı ve kuzey yönlerindeki üç ana yolla sağlanmıştır. Doğu kapısı olan Tebriz Kapı, Çifte Minareli Medrese ile İç Kalenin doğusunda Tebriz'den gelen

yol üzerinde yer almaktadır. Tebriz Kapı kentin önemli pazar yerlerinden olmakla birlikte, önemli medreselerinin yer aldığı ilim merkezi konumundadır. Bunu halen bölgede var olan ve/veya yıkılmış olan medrese yapılarından anlamak mümkündür. Batı surlarının bulunduğu alandaki Erzincan Kapı (Kale Kapı) ise günümüzde var olan Muratpaşa Cami'nin doğusunda yer almaktadır. Erzincan Kapı'nın da ticareten ziyade Tebriz Kapı'da olduğu gibi Medreselerin yoğunlaştığı bir alan olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Tebriz Kapı'da büyük bir karakol vardır ve asayiş merkezidir (Küçükuğurlu ve Çelik, 2013). Kentin kuzeyinde yer alan Gürcü Kapı ise günümüzde Garanti Bankası Binasının bulunduğu alanda Gürcistan ve Revan yolu üzerindedir. Geçmişten günümüze ticaret ve Pazar yeri olma özelliğini korumuştur. Yeni Kapı olarak adlandırılan kapıya ise kaynaklarda rastlanılmakla birlikte sonradan açıldığı tahmin edilmektedir (Şekil 44) (1719-23 yılları arasında) (Küçükuğurlu ve Çelik, 2013). Kente giriş ve çıkışların tek yolu olan kapıların önlerinde derin hendekler olması sebebi ile ancak köprülerle şehre girilebilmiştir (Evliya Çelebi).

Şekil 44. Erzurum dış sur aksı ve sur kapıları (2006 yılı halihazır haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

VII. yüzyılda bölgede Sasani hâkimiyetinin son bulması ile Bizans-Müslüman-Arap mücadelelerinde surlar harap edilmiş sonrasında ise tahkim ettirilmiştir. Yınanç'a (1977) göre İlk İslam devletlerinin Erzurum kalesinin inşasında ve tahkiminde büyük payları olmuştur. IX. yüzyıla dek Araplar esaslı bir şekilde kaleyi iki kez onartıp tahkim etmişlerdir (Küçükkuşurlu ve Çelik, 2013).

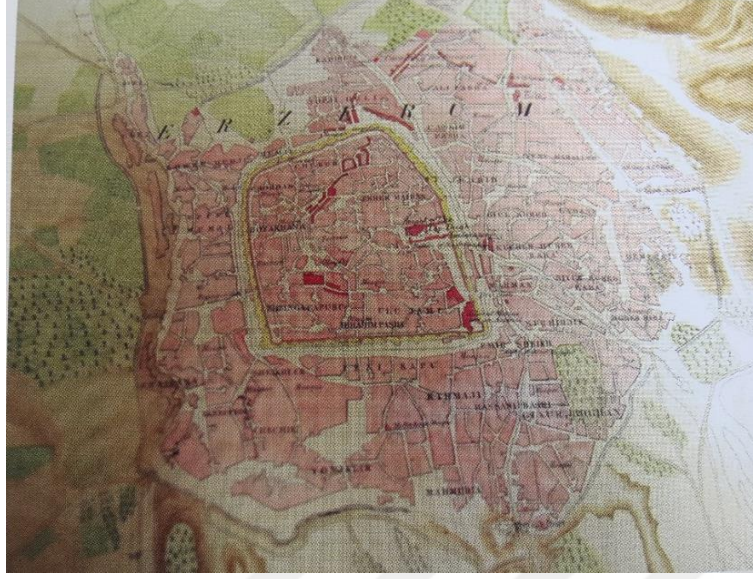
Günümüzde iç kale mevcut olsa da dış surlara ait sadece yer adlarına ve yol izlerine rastlanılabilmektedir. 19. yüzyılın başlarında inşaa edilmiş Toprak Sur'un izlerine 1965'lere kadar rastlanabilmektedir.

Şekil 45. Kakasyalı Kur. Yb. Fuat Bey'in 1904 tarihli Erzurum haritası⁶ (Yurttaş, 2008)

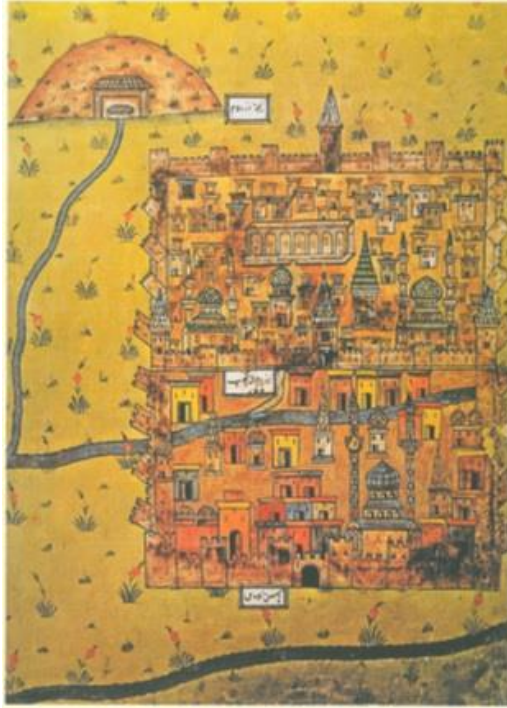
Ushakov'un 1853 yılında çizmiş olduğu Erzurum haritasında (Bkz. Şekil 46) ve Kakasyalı Kur. Yb. Fuat Bey tarafından çizilmiş olan 1904 (Şekil 45) tarihli haritalardan dış surların bugünkü yerlerini belirlemek mümkündür.

⁶ Haritanın tamamı için bakınız Ek 6

Şekil 46. Ushakov'un 1853 tarihli Erzurum haritası (Yeşilyurt, 2015)

Matrakçı Nasuh, Kanuni'nin Irakeyn Seferi sırasında güzergâh üzerinde bulunan Erzurum'un gravürünü (Şekil 47) çizmiştir. Gravürde kentin etrafının tamamen surlarla çevrili olduğu ve surlarda kulelerin bulunduğu görülmektedir. Minyatürün dikkat çekici bir noktası ise iç kaleye çizimde yer verilmemesidir. Bu yıllarda Safevi sorunu sebebi ile kale tahkim ettirilmiştir, güçlendirilmiştir (Pamuk, 2006).

Şekil 47. Matrakçı Nasuh'un Erzurum gravürü, 1534

Kale, Erzurum'da Osmanlı hâkimiyeti boyunca diğer kentlerden farklı olarak kentin sınırlarının belirlenmesi açısından önemli idi. dış sur içerisinde gelişen kent ilk kez Osmanlı hâkimiyeti ile dışa taşmıştır. İmar ve İskân bölümünde bu konu detaylı olarak anlatılacaktır. Kalenin onarımı konusu yönetimin sürekli gündeminde olmakla birlikte kapsamlı bir onarım gerçekleştirilememiştir (Küçükuşurlu ve Çelik, 2013). Kentin en önemli nüvesi Erzurum Kalesi'nin 17. yüzyıldaki fiziki yapısını Topçular Katibi Abdulkadir Efendi açıklarken; kalenin üç katlı, taştan ve etrafındaki hendeklerle oldukça güvenli bir kale görünümünde olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Abaza Mehmet Paşa isyanını bastırmak için yapılmış kuşatmada kalenin zarar görmüş olduğunu ve bazı yerlerinin harap olduğunu da söylemiştir (Yılmaz, 1990; alıntı:Pamuk, 2006). 17. yüzyılda Erzurum'a gelen Evliya Çelebi ise Erzurum Kalesi'nin bayır üzerinde kurulmuş, iki katlı surunun olduğunu ve iki sur arasında 70 adım mesafede olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1999).

19. yüzyılda Osmanlı-Rus savaşı öncesi Erzurum Kale'sinin etrafına yeni bir kale inşasına karar verilmiştir. Bu kale kentin çevresini her yönüyle kuşatacak çeperdeki mahalleleri içine alacak ve 16 büyük tabyadan oluşacaktır (BOA; alıntı:Küçükuşurlu, 2013). Ancak savaş başladığında dış surlar henüz tamamlanmamıştır. 8 Temmuz 1829'da Erzurum Kalesi'ne giren Ruslar bir sene şehirde kalmışlardır. Bir üs haline getirmek istedikleri kentte; eski surlar (dış surlar), camiler, taş binaları sökerek, 3000 kişinin savunulabileceği iç kalenin batısında (Karaköse Mahallesi çevresinde) yeni bir kale inşa etmişlerdir (Konukçu, 1989; alıntı:Küçükuşurlu, 2013). Ancak o kalenin izlerine yapılan araştırmada rastlanılamamıştır. Ayrıca Ruslar şehirden çıkarken şehirde yaptırdıkları tabyaları yıktırılmış ve vali sarayını tahrip ederek yakmışlardır (BOA; alıntı:Küçükuşurlu, 2013). Bu dönemde dış sur ve diğer taş yapılar kentin etrafındaki istihkâmlarda kullanılmak için yıkılmış ve büyük ölçüde tahrip edilmiştir. 1855 yılı ekim ayında tabyaların ve istihkâmların (toprak sur) büyük bir kısmı tamamlanmıştır (BOA, alıntı: Küçükuşurlu, 2013). Tabya ve istihkâmların yapılışında İngiliz General Fenwick Williams ve Başkomutan Vasıf Paşa iş birliği içinde çalışmış, İtalyan Mühendis Calandrelli de onlara eşlik etmiştir. Diğer yandan 1866 yılına gelindiğinde yıkılan dış surun arazilerinin satışı gündeme gelmiştir (BOA; alıntı:Küçükuşurlu, 2013). Konuya ilişkin detaylı bilgi İmar ve İskân Bölümünde anlatılacaktır.

Tamamlanan istihkâmlar (toprak surlar) yaklaşık yüzyıl sonra Rusların kenti yeniden ele geçirmesine engel olamamıştır. Kente Ruslar bazı imar faaliyetlerinde bulunmuşlar

kale hendeğini doldurmuşlardır (BOA; alıntı: Küçükuğurlu, 2013). Daha sonra askeriye elinde kalan “beden arsaları” denilen yerler askeriye tarafında kiraya verilmiş ve bu arsaların üzerinde düzensiz dükkânlar yapılmıştır. 20. Yüzyılın başında arsaların kime devredileceği belediyenin en önemli meselelerinden olmuştur (Küçükuğurlu, 2013).

1947 den günümüze farklı tarihlerdeki hava fotoğrafları ve haritalar günümüz halihazır haritası ile karşılaştırılarak surların ve toprak istihkâmların nereden geçtiği belirlenmiş ayrıca yaşanan değişim ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1947 ve 1953 yılına ait hava fotoğrafına bakıldığında (Şekil 48) toprak surların neredeyse tamamı yerli yerindedir. Dış surun lekesi açılan yollardan anlaşılmaktadır.

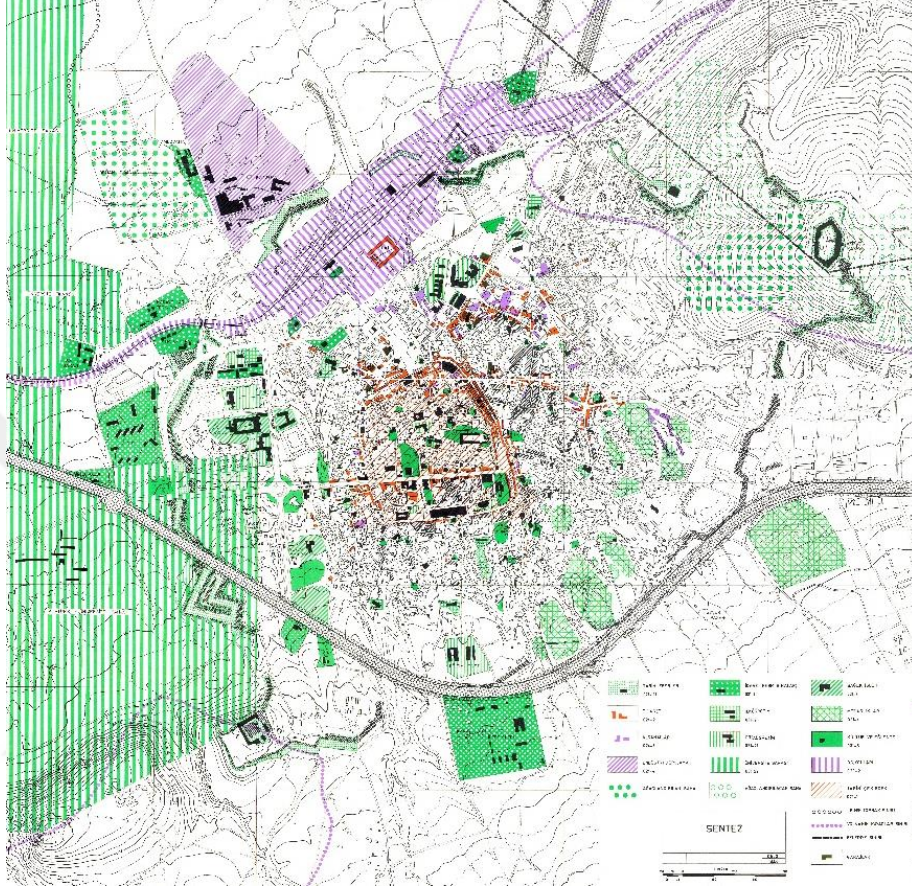

Şekil 48. 1953 yılı Erzurum hava fotoğrafı ⁷(Harita Genel Komutanlığı, 2015)

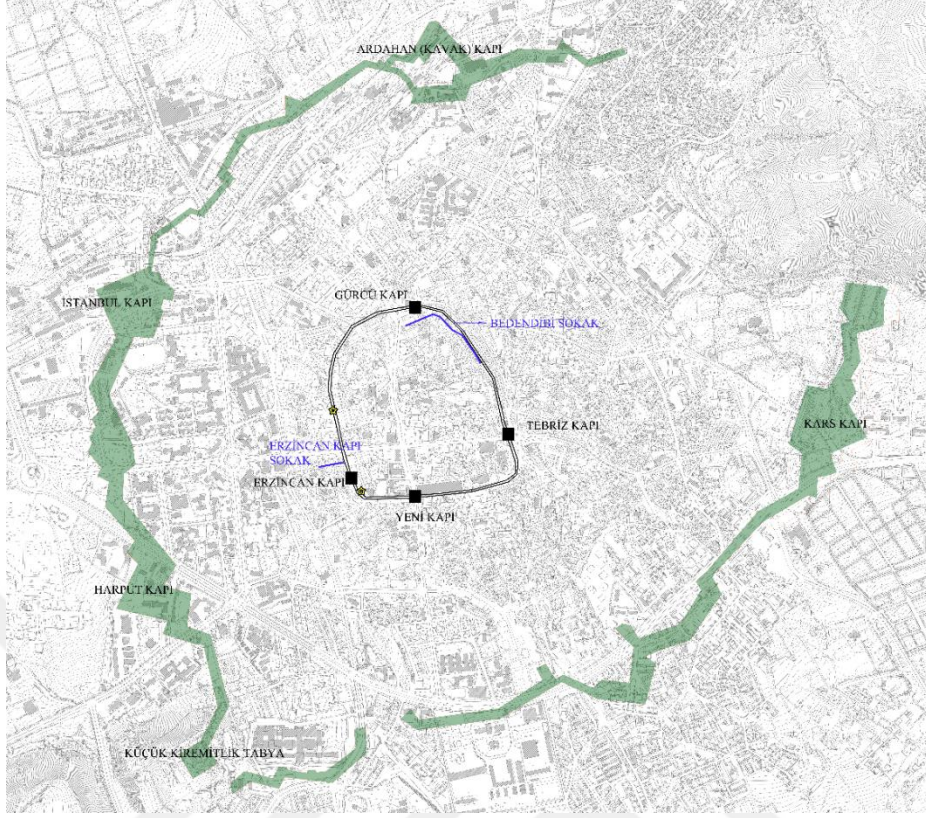
1947-1953 yılları arasında surlarda değişim görülmemiştir. 1965 yılında yapılan analitik etüt haritasında (Şekil 49) toprak surun izini net olarak mekânda görmek mümkündür. 1965 yılı haritası Netcad ortamında dönüşüm yapılarak 2006 yılı halihazır haritası üzerine karşılaştırılmıştır (Şekil50). Bu karşılaştırma işlemi hava fotoğraflarının verileri de kullanılmıştır. Hata payı olmakla birlikte 20. Yüzyılın başındaki kentin sınırlarının tespiti yapılmıştır. Kentin sınırlarına yönelik detaylı bilgi için Kentin İmar ve İskânı bölümüne bakınız.1974 ve 1983 yıllarına ait hava fotoğraflarında ise toprak surlar

⁷ Hava fotoğrafları Öğr. Gör. Dr. Gül Şimşek’in arşivinden alınmıştır.

neredeysse tamamen yok olmuştur. Dış sur gibi toprak surların olduğu alanlardan da yeni yollar geçmiştir.

Şekil 49. 1965 analitik etüt sentezi haritası (İller Bankası, 1965)

Şekil 50. Erzurum kenti kapıları (1947 ve 1953 hava fotoğrafları, 1965 yılı analitik etüt sentez haritası verileri kullanılarak, 2006 yılı halihazır haritası üzerine yazar tarafında çizilmiştir.)

2.1.4.2. Kentin İmar ve İskânı

Kentsel sit sınırını tespit etmek üzere kentin tarihi yerleşim dokusunun yayılım alanına dair izleri araştırmayı gerektirmektedir. Söz konusu izlerin analizinde kentin imar ve iskân sürecini araştırmak kapsamlı bir ele alışı olarak tanımaktadır. Yapılan çalışmada Conzen'in araştırmalarında kullanmış olduğu geçmişten günümüze doğru bir analiz yöntemi izlenecek böylelikle bugün var olmayan verilerde değerlendirilmiş olacaktır. Bu inceleme yapılırken kent makro-formunun oluşumu ve değişimine ışık tutması amacıyla tarihsel dönemler itibariyle kentin mimari yapıları işlev, dönem ve konumları; mahallelerin kuruluş dönemi, konum ve yoğunlaşmaları; kentin sınır değişimine dair mekânsal veriler irdelenecektir. 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar mimari yapıların tarihsel ve coğrafi verileri dikkate alınarak, özellikle dini yapı odaklı mahalle oluşumu modelinden hareketle kentin yüzyıllar içindeki mekânsal yayılımı tespit edilirken, 19. yüzyıl ve sonrasındaki

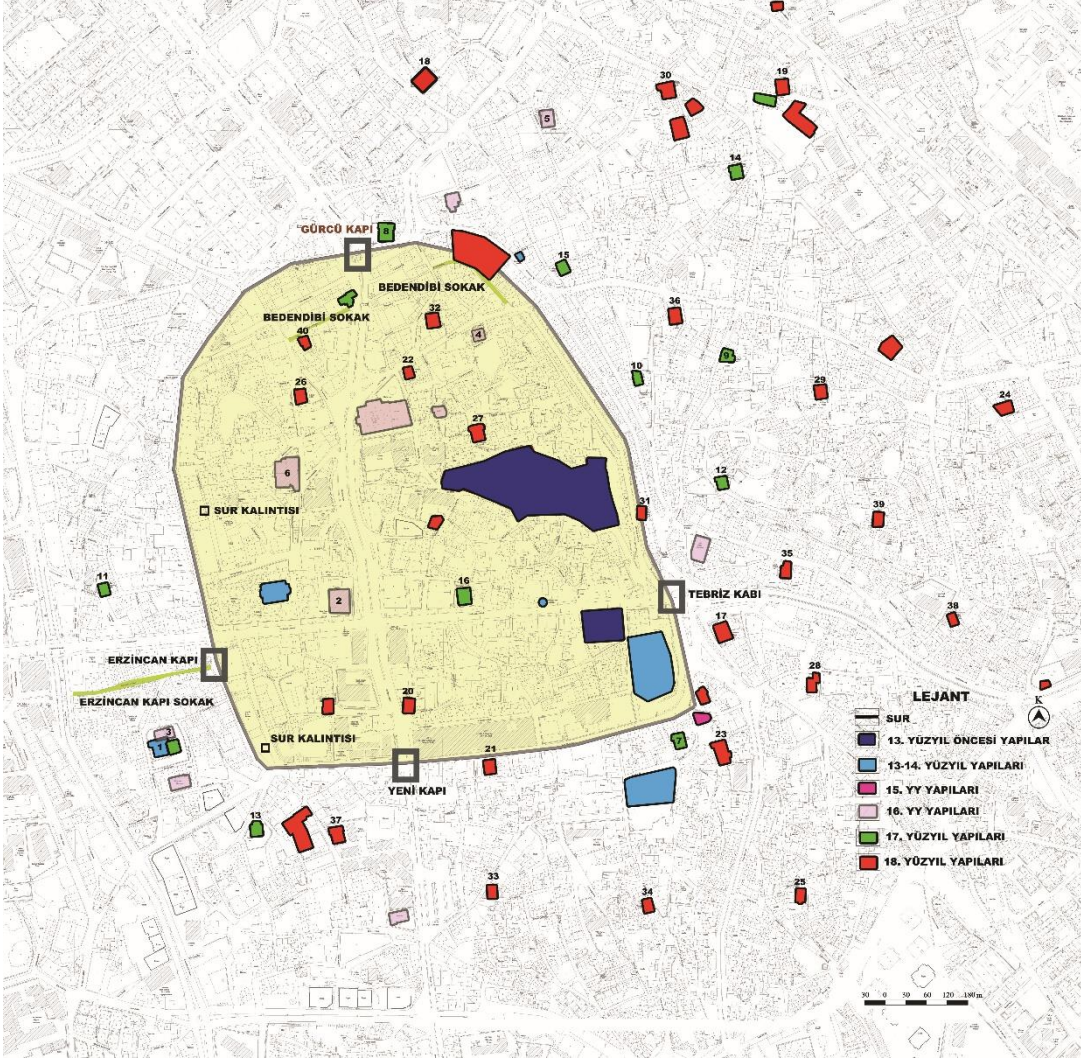
gelişmeler kent haritaları ve hava fotoğrafları ile bunlara dair rapor ve diğer tarihi metinler yararlanılacaktır.

Erzurum kentinin mekânsal gelişim evreleri, yukarıdaki bölümlerde tarihsel gelişimine dair bulgular ve yapılı çevreye ait tarihi kentsel elemanların yayılım alanı ve katmanlaşan bölgeleri dikkate alınarak beş dönem içinde ele alınmıştır. 5. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar olan gelişmeler 16. yüzyıl öncesi dönem içinde ele alınmış, sonrası ise 16., 17., 18. ve 19. yüzyıl olarak dönemlenmiştir.

Kentin 19. Yüzyıl öncesindeki sınır gelişimi sorgulanırken dış sur makro-formun temel belirleyici unsuru kabul edilmiş, kentin yerleşim dokusundaki **yayılma** surun dışındaki yapılaşma ve bağlantılı olarak dışarıda kurulan mahallelerin sayı ve konumları irdelenmiştir. 16. yüzyıl sonuna kadar dış sur içindeki ve kent kapılarının hemen yakınında yapılaşan alanları kapsayan bölge kentin tarihsel dönemlerinin **yoğunlaştığı** alanlar olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı kent tarih yazımı literatüründe mahalle bir kentsel yerleşimin temel birimi olarak kabul edilmektedir. Osmanlı kent yönetiminin en küçük birimi mahalledir. Akay (2002) bir mahalle kurmanın aslında bir kent kurmak olduğunu, ifade etmektedir. Osmanlıda genel olarak toplumun sosyal gereksinimlerinin karşıladığı (camii, medrese, mescid, mektep, hamam vb) *anıt sal* yapılar çevresinde mahallelerin toplanmış olduğu görülse de; camilerin mahallenin kuruluşunda ilk nüve olarak belirlenebilecek olmasıdır. Osmanlı kentlerinde dini yapı odaklı (cami, kilise, sinagog) mahalle gelişim biçimi ve dolayısıyla mahallenin dini yapı ile ortak isim taşıması genel geçer bir durum olmasa da yaygındır (Açık, 2014). Erzurum'da ise dini yapı odaklı mahalle oluşumu ve adlandırma (dönemler itibariyle sürekliliği olmasa da) yüksek orandadır. Bu durum tarihi süreç içinde mahalle bazlı kentsel gelişimi takip etmeye olanak tanımaktadır. Erzurum içindeki mahalle sayıları, sur içi ve sur dışı olarak dönemler itibariyle takip edilebilmektedir. Mahallelerin kent içindeki konum ve yayılımları ise genellikle geometrik merkezlerinde bulunan ve ismini aldıkları dini yapı (özellikle mahalle mescidi ve camisi) ile tespit edilebilmektedir. Burada altı çizilmesi gereken bir husus, tarihi yapıların yapılan incelemede kentsel yerleşim alanının bir göstergesi olarak değerlendirilmiş olmasıdır.

Yapılan çalışmada Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü envanterinden yararlanılarak anıt sal yapıların (camilerin) dönemleri belirlenmiş ve yapılar güncel hâlihazır harita üzerine işaretlenmiştir. Camilerin dönemlerine bakılarak kentin yayılım alanı ve sur içindeki yoğunlaşması takip edilmiştir.

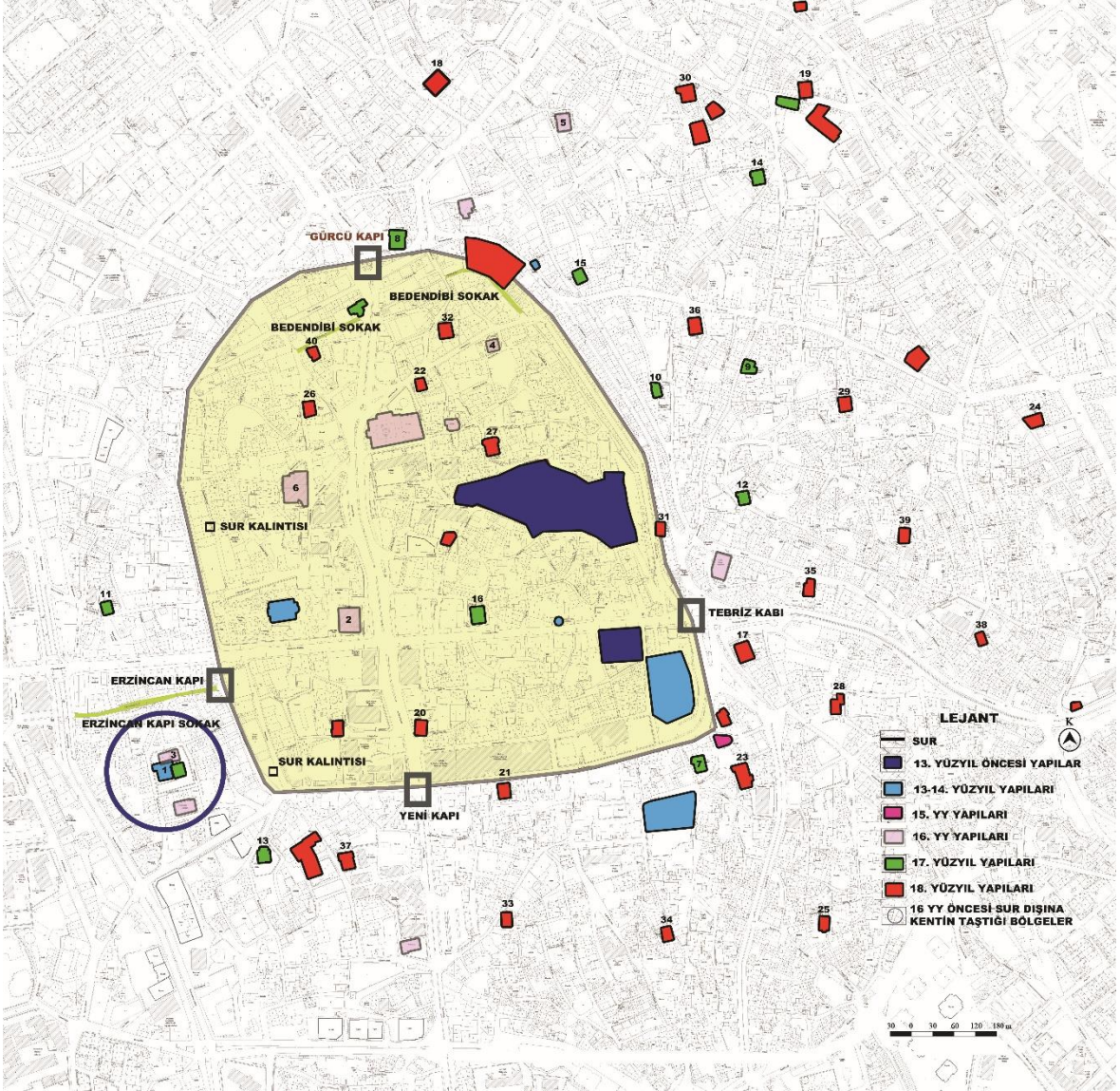
Şekil 51. Erzurum kenti anıtsal yapıları (2006 yılı halihazır haritası üzerine yazar tarafında çizilmiştir.) (Yapıların açıklaması için Bkz Tablo 10)

Tablo 10. Tescilli anıtsal yapılar, yapım dönemleri ve konumları

NO	ADI	MAHALLESİ	SURİÇİ/SUR DIŞI	YÜZYIL	YAPIM TARİHİ
1	AHMEDİYE MEDRESESİ	MURATPAŞA MAH.	SUR DIŞI	14	1314
2	LALA MUSTAFA PAŞA CAMİİ	LALAPAŞA MAH.	SUR İÇİ	16	1561-1562
3	MURATPAŞA CAMİİ	MURATPAŞA MAH.	SUR DIŞI	16	1573
4	AYAZPAŞA CAMİİ	AYAZPAŞA MAH.	SUR İÇİ	16	1558-1560
5	ALİPAŞA CAMİİ	ALİPAŞA MAH.	SUR DIŞI	16	1569-1570
6	BOYAHANE CAMİİ	BAKIRCI MAH.	SUR İÇİ	16	1566
7	GÜRCÜ MEHMET PAŞA CAMİİ	SULTAN MELİK MAH.	SUR DIŞI	17	1648
8	GÜRCÜ KAPI CAMİİ	TOPÇUOĞLU MAH.	SUR DIŞI	17	1608
9	KEMHAN CAMİİ	DERVİŞAĞA MAH.	SUR DIŞI	17	1605
10	CEDİT CAMİİ	CEDİT MAH.	SUR DIŞI	17	1670
11	YUKARI MUMCU CAMİİ	Y. MUMCU MAH.	SUR DIŞI	17	1655

Tablo 10'un devamı

12	HACI CUMA CAMİİ	HACI CUMA MAH.	SUR DIŞI	17	1630
13	VANİ EFENDİ CAMİİ	VANİ EFENDİ MAH.	SUR DIŞI	17	17. YY. İKİNCİ YARISI
14	YEĞENAĞA CAMİİ	YEĞENAĞA MAH.	SUR DIŞI	17	1661
15	KASIMPAŞA CAMİİ	ALİPAŞA MAH.	SUR DIŞI	17	1667
16	CAFERİYE CAMİİ	CAFERİYE MAH.	SUR İÇİ	17	1645
17	NARMANLI CAMİİ	NARMANLI MAH.	SUR DIŞI	18	1738
18	FATİH CAMİİ ORTODOKS (KİLİSE)	ALİPAŞA MAH.	SUR DIŞI	18	-
19	GÜMRÜK CAMİİ	ABDURRAHMANAĞA MAH.	SUR DIŞI	18	1717
20	İBRAHİM PAŞA CAMİİ	İBRAHİM PAŞA MAH.	SUR İÇİ	18	1748
21	CENNETZADE CAMİİ	AŞAĞI YONCALIK MAH.	SUR DIŞI	18	1785-1786
22	PERVİZOĞLU CAMİİ	AYAZPAŞA MAH.	SUR İÇİ	18	1715
23	EMİRŞEYH CAMİİ	EMİRŞEYH MAH.	SUR DIŞI	18	-
24	VEYİSEFENDİ CAMİİ	VEYİSEFENDİ MAH.	SUR DIŞI	18	1701
25	TAHTA CAMİİ	HASANİ BASRİ MAH.	SUR DIŞI	18	1738
26	BAKIRCI CAMİİ	BAKIRCI MAH.	SUR İÇİ	18	1720-1721
27	KURŞUNLU CAMİİ	MİRZA MEHMET MAH.	SUR İÇİ	18	1700
28	SIIRCIK CAMİİ	MEHDİEFENDİ MAH.	SUR DIŞI	18	-
29	KADANA CAMİİ	KADANA MAH.	SUR DIŞI	18	1751
30	KÖSE ÖMERAĞA CAMİİ	KÖSE ÖMER AĞA MAH.	SUR DIŞI	18	1771
31	ŞAFİLER CAMİİ	CEDİT MAH.	SUR DIŞI	18	18 YY İLK ÇEYREĞİ
32	ZEYNEL CAMİİ	AYAZPAŞA MAH.	SUR İÇİ	18	1748
33	MOLLA KAYA CAMİİ	YUKARI YONCALIK MAH.	SUR DIŞI	18	1753
34	KIRMACI CAMİİ	EMİRŞEYH MAH.	SUR DIŞI	18	1771
35	AŞAĞI HABİP EFENDİ CAMİİ	AŞAĞI HABİP EFENDİ MAH.	SUR DIŞI	18	-
36	DERVİŞAĞA CAMİİ	DERVİŞAĞA MAH.	SUR DIŞI	18	1717
37	ŞEYHLER CAMİİ	ŞEYHLER MAH.	SUR DIŞI	18	1719
38	YUKARI HABİP EFENDİ CAMİİ	YUKARI HABİP EFENDİ MAH.	SUR DIŞI	18	1702
39	TAŞ MESCİT CAMİİ	TAŞ MESCİT MAH.	SUR DIŞI	18	1760
40	ÇORTAN MESCİDİ	AYAZPAŞA MAH.	SUR İÇİ	18	-

Şekil 52. Erzurum kenti 16. yüzyıl öncesi yerleşim bölgeleri (Dairelerin alanı yaklaşık 3 hektardır.) (2006 yılı halihazır haritası üzerine yazar tarafında çizilmiştir.)

Bir kale kent olarak kurulan Erzurum'un kentinin ilk kuruluş nüvesi İç Kale'dir. Askeri üs olarak kullanılan İç Kale'nin çevresinde zamanla gelişen kentin savunmasının yetersiz kalması nedeniyle 6. yüzyılda ikinci bir sur olan dış sur Bizans tarafından yaptırılmış ve kent tahminen 13-14. yüzyıla kadar bu sur içinde gelişmiştir.

1336/37 yıllarında Erzurum'a gelen İbnî Battuta şehrin geniş bir sahaya yayılmış olduğunu, ancak kırsal karakterli bir görünüme sahip kentte Moğol asıllı göçebelerin yaşadığını belirtmiştir (İbnî Battuta, 1971, alıntı: Küçükuşurlu ve Çelik, 2013).

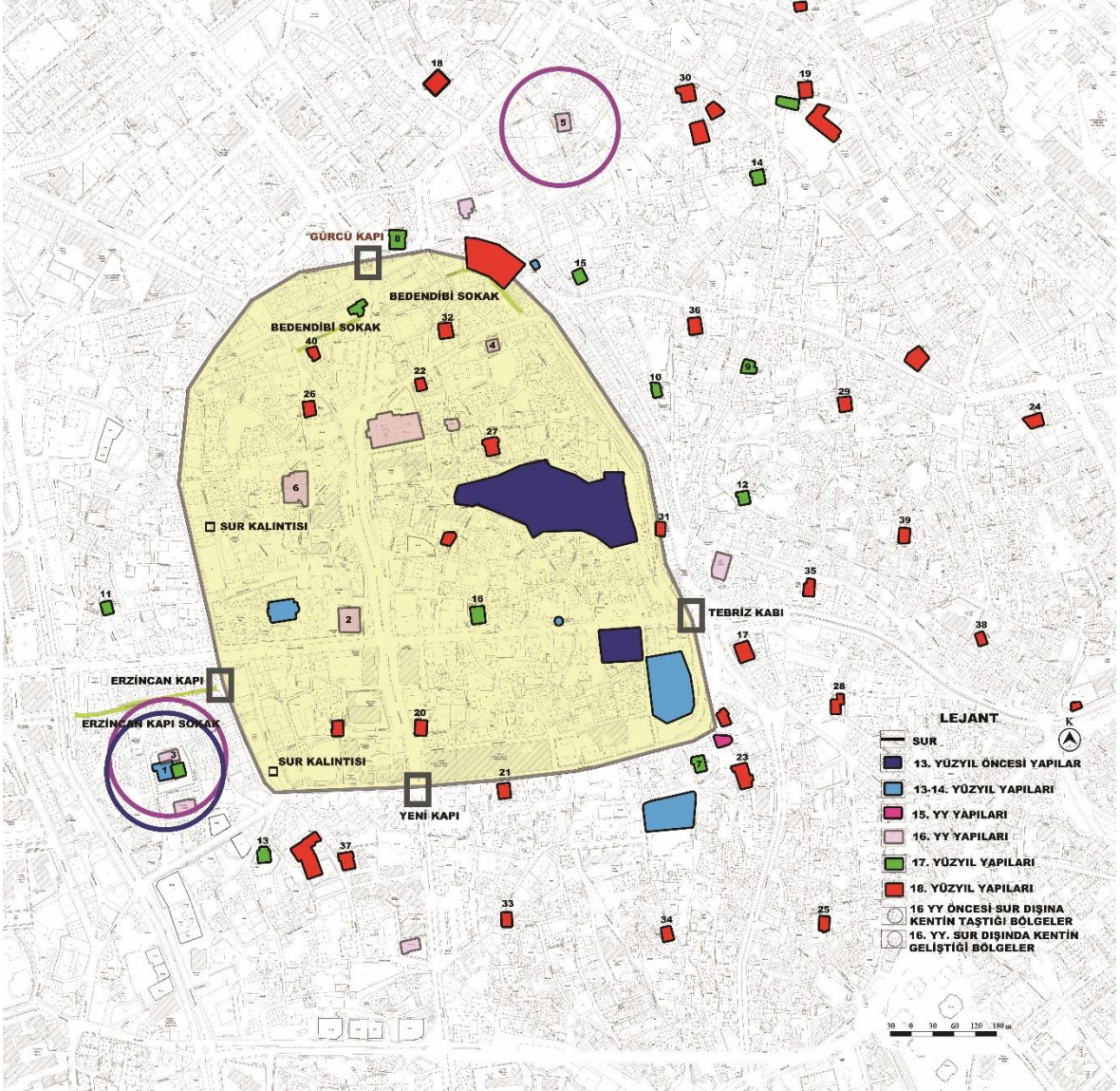
Tarihi yapılara bakıldığında; 13-14. yüzyıllarda Ahmediye Medresesi (Muratpaşa Mahallesi), Üç Kümbetler, Ahi Baba Türbesi, Karanlık Kümbet, Rabia Hatun Türbesi'nin,

Gümüşlü Kümbet'in sur dışında yapıldığı görülmektedir. Genellikle mezar niteliği taşıyan anıtsal yapıların sur dışında ve kentin doğusundaki mahallelerde yapıldığı dikkat çekicidir. Sur dışında kentin geliştiği ilk bölgenin Ahmediye Medresesi'nin çevresi olduğu tahmin edilmektedir (Şekil 52).

15. yüzyıl kent için bir kargaşa dönemidir. Karanlık bir dönem olan bu yüzyılda kentte yapıları çevreye ilişkin bir gelişme olmuşsa dahi günümüzde bu eserlere rastlanılmamaktadır.

16. yüzyıl öncesine kadar surun dışında kentin yayılma alanını tam olarak belirlemek mümkün değildir. Ancak Osmanlı Devleti'nin kente hâkim olması ve kenti imar etmesiyle birlikte 16. yüzyılda yapılan yapılar dikkate alındığında kentin bir yandan dış sur içerisinde gelişmeye devam ederken, dış sur dışında da, güneyde Yegenâğa Mahallesi yönünde, doğuda Tebriz Kapı çevresinde, batıda ise Muratpaşa Camii çevresinde genişlemiş olduğu tespit edilmektedir (Bkz. Şekil 53). 1540 yılında yapılan ilk tahrir göre kentte 27 mahalle bulunmaktadır⁸ ve bu mahallelerden yalnızca Emir Saltuk Mahallesi surun dışındadır (Aydın, 1970, alıntı: Pamuk, 2006). Bu dönemde kentte inşa edilmiş yapıların bazıları; Lala Mustafa Paşa Camii, Rustempaşa Bedesteni, Kırkçeşme Hamamı, Muratpaşa Hamamı, Lalapaşa Hamamı, Küçük Hamam, Şafiler Camii Çeşmesi, Muratpa Camii, Ayazpaşa Camii, Boyahane Camii, Boyahane Hamamı ve Kâbe Mescidi'dir. İnşa edilen camilere bakıldığında sur dışında kentin geliştiği bölgeler Muratpaşa ve Alipaşa Mahalleleridir. Kent kapıları -özellikle kuzeydeki Gürcü Kapı ve doğuda Tebriz Kapı- çevresindeki gelişmelerin güvenlik sebebi ile kent surlarının içerisine alınmak istenmeyen ticari faaliyetlerin neden olduğu düşünülmektedir.

⁸ Mahalle sınırları için bakınız Ek-7

Şekil 53. Erzurum kenti 16. yüzyıl yerleşim bölgeleri (2006 yılı halihazır haritası üzerine yazar tarafında çizilmiştir.)

17. yüzyıla gelindiğinde kent artık ekonomik ve demografik olarak canlanmıştır. Bu yüzyılda (1648) Erzurum’da 20 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerden 8 tanesi kale içinde bulunmasına karşılık 12 tanesi de dış surun dışında (varoşlarda) yer almaktadır. Dış sur içinde yer alan mahallelerin adlarının hemen hemen hepsi günümüzde kullanılmakta, sınırları günümüze kadar değişmiş olmakla birlikte mahalleler bugün aynı bölgelerde yer almaktadırlar. Bu dönemde dış sur içerisindeki nüfusu en kalabalık mahalle askeri nüfusun fazla olduğu İç Kaleyi de içine alan Camii Kebir Mahallesi’dir. Varoşlardaki mahallelerden Tebriz Kapı bölgesinde yer alan Darağacı Mahallesi ise varoşlarda yer alan nüfusu en kalabalık mahalledir (Tablo 11) (Pamuk, 2006).

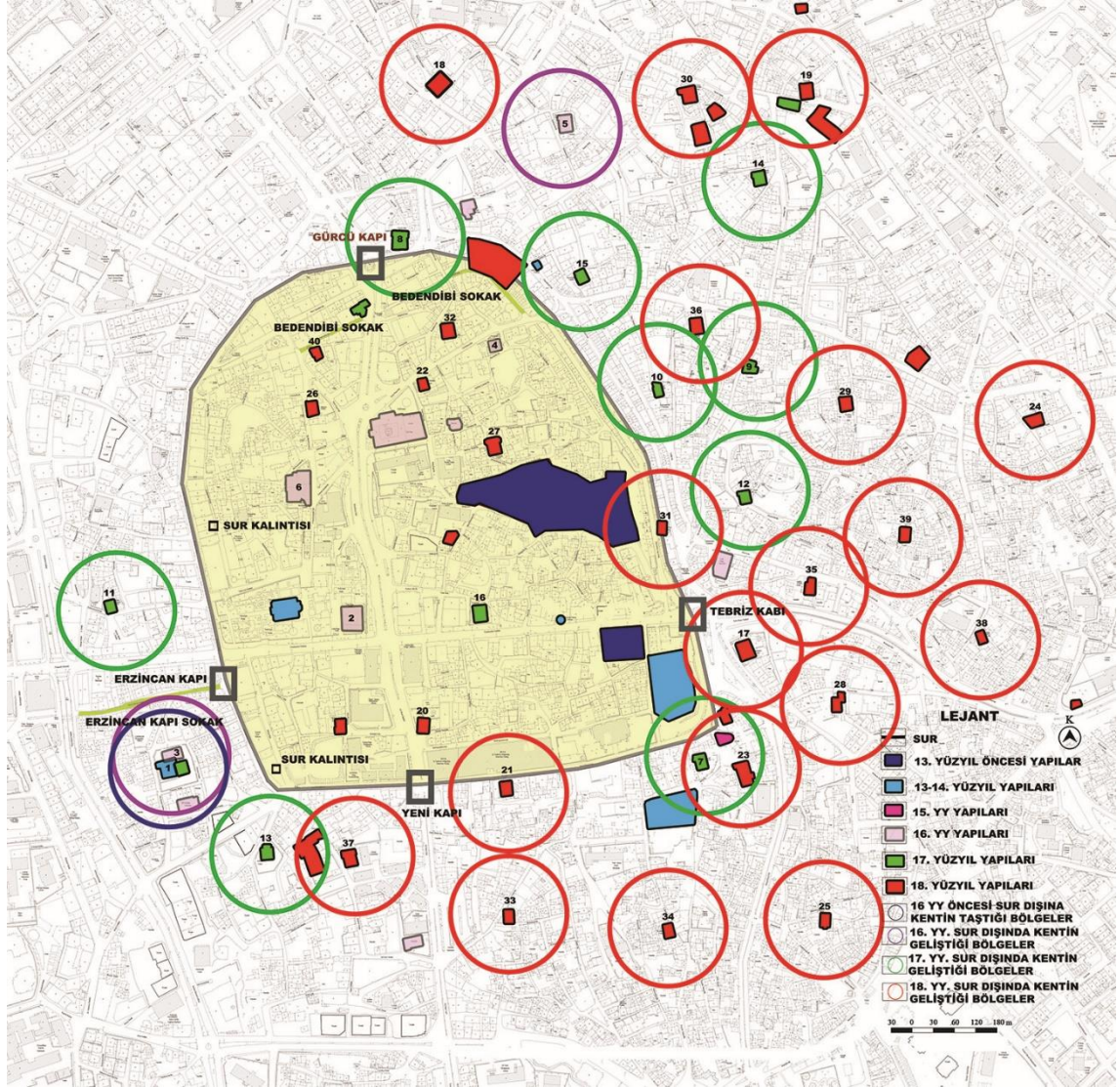
Tablo 11. Erzurum şehri yıllara göre mahalle sayıları

TARİH	TOPLAM MAHALLE SAYISI	MAHALLE SAYISI (SUR İÇİ)	MAHALLE SAYISI (SUR DIŞI)	KAYNAK
1520	12			
1540	27	26	1(Emir Saltuk Mahallesi)	(Aydın, 1970; alıntı: Pamuk, 2006).
1591	20			(Pamuk, 2006).
1642-1643	20	8 (AyaspaŐa, Camii Kebir, ukur, İskender Paşa,KaraKenise(Kilise), Kul-oğlu, Mirza Mehmet)	12 (Alipaşa, Cedid, Darağacı, Dnkler, El-Hac İlyas, Gez, Gürcü Kapı, Hasan-ı Basrı, Mehdi Baba, Muratpaşa, Mumcu, Sultan Melik)	(Pamuk, 2006).
17. yüzyılın başında		8	12 (Hasan-ı Basrı, Murad Paşa, Mumcu, Gez ve Alipaşa)	(Pamuk, 2006).
1853		12	32	(Yeşilyurt, 2015)
19. yüzyıl sonu 20. Yüzyıl başı		46	4	(Cuinet, 1892, Küçükuğurlu ve elik, 2013). (Ali Cevat, 1314, Küçükuğurlu ve elik, 2013).
Cumhuriyet sonrası	51			(Küçükuğurlu, 2008).

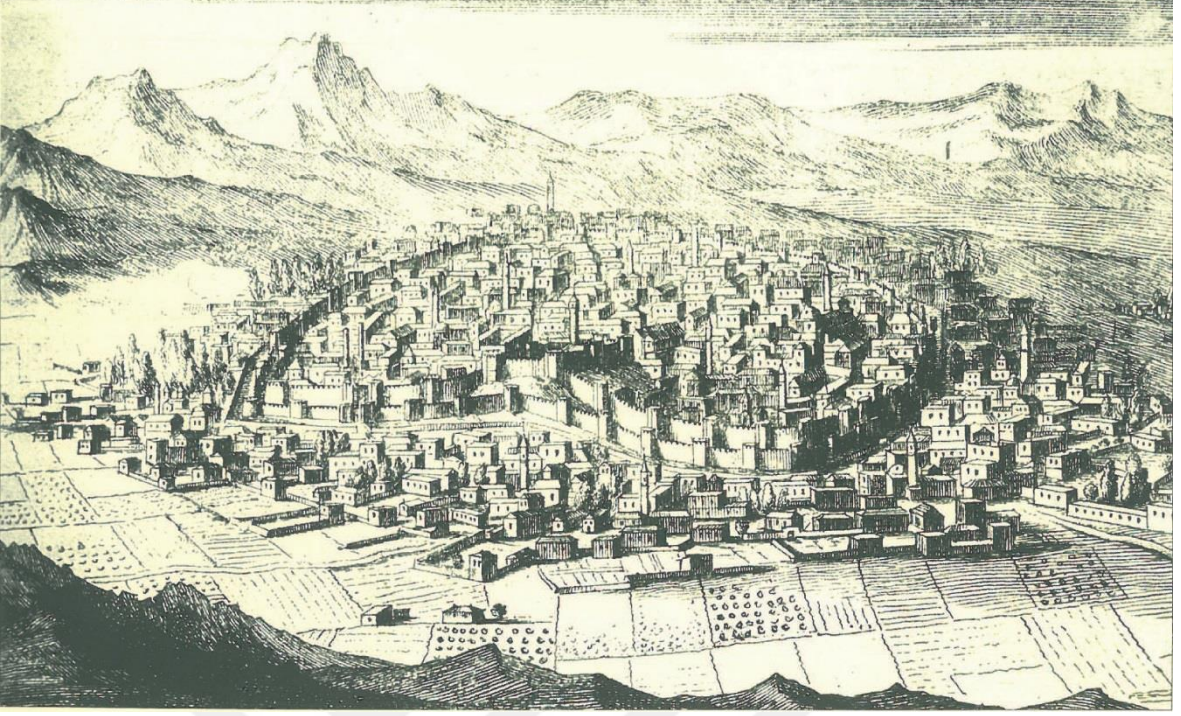
Günümüze gelen 17. yüzyıl yapıları: Ane Hatun Türbesi, Fuadiye Hamamı, Gmrk Hamamı, Kale eŐmesi, Mehmet Kethuda eŐmesi, Gürcü Mehmet Paşa Camii, Gürcü Kapı Camii, Kemhan Camii, Cedit Camii, Yukarı Mumcu Camii, Hacı Cuma Camii, Vani Efendi Camii, Yeğenağa Camii, Kasımpaşa Camii, Caferiye Camii, Zeynel eŐmesi'dir. Söz konusu yapıların konumları irdelendiğinde; kentin gelişiminin kuzey ve kuzeydoğuda yoĐunlaŐmaya devam ettiği görülmektedir. Bunun sebebi ise artan ticari faaliyetlerin bu bölgede yoĐunlaŐmasıdır. Erzurum gmrĞu de yine kentin kuzeyindeki Yeğenağa Mahallesi'nde bulunmaktadır (Pamuk, 2006). Demografik verilere bakıldığında Gürcü Kapı Mahallesi çevresinde gayrimüslim nüfusun diğer mahallelere oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Ticari faaliyetlerde gayrimüslim halkın etkin olmasının bunda payı olmalıdır. Ayrıca bu dönemde yapılan yapılara bakıldığında Hisar Peçe'nin (dış sur) içinde de inşa faaliyetlerinin yoğun olduğu görülmektedir (Şekil 54).

Kentin nüfusu 17. yüzyılda yaklaşık 10.000'e ulaşmıştır. 1642 yılında çeper mahallelerdeki nüfus Şehrin yaklaşık % 67'sini oluşturmaktadır. 1642 yılındaki Cizye defterine göre eperlerdeki mahallelerde en kalabalık olanlar; Darağacı, Gürcü Kapı ve

Yeğenağa Mahallesi'nde hanların yapılmış olması bu bölgenin yoğunluğunun daha da artmasını ve kentin ticaret merkezi haline gelmesini sağlamış, kentin gelişim yönünü belirlemiştir. Ayrıca bu yüzyılda kentin güneye doğru da gelişmeye başlamış olduğu görülmektedir (Şekil 55). 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Yeni Kapı'nın açılması güney yöndeki gelişimi tetikleyen en önemli olaylardan biridir.

Şekil 55. Erzurum kenti 18. yüzyıl yerleşim bölgeleri (2006 yılı halihazır haritası üzerine yazar tarafında çizilmiştir.)

Şekil 56. Tournefort Erzurum gravürü-1701 (Öztürk, 2011)

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti içerisindeki reformlardan Erzurum kenti de etkilenmiştir. 19. yüzyılın başında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırılması (1826) ile birlikte modernleşme süreci Erzurum'da da kısmen etkisini göstermeye başlamıştır. Osmanlının bu iç karışıklığından faydalanmak isteyen Rusların, Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla başlayan süreçte kentte yeni bir yıkım / yapım dönemi başlamıştır. Kentin bu dönemi 2.1.4.3. Kentin Tahribatı bölümünde detaylı olarak açıklanmıştır.

Kentin gelişimini 19. yüzyıl ve sonrasında tarihi haritalardan izlemek mümkündür. 1853 yılına ait Ushakov'un Erzurum Haritası, 1904 tarihli Fuat Bey'in Erzurum Haritası ve 1965 yılına ait İller Bankası tarafından hazırlanan Erzurum Analitik Etütleri Raporunda yer alan sentez haritası üzerinden analizler yapılarak kentin makro-formundaki değişim tespit edilmiştir.

Öncelikle 19. yüzyılda kentteki imar faaliyetlerine ve kentin genel durumuna kısaca değinilecek olursa; 19. yüzyılda kenti ele geçiren Ruslar bazı imar faaliyetlerinde bulunmuşlar, dış surun hendeğini doldurmuşlardır (BOA; alıntı:Küçükuğurlu ve Çelik, 2013). Bunun sonucunda askeri mülkiyette olan "beden arsaları" denilen topraklar askeri idare tarafından kiraya verilmiş ve bu arsaların üzerinde düzensiz dükkânlar yapılmıştır. 20. yüzyılın başında arsaların kime devredileceği belediyenin en önemli meselelerinden

olmuştur (Küçükuğurlu ve Çelik, 2013). Bugün Erzurum'da bulunan Tebriz Kapı bölgesindeki Taş Mağazalar olarak adlandırılan dükkanların bu beden arsaları üzerine yapılmış olduğu kuvvetle muhtemeldir.

İdari reformlar 1860'lı yıllarda Erzurum'daki imar faaliyetlerini etkileyecek önemli gelişmelerden birisidir. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile Vilayet merkezi olan Erzurum'da bir diğer idari gelişme 1866 yılında -aynı nizamnameye dayanılarak- belediyenin kurulmuş olmasıdır (Küçükuğurlu, 2008). 1866 yılı tarihçiler tarafından kesin olarak kanıtlanamamış olmakla birlikte, Erzurum Belediyesi Anadolu'da kurulan ilk belediyelerdendir.

1854-1855 döneminde şehirde kalmış olan seyyah Humpry Sandwith'in kente ilişkin anlatımları belediyenin kurulma arifesindeki kentin genel görünüşü açısından önemlidir. Sandwith'in ifadesine göre kentte 28 han, 13 hamam ve 70 cami bulunmaktaydı. O'na göre şehir doğu şehirlerinden pek farklı değildir. Sokakları diğer Türk şehirlerine göre daha geniş olsa da bakımsızdır. Şehrin içinden geçen akarsular lağım görevi görmektedir. Kentin çeperleri ise oldukça bakımsızdır. Halkın % 90'ı fakirlerden oluşmaktadır ve yaşanan evler sağlık şartlarına uygun olmayan çamurdan (kerpiç) yapılmış evlerdir. Sandwith'e göre kentteki en olumlu şey su kaynaklarının bol olmasıdır (Sandwith, alıntı: Küçükuğurlu, 2008).

Kentin gelişiminin mekânsal olarak analiz edilebildiği ilk harita 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Rus askeri personeli olan, Ushakov'un 1853 yılında çizmiş olduğu haritadır (Şekil 57). Haritada dış sur oldukça net bir şekilde görünmektedir. Henüz tamamlanmamış olan toprak surların ise bir kısmı haritada yer almaktadır. Yer ve mahalle adları belirtilmiş ayrıca kentin yerleşik alan sınırı ve ticaret alanları gösterilmiştir. Gez, Aşağı Mumcu, Yukarı Mumcu, Mumcu, Kadioğlu, Topçuoğlu, Alipaşa, Kavak, Kasım Paşa, Cedit, Yeni Mahalle, Abdurrahman, Höllük, Gadana, Gül Ahmet, Küçük Habib Baba, Büyük Habib Baba, Narman, Demirayak(Demeraik), Sığırcık, Emir Şeyh, Hasan-ı Basri, Gavur Boğan, Kırmacı, Yeni Kapı, Mahmudiye, Yoncalık, Çeçir (Çırçır), Vani Efendi, Şeyhler, Çaykara mahalleleri surun dışında kalan mahallelerdir. Dış surun içinde ise; Çukur, Çordan, Eşek Meydanı, Boyahane, İç Kale, Topdağı Zirvesi, Labaratuar, Serasker Konağı, Baraka, Erzincan Kapısı, İbrahim Paşa ve Ulu Cami gibi yer isimleri belirtilmiştir (Yeşilyurt,2015).

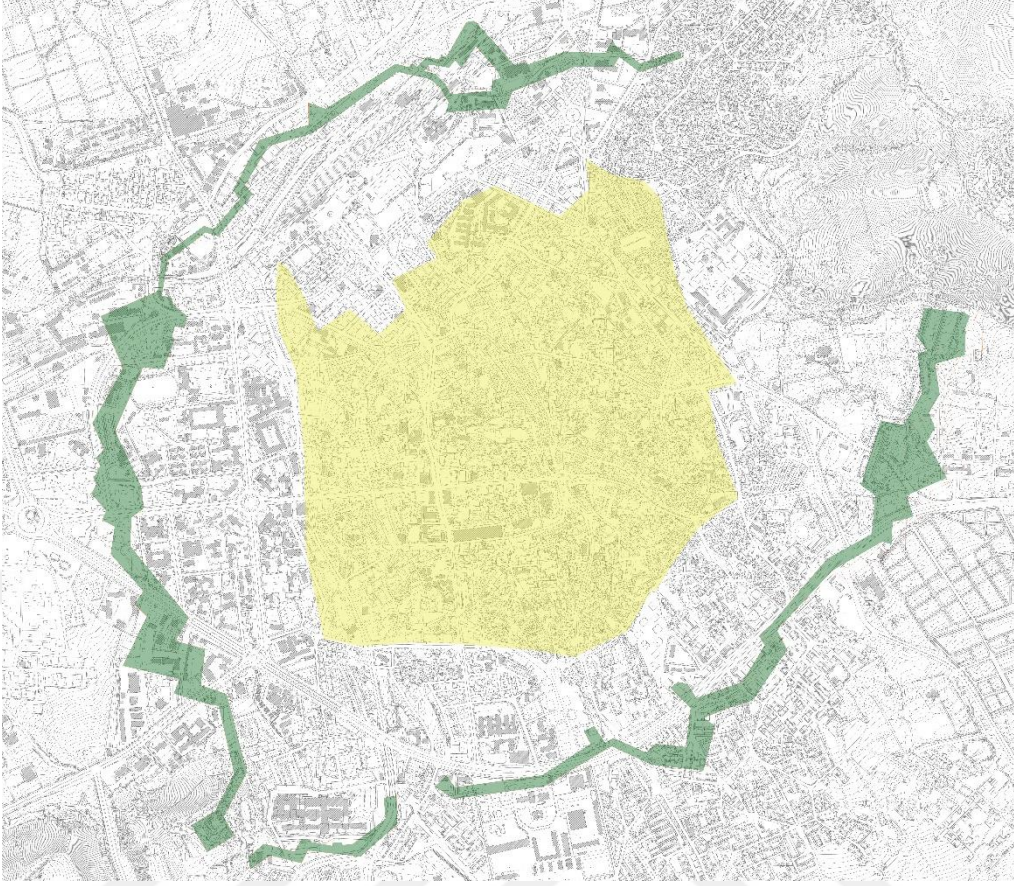
Şekil 57. Ushakov'un 1853 Erzurum haritası (Yeşilyurt, 2015)

Harita incelendiğinde kentin güneyinde toprak sur ile yerleşim alanı arasında boşlukların olduğu görülmektedir. Kent batı da bugünkü Çaykara Deresi ile sınırlanmıştır. Kentin yerleşik alanının etrafı mezarlıklar ve tarım arazileri ile çevrilidir. Haritada anıtsal yapıların işaretlenmiş olduğu görülmektedir. Ayrıca bugünkü Alipaşa ve Kavak Mahalleleri'nde kilise, konsolosluk, gümrük binası gibi yapıların toplanmış olması bu bölgenin kentin ticari alandaki merkezi konumunu bu yüzyılda da sürdürüyor olduğunun da bir kanıtıdır. Ushakov'un konsolosluk ve gümrük binasını kaydederken, 20. yüzyılın ilk yıllarına dair detaylı yapı envanteri veren Fuat Bey (1905) ve Şerif Bey (1913) tarafından belirtilmemiş olması ise dikkat çekmektedir.

Şekil 58. Ushakov'un haritasına göre Erzurum kenti yerleşik alan dokusu

Ushakov'un çizmiş olduğu haritadan yararlanılarak kentin sınırları bugünkü halihazır harita üzerine aktarılmıştır (Şekil 59). Birebir eşleştirme mümkün olmasa da çakıştırma işlemi yapılırken; surlar, yollar, dereler, tepeler, mezarlıklar ve anıtsal yapılar gibi günümüzde halen var olan kent öğeleri dikkate alınmıştır. Kentin dış sur dışında özellikle kuzey ve doğu tarafa yayılmış olduğunu görmek mümkündür. Bunun da en önemli sebebi gümrüğün kuzeyde Kavak Mahallesi'nde olması ve İran ticaret yolunda gelen malların bu yüzyılda da buradan çevre illere dağıtılmasıdır. Kentin doğusunda, Tebriz Kapı önünde başlayan yayılmanın 19. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir (Bkz Şekil 3).

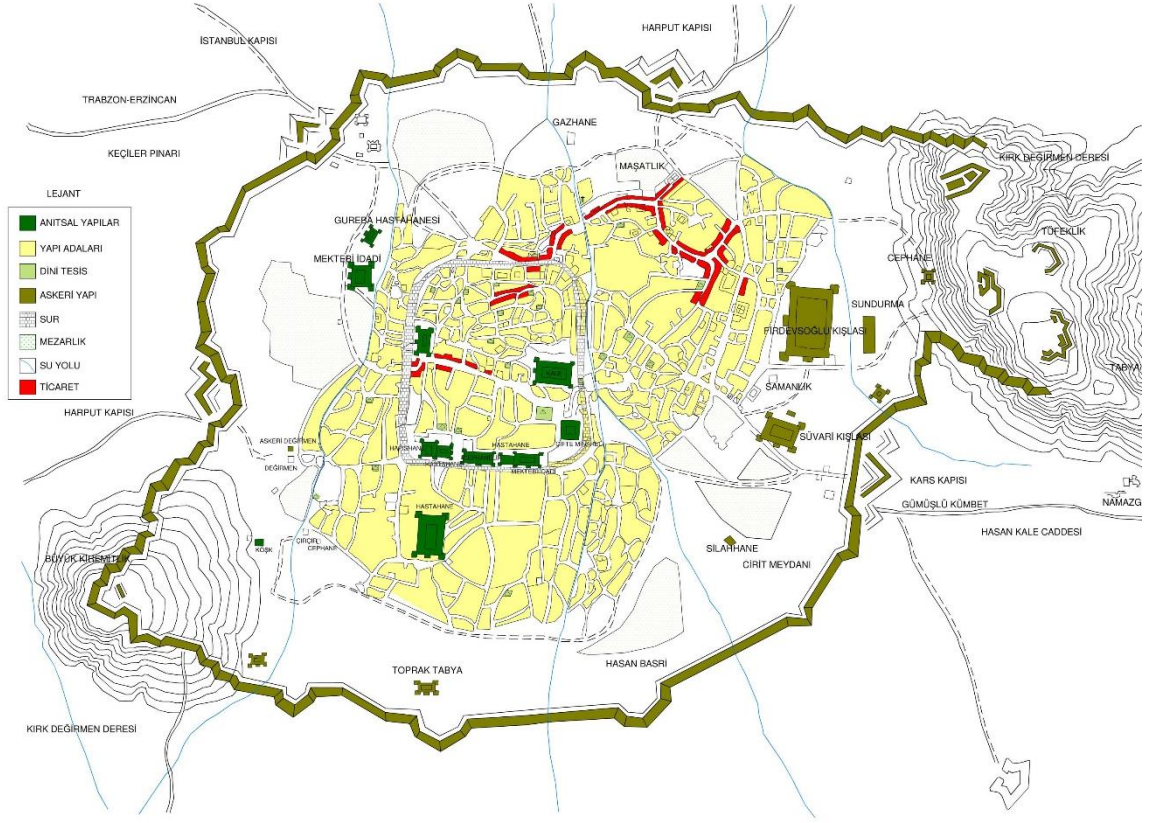
Şekil 59. 1853 yılı Ushakov haritasına göre Erzurum kenti yerleşim alanı (Toprak surların izi 1945 hava fotoğrafından aktarılmıştır.) (Kentin yaklaşık nüfusu 40 bindir.)

Kentin mekânsal gelişiminin takip edilebildiği ikinci olarak incelenen harita Fuat Bey'in 1904 tarihli haritasıdır (Şekil 60). Harita mekânsal bilginin yanı sıra o güne ait demografik ekonomik ve sosyal verileri de barındırmaktadır. Yapıların listesi Tablo 12'de verilmektedir.

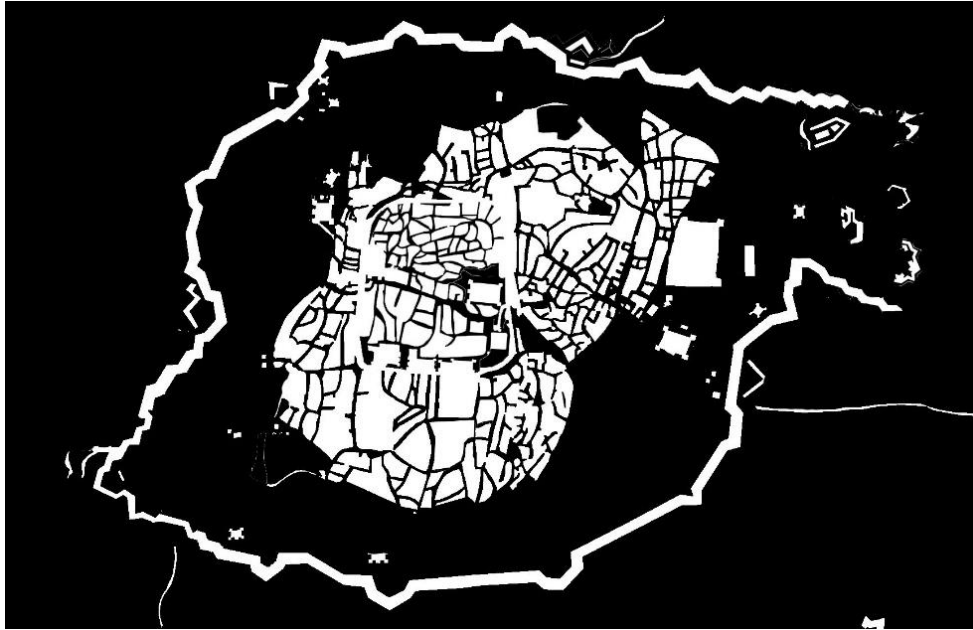
Şekil 60. Kakasyalı Kur. Yb. Fuat Bey'in 1904 tarihli Erzurum haritası (Yurttaş, 2000).

1904 tarihli haritada kentteki anıtsal yapıların yerleri işaretlenmiş ve toprak surlar net bir şekilde çizilmiştir. Dış sur yıkılmış olmasına rağmen izleri yol olarak halen görülmektedir. Yurttaş'ın (2000) yapmış olduğu çizimden yararlanılarak Fuat Bey'in haritası yenilenmiştir (Şekil 61).

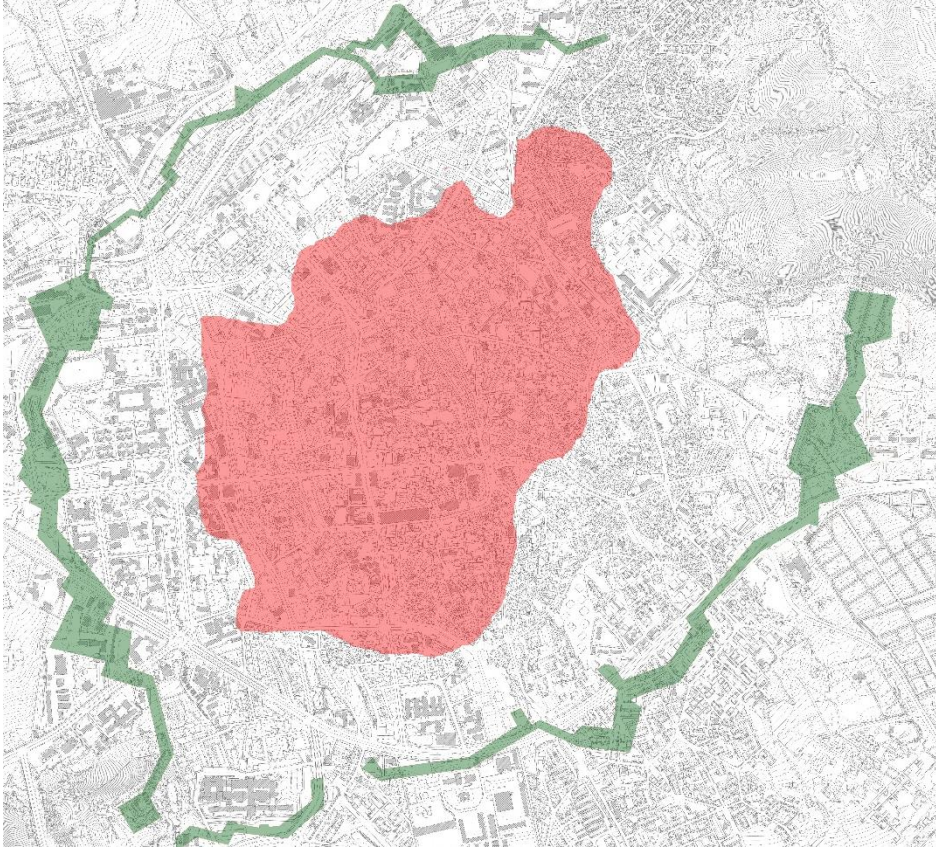
Şekil 61. Kakasyalı Kur. Yb. Fuat Bey'in 1904 tarihli Erzurum haritası yeni çizimi

Haritadan da anlaşıldığı gibi toprak surların içini kent hala dolduramamıştır. Dış sur izi gittikçe kaybolmaktadır (Şekil 62).

Şekil 62. Fuat Bey'in haritasına göre Erzurum kenti yerleşik alan dokusu

Harita incelendiğinde kentin sınırlarının 1853 haritasından çok farklı olmadığını söylemek mümkündür (Şekil 63). Doğuda, Süvari ve Firdevsoğlu Kışlası, batıda Çaykara Deresi ile kent sınırlanmıştır. Kuzeyde ise Demirciler Kilisesi'nin (bugünkü Fatih Cami) olduğu bölgeye kadar yerleşim alanı sınırı uzanmaktadır. Güneyde patika bir yol olduğu düşünülen çizgilerle ve Hasan Basri Mezarlığı ile sınırlandırılan kentteki, Yeni Kapı güneyinde olan ve bugün izine rastlayamadığımız hastane dikkat çekicidir. Bu haritada da dönemin camileri belirgindir ve camiler mahallelerin odağında yer almaktadır. Ushakov'un haritasından farklı olarak Hasan Basri Mezarlığının yerleşimin dışında gösterilmiş olması dikkat çekicidir. Haritadan yararlanılarak kentin o günkü sınırları bugünkü hâlihazır haritaya aktarılmaya çalışılmıştır. 1853 yılına ait haritada 1904 haritasına oranla kentin yayılım alanının daha geniş olduğu görülmektedir. Bu da haritaların çizimleri arasındaki farktan kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Nitekim haritanın çizilmesinden hemen sonra 1859'da Vali Arif Paşa Erzurum'da yaklaşık 7000 hanenin olduğunu bildirirken, 1905'e en yakın tarih olan 1913'de ise bu sayının 10.000'e çıktığı bilinmektedir.

Şekil 63. Fuat Bey'in haritasına (1904) göre Erzurum kenti yerleşim alanı (Kentın nüfusu yaklaşık olarak 45 bindir.)

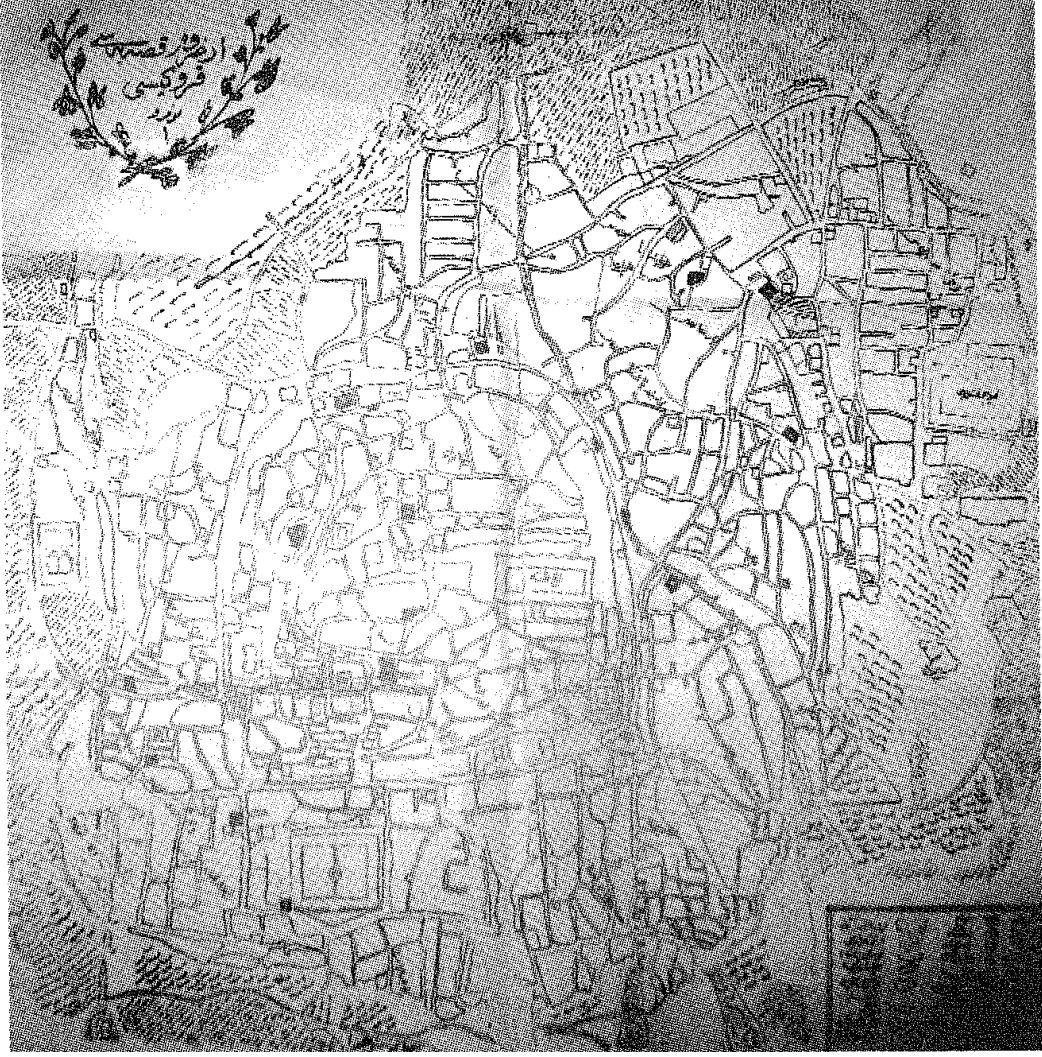
Sağlık müdürlüğü yaptığı dönemde bölgedeki coğrafi, ekonomik ve sosyal durumuna ilişkin “Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası” adlı bir eser hazırlayan Doktor Şerif Bey, 1913 yılı itibariyle kentin 6 km lik bir alanı kapladığını ve dairevi olarak şekillendiğini belirtmiştir (Şekil 64) (Küçükuğlu, 2011). Ayrıca kentin Birinci Dünya Savaşı öncesi durumunu çok detaylı anlatan bu eser kentin gelişimi irdelenirken önemli bir kaynak niteliğindedir. Doktor Şerif Bey kentin genel durumuna ilişkin verdiği bilgilerde kentsel yapı ve kullanımlara ilişkin detaylı bir liste vermektedir (Küçükuğurlu, 2011). Fuat Bey ve Şerif Bey'in sekiz yıl aralıkla verdikleri yapı envanteri karşılaştırma ve doğrulama olanağı sağlamaktadır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde kentsel yapı ve alanlara ilişkin liste Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. 20. yüzyıl ilk çeyreğinde Erzurum'a ilişkin kentsel yapı ve alanlar

Fuat Bey, 1904	Şerif Bey, 1913	1924-25 Ticaret Salnamesi
45.000 kişi	10.000 hane 47.433 sivil 15.000 asker	5215 hane 30.000 kişi (yaklaşık) 31.771 kişi (1927 DİE)
9 idari yapı	Hükümet Konağı Askeri Daire Redif Dairesi 3 Kumandanlık dairesi Müfettişlik Dairesi	
4 KIŞLA	3 Büyük+2 küçük KIŞLA	
Hapishane	Hapishane	
3 cephanelik	5 cephanelik	
1 büyük askeri anbar	1 askeri depo + 1 anbar	
11 Karakolhane	11 Karakol	
Askeri Hastane		Askeri Hastahane
Gureba Hastahanesi (Yeni Kapı)		1 hastahane ?
		1 Numune Hastanesi
		2 eczahane
65 cami ve mescit	65 Cami ve mescit	52 Cami
15 tekke ve türbe	4 tekke 13 türbe	
Metropolithane	Metropolithane	
Piskoposluk		
5 kilise ve manastır	5 kilise ve manastır	?
	Saat Kulesi	
17 Hamam	17 Hamam	13 hamam

Tablo 12'nin devamı

35 Han	35 Han	24 han
4 otel		11 Otel
2735 dükkan, mağaza, kahvehane Kütüphane (?) < <i>kıraathane</i>	2735 dükkan, mağaza, kıraathane, gazino, kahvehane	1252 dükkan ve mağaza, 28 lokanta, 1 gazino, 1 sinema
	11 meyhane	
	3 " <i>meydan</i> ": at pazarı, odun pazarı, un pazarı	3 pazar alanı: At pazarı, mal pazarı, bat [bit] pazarı
	5 fabrika	2 büyük un fabrikası
	4 tabakhane	3 tabakhane
	9 kirişhane	
		1 demirhane
	16 sabunhane	6 sabunhane
	12 mumhane	
	11 çömlekhane	
	2 marhashane (?) (mandıra ?)	4 pastırmahane
	5 mutafhane (kıl çul/çuval dokuma)	
	13 boyahane	?
20 değirmen	30 değirmen	?
53 fırın	53 fırın	
		2 matbaa
6 bahçe ve 1 Milletbahçesi	5 küçük bahçe + 1 Milletbahçesi	
120 medrese ve kütüphane	Medrese (çifte minareli)	
	Sanayi Mektebi + Matbaa	?
Mülki İdadi	Sultani (erkek)	Lise
	Darümuallimin	1 Erkek Muallim Mektebi
Askeri Rüştiye	Askeri Rüştiye	
1 kız Rüştiye ve İbtidai Mektebi	Rüştiye (kız)	Kız Orta Mektebi
2 erkek ibtidai mektebi	12 erkek İbtidai+2 kız İbtidai Mek	
42 sıbyan mektebi		
Sanasaryan Mektebi (büyük)	Ermeni İdadi (erkek)	
	Ermeni 2 Rüştiye (erkek+kız)	
	Ermeni 16 İbtidai (10 erkek+6 kız)	
Cizvit Mektebi	Katolik İdadi (erkek)	
	Katolik Rüştiye (kız)	
	Katolik İbtidai (kız)	
	Rum İbtidai (erkek)	
	Protestan 2 Rüştiye (erkek+kız)	
4 özel okul		

Şekil 64. Dr Şerif Beyi'n Erzurum haritası (Küçükuğurlu, 2008)

20. yüzyılın ilk yıllarına dair kentsel yapı ve alanlarına ilişkin liste ile karşılaştırılabilecek bir diğer kayıt ise 1925 Erzurum Ticaret Salnamesi'dir. Tablo 12'de verilen 1904, 1913 ve 1925 kentsel yapı ve alan kullanımlarına dair liste karşılaştırıldığında Erzurum'un 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki durumu ve Ermeni tehciri sonrası değişim görülebilmektedir. 1904 ve 1913 verileri arasında sayısal benzerlikler fazladır. Kullanım türleri ve sayılarına bakıldığında Erzurum'un bir vilayet merkezi olması dolayısıyla 1864'den sonraki elli-altmış yıl içinde kentte modern idari ve sosyal kurumların tesis edildiği görülmektedir. 1904'ten sonraki 9 yıl içinde iki tür alanda yapısal artış dikkat çekmektedir. Biri askeri tesislerde, bir diğeri ise eğitim, özellikle de gayrimüslim halka ait eğitim kurumlarındaki artıştır. Fuat Bey sıbyan mektebi ve medrese gibi geleneksel eğitim kurumlarının sayılarını verirken, Şerif Bey'in bu kurumlardan hiç söz etmemiş olması

dikkat çekicidir. Diğer yandan kentte kısa sayılabilecek bir sürede ibtidai mekteblerin 2'den 12'ye çıkmış olması modern eğitim sistemine geçişe ağırlık verildiğini göstermektedir.

Şerif Bey'in kentin imalat sektörüne dair verdiği detaylı envanter, kentin üretim alanındaki tür ve çeşitliliği ortaya koyması açısından önemlidir. İdari, askeri yapılanma kadar ekonomik sektörlerin çeşitlilik ve boyutu da kentin bölge merkezi olduğunun göstergesidir.

Söz konusu yapı ve kullanımlar 1925 yılı verileriyle kıyaslandığında on iki yıl gibi kısa bir süre içinde kentin ticari hacminde çarpıcı düzeyde bir düşüş olduğu görülmektedir. 1915 Ermeni tehciri ve sonrasında yaşanan göçlerle kent nüfusunun üçte birini kaybederken, dükkan sayısı da yarıya inmiş, kaydı belirtilen imalat alanlarının türü ve sayısı da azalmıştır. 1925 Ticaret Salnamesi kayıtlarına göre, bu dönemde kentin en işlek noktaları; ticaretin yoğun olduğu Gürcü kapı, Tebriz Kapı, Erzincan Kapısı, Yeni Kapı, Mahallebaşı, Gölbaşı, At Meydanı, Mal Meydanı, Bat Pazarı gibi çarşılardır. Ayrıca Belediye Mağazaları, Taş Mağazalar, Arapkirler Çarşısı, Süleyman Bahçesi, Hacılar Hanı, Aziziye Mağazaları ve civarları insanların gün içinde en yoğun olduğu bölgelerdir (Türkiye Ticaret Salnamesi, 1924-25; alıntı:Küçükuşurlu, 2008).

1918 yılına gelindiğinde Ruslar ve Ermeniler şehirden ayrılırken kente oldukça zarar vermişlerdir. Birçok binayı yakıp yıkmışlardır. Tamamen harap olmuş şehrin imar edilmesi ise Cumhuriyetin ilk yıllarına kalmıştır. Küçükuşurlu'nun (2008) meclis zabıtlarında yapmış olduğu incelemelerden şehirdeki ilk imar faaliyetlerinde birinin cadde ve yollar açmak olduğunu anlamak mümkündür. Meclis 1922'de Yeni Kapı'da Ardahan Kapı'ya, Tebriz Kapı'dan da Erzincan Kapı'ya yollar açılmasını kararlaştırmıştır. Cumhuriyet Caddesi'nin açılmasının da temelleri bu dönemde atılmıştır. Cumhuriyet sonrası toparlanmaya çalışan kent durağan bir dönem yaşamakla birlikte, şehrin 51 mahallesinde 5.710 hane bulunmaktadır. (Küçükuşurlu, 2008).

Daha önce belirtildiği gibi Cumhuriyet Caddesi'nin açılmasına ilişkin faaliyetler önceki yıllarda başlamış olsa da caddenin açılması 1924 yılında Mustafa Kemal'in Erzurum'a gelmesi ile gerçekleşmiştir. Bundan sonra da cadde boyunca büyük ve yeni binaların yapılmasıyla kentin ana caddesi farklı bir kimlik kazanmıştır. 1931 yılında yapılan şehrin batı kısmındaki Vilayet Konağı'nın yeri oldukça önemlidir. Bugünkü Hasta haneler Caddesi üzerinde bulunan yapı o dönemde orada yeni bir devleti temsil eden yeni bir mahallenin kurulduğu ilk kent ögesini oluşturmuştur.

Tevfik Remzi tarafından yazılan ve 1 Ağustos 1925 tarihli Millet'in Sesi gazetesinde yer alan makale Erzurum'un o günkü sınırlarının belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Kentin büyük bir bölümünün hala harap olduğunu belirten Tevfik Remzi ayrıca dükkân ve mağazaların da büyük bir bölümünün boş olduğuna vurgu yapmıştır. Şehrin doğusunda yer alan Kars Kapısı bölgesinde yeni birkaç bina yapıldığını belki de bir asır önceki halini muhafaza ettiğini belirtmiştir. Ağır Bakım Tamir fabrikasının doğu kısmının tamamen boş olduğunu belirtmiştir. Muratpaşa Mahallesi'ndeki son evin Talat Bey'in evi olduğunu belirtmesine karşılık evin bugünkü konumu bilinmemektedir. Yukarı Mumcu Mahallesi'nin en batısındaki evin de Çaykara Deresi içerisinde olduğunu söylemiştir. İstanbul Kapı civarındaki son evin ise Sinimli Efendi'nin evi olduğunu belirtmiştir. Şehirdeki mezbahanın kuzeyde olduğunu belirtmiş ve buradaki binaların demirciler Çarşısına doğru yoğunlaştığını söylemiştir. Güneyde ise Muratpaşa, Dere Mahallelerinin üzerinde geçerek Çırçır ve Yukarı Yoncalık Mahallelerine ulaşan ve devam eden yolun güneyinde ise hiçbir yerleşimin bulunmadığını belirtmiştir (Küçükkuşurlu, 2011).

1937 yılına gelindiğinde ise şehrin belediye sınırları belirlenmiştir. Osmanlı dönemine göre daha dar bir alanı kapsayan sınırlar toprak surların 2-3 km dışından geçecek şekilde belirlenmiştir. 1930'ların başında gündeme gelen şehrin planının yapılması meselesi ise ancak 1937-1939 yılları arasında Fransız uzman Jacques H. Lambert tarafından 1939'da hazırlanmıştır. Daha sonraki yıllarda ise planın kent için pek uygun olmadığı anlaşılmıştır (Küçükkuşurlu, 2008). 1936 yılında kentin kuzeyinde yapılması kararlaştırılan istasyon binasının ardından planı hazırlamakta olan Lambert tarafından istasyonun Gürcü Kapı bölgesi ile bağlantısını kuracak ve genişliği 55 metre olan yolun yapılması planda önerilmiştir ancak kent merkezinde bir alan olmasının zorluğu sebebiyle bazı kişiler tarafından itiraz edilmiş olsa da Lambert değiştirilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Küçükkuşurlu'nun dönemin gazetelerinde yapmış olduğu araştırmalara göre, kentteki yapı sorununu çözmek için 1939 yılında ilk kooperatif kurulmuştur. Kooperatifin ilk işlerinden birisi de Millet Bahçe'nin karşısında planda yeşil alan görülen mezarlığa yapı yapılması istemidir ve böylelikle planda tadilat da yapılmıştır (Küçükkuşurlu, 2011).

Hazırlanan tez kapsamında imar planlarının (Lambert Planı, Zeki Yapar planı) incelenmesi mümkün olmamıştır. Yapılan araştırmada arşivleri su basmış olduğu ve belgelerin çok az bir kısmının bugüne iletilmiş olduğu görülmüştür.

Şekil 66. 1965 Erzurum analitik etüt haritasına göre Erzurum kenti yerleşim dokusu (1965 yılı sentez haritası kullanılarak yazar tarafından çizilmiştir.)

Bu bölümde kentin idari, toplumsal ve ekonomik gelişmelerle ilişkilendirilen imar ve iskan faaliyetlerine dair yapılan çözümler kent yüz yıllar itibariyle ulaşım kanallarına bağlı olarak kent sınırlarındaki değişimi, merkez ve çeper oluşumuna dair kentsel morfolojik sürecin temel verilerini oluşturmaktadır. 3. Bulgular kısmında bu veriler ışığında kentin morfolojik gelişimine dair çıkarımlar yapılacaktır.

2.1.4.3. Kentin Tahribatı

Kentin tarihi dokusunun bugüne kalan izleri sadece imar faaliyetleri ve olumlu kabul edilen gelişmelerle ilgili değildir. Kentsel mekânın somut ve soyut birikimlerinde afetler, savaşlar ve bunların yol açtığı yıkımlar, göçler gibi olayların da etkileri vardır. Mekânın bugüne kalan izleri farklı düzeylerde de olsa, var kalanlar kadar kaybolanların izlerini de taşır. Kentsel tarihi dokunun günümüzdeki varlığını sürdürme sorunu üzerine odaklanan bu çalışmada, tarihsel çevrenin değerini, niteliğini, katmanlarını ve tarihsel süreç içinde

değişim - dönüşümünü daha kapsamlı kavrayabilmek için imar ve inşaa sürecinden sonra kentsel tahribat, yıkımlar ve üzerindeki yeni yapılanmaya ilişkin olaylar nedenleriyle birlikte irdelenecektir.

Erzurum kenti bulunduğu konum ve coğrafyanın etkisi ile sürekli savaş, göç ve depremler görmüş, sonrasında ise toparlanmaya çalışmıştır. Savaş nedeniyle kayıtlara geçmiş ilk tahribatlar 6. yüzyıl boyunca Bizans-Sasani ordularının sık sık karşı karşıya gelmesi nedeniyle olmuştur. Aynı dönemde Bizanslılar aralıklarla kentin surlarını (duvarlarını) güçlendirilmiştir (Eğilmez, 2012; alıntı:Küçükuğurlu ve Çelik, 2013). Anadolu'nun özellikle doğu sınır bölgeleri 8. ile 10. yüzyıllar arasındaki Bizans-Arap Mücadelelerinden oldukça olumsuz etkilenmiştir. Erzurum en büyük yıkımlarından birini bu çatışmalar sürecinde 10. yüzyılda yaşamış, uzun süre eski haline dönme imkânı bulamamıştır (Konukçu, 1989; alıntı: Küçükuğurlu ve Çelik, 2013). Kent Saltuklu hâkimiyeti ile toparlanmıştır. Saltuklular'dan sonra bölgede hüküm süren Selçuklular yerleşimlerin imarına önem vermişlerdir (Sinclair, 1989, alıntı:Küçükuğurlu ve Çelik, 2013). Türklerin ele geçirdiği tarihten 1242 yılına kadar herhangi bir savaş geçirmeyen şehir, önemli ticaret yolları üzerinde bulunması avantajıyla da Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri haline gelmişken, bu kez 13. yüzyılda Moğol istilaları ile büyük bir tahribata uğramıştır. Kent sonraki dönemlerde hiçbir şekilde esi canlılığını kavuşamamıştır (Yınanç, 1977; alıntı: Küçükuğurlu ve Çelik, 2013).

İlhanlıların kente hâkim olması ile yeniden imar edilen kent, İlhanlı Devleti'nin yıkılması ile (1335) kargaşa dönemine girmiş ve bu seferki şiddetli yıkımı İlhanlı dönemi sonrası Türk boyları arasındaki mücadeleden dolayı olmuştur (Pamuk, 2006). 14. yüzyılın ilk yarısında Erzurum'a gelen Seyyah İbn Battuta Erzurum'un oldukça geniş bir memleket olmasına rağmen iki Türkmen grubun çatışmasından dolayı büyük bir kısmının harap olduğundan bahsetmiştir (İbni Battuta, alıntı: Pamuk 2006).

16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti ile tanışan kent oldukça harap bir haldedir. 1518 yılında başlanıp 1520 de tamamlanan tahrir defterinde kent "hali ve harap olmağın timara virülmeyüb dahil-i muhasebe değildir" şeklinde tanımlanmıştır (BOA, TD, alıntı: Pamuk, 2006). Bu kayıttan kentin yaşanan savaşlardan ne kadar olumsuz etkilendiğini, toplu göçlerin yaşanmış olduğunu anlamak mümkündür.

Osmanlı hâkimiyeti ile toparlanma dönemine giren kent 18. yüzyıla gelindiğinde Celali İsyancıları'na ve İnan Savaşları'na rağmen gelişmesini sürdürmüştür. 17. ve 18. yüzyıllarda kentsel alanda tahribata nedeni daha çok depremlerdir. Dönemin resmi

yazışmalarına dayanarak yapılan tespitlere göre 1642 ve 1659-60 (Hicri 1070) yaşanan "büyük" depremlerin ilkinde İç kale (Pamuk, 2006, s. 68), ikincisinde ise Hisar dış surun duvarları yıkılmıştır (Ambraseys ve Finkel, 2006; s.66). 1764 ve 1784 depremlerinde de hasar gören yapı yine kale olmuştur (Ambraseys ve Finkel, 2006; s.148, 157). Söz konusu "büyük" depremlerin sadece kaleyi tahrip etmiş olması, o dönemde özellikle konutları yığma kerpiç ve kagir olan Erzurum evlerine zarar verdiğine dair bir kaydın olmaması ilginçtir.

Bölgedeki depremler özetle Tablo 13' de verilmiştir. Kayıtlara geçen ve sonuçlarına dair bilgisine ulaşılabilen depremler incelendiğinde; 1642, 1766, 1843, 1859, 1924 depremlerinin kentte önemli tahribatlara neden olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 13. Erzurum ve çevresinde yaşanan depremler ve Erzurum kentine etkileri

Yıl	Depremın Kentteki Tahribatı	Kaynak
840	Kale deprem sebebi ile oldukça harap olmuştur ve bu depremde 200 kadar insanın kalenin yıkılması sebebi ile öldüğü kaynaklarda belirtilmiştir	(Ebu'l-Faraç Tarihi, 1987; alıntı:Küçüküğürlü ve Çelik, 2013, s.151)
1134-35	Azimi'ye göre yaşanan depremde şehrin bazı yerlerinin yıkıldığını belirtmektedir	(Küçüküğürlü ve Çelik, 2013).
1535	Erzincan ve bütün ülkede şiddetli deprem olmuş birçok bina çökmüş, insanlar hayatlarını kaybedilmiştir. Erzurum'un da bu depremden etkilenmiş olduğu kuvvetle muhtemeldir.	(Hakobyan, 1951, s.239)
1583	Erzincan'ın tamamı yıkılmış, 15000 kişi ölmüştür. Erzurum'un bu depremden nasıl etkilendiğine dair bilgiye rastlanılamamıştır.	(Hakobyan, 1951) (Küçüküğürlü ve Çelik 2013, s.151).
1642 1659-60	"Zelzelei Azim" olarak kayıtlara geçen 1642 depreminde İç Kale büyük ölçüde zarar görmüştür. "büyük bir depremde" Erzurum Kalesinde yaklaşık 40 metre duvar ve Erzincan kapısı tarafında bir kule yıkıldı.	(Pamuk 2006, s.68) (Ambraseys ve Finkel, 2006; s.66)
1712, 1719, 1766, 1769, 1784	9 Ekim 1766 tarihli depremde Erzurum köylerinde maddi hasara sebebiyet vermiş, manastır ve kiliselerden bazıları yıkılmıştır. Ekim 1769 yaşanan depremden Erzurum ve Köyleri etkilenmiştir, yine uzun süre onarılmayan kalenin bazı kısımları yıkılmıştır. 18 Temmuz 1784 de çok şiddetli bir deprem olmuştur. Erzincan'da yıkımlar olmuş ancak Erzurum'da ise hasarlı yapı yoktur, ancak Erzurum Kalesi ciddi hasar görmüştür.	(Küçüküğürlü ve Çelik, 2013). (Hakobyan, 1951) (Ambraseys ve Finkel, 2006; s.144, 148, 157)
1843	Curzon depremde şehirde birçok evin caminin hasar gördüğünü, eski kale duvarlarının bir kısmının yıkıldığını Çifte Minareli Medresenin bir minaresinin tepesinin yok olduğunu belirtmiştir	(Curzon, 1854; alıntı:Küçüküğürlü ve Çelik, 2013).
1852	Depremde kalenin burçları ve duvarları yıkılmıştır	(Küçüküğürlü, 2013).

Tablo 13'ün devamı

1859	Haziran ayında meydana gelen "Zelzele-i Azim"de Abih'e göre 1800 ev tamamen yıkılmış, 1200 ev yarı hasarlı, 1200 ev de az hasar almıştır. 60'e yakın can kaybı olmuştur. Erzurum Valisi Arif Paşa, 7000'den fazla hane bulunan şehirde binaların yarısı tamamen yıkılmış, bir kısım hane, dükkân ve caminin üçte biri yıkılmış, bir kısım yapı da oturulamaz hale geldiğini bildirmiştir.	(Abih, 1862; alıntı: Küçükuşurlu ve Çelik, 2013) (BOA, alıntı: Küçükuşurlu ve Çelik, 2013).
20. yüzyıl başı	Yüzyılın başında başlayan depremler birkaç ay devam etmiş ve kentteki birçok binanın yıkılmasına sebep olmuştur	(Tozlu, 1996; alıntı: Küçükuşurlu, 2008)
1924	Şiddetli depremler yaşanmış birçok bina yıkılmıştır. Dönemin gazetelerinde elde edilen bilgilere göre kentte birçok tarihi yapının zarar görmüş olduğu, 50'den fazla evin de yıkıldığı anlaşılmaktadır	(Küçükuşurlu, 2008).

19. yüzyıl, içinde bulunduğu bölgeyle birlikte, Erzurum kenti için oldukça sarsıcı "uzun" bir yüzyıl olmuştur. Savaşlar, toplumsal çatışmalar, zorunlu göçler, deprem ve kıtlıklar ve beraberinde getirdiği yoksulluk bir anlamda günümüz Erzurum tarihi çevresinin yıpranma sürecinin de başlangıcını oluşturmuştur.

19. yüzyıla dair ilk kentsel kayıplar; 1826'da atmış günlük Rus işgali ve sonrasında yaşanan göç ve Rus'ların kendi tahkimatları için eski surları, bazı cami, mescit ve türbeleri yıkıp malzemeleri ile İç Kale'nin batısında yeni bir kale inşa etmeleridir (Konukçu, 1989; alıntı: Küçükuşurlu, 2013). 1835 yılı Tahrir kayıtları kentin nüfusunda savaş öncesine göre düşüş olduğunu göstermektedir. İşgal sonrasında bir kısım Ermeni nüfusun kenti Ruslar'la birlikte terk etmiş olması ile savaş ve işgal sürecinde yaşanan güvensizlik nedeniyle müslüman nüfusun kenti terk etmesi söz konusu nüfus kaybının nedenidir (Özger, 2006).

1835'den sonraki nüfusa ilişkin kayıtlar kentin nüfusunun 1915'e kadar yavaş, ama istikrarlı bir şekilde arttığını göstermektedir: 1847'de 5524 hanede yaklaşık 27.000, 1859'da 7000 hane, 1889'da 7236 hanede yaklaşık 39.000, 1900'de 8008 hanede 40.192, 1913'de 10.000 hanede 47.433 kişi (detaylı bilgi için bakınız 2.1.3. Erzurum kenti Demografik Gelişimi.). Ancak bu yıllar da Erzurum halkı için kolay olmamıştır. 1835'den 1870'e kadar ekonomik hayatta görece bir iyileşme olduğu vergi gelirlerindeki yükselişten anlaşılabilir. Ancak özellikle 1859'da yaşanan depremlerin kentte büyük yıkıma neden olduğu açıktır. 1859'un Haziran ayında meydana gelen "Zelzele-i Azim"de Abih'in belirttiğine göre kalenin kuzeyindeki bölgede önemli tahribatlar olmuş, kentin orta kısmındaki Türk mahallelerinin büyük bir kısmı zarar görmüştür. Sarsıntı ile 1800 ev tamamen yıkılmış, 1200 ev yarı hasarlı, 1200 ev az hasarlı, 60 civarında da insan hayatını

kaybetmiştir (Abih, 1862; alıntı:Küçükuğurlu ve Çelik, 2013). Erzurum Valisi Arif Paşa'nın depremden sonraki izlenimlerine göre 7000'den fazla hane bulunan şehirde binaların yarısı tamamen yıkılmış, bir kısım hane, dükkân ve caminin üçte biri yıkılmış, bir kısım yapı da oturulamaz hale gelmiştir (Küçükuğurlu ve Çelik, 2013). Söz konusu depremlerle ortaya çıkan tahribat, kentin yeniden inşasını gerektirecek düzeyde olup, kentin ekonomisini de sarsmış olduğu düşünülmelidir. Nitekim Humpry Sandwith'in 1855'teki tespitleri kentin altyapısının yetersiz ve oldukça bakımsız olduğu, ve halkın büyük çoğunluğunun yoksulluk içinde yaşadığını işaret etmektedir (Küçükuğurlu, 2008). 1870'den sonra vergi gelirlerindeki önemli düşüşler ekonomideki gerilemenin bir diğer kayda değer işaretidir (Karataş, 2010).

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ve 1878'de yaşanan yedi aylık Rus İşgali, bu süreçte yaşanan toplumsal çatışma ve asayişsizlik kentin ekonomisini ciddi biçimde sarsarken, savaş sürecinde ve sonrasında yaşanan göçler de krizin uzun yıllar devam etmesine neden olmuştur. Ekonomik darboğazın bir diğer önemli nedeni de 1882-1907 yılları arasında aralıklarla yaşanan kuraklık ve çekirge istilalarının ortaya çıkardığı kıtlıktır (Karataş, 2010). Nitekim İngiliz Konsolosu Lynch'in raporunda 1890'lı yıllarda 40.000'lik kentin dörtte birinin dilenecek durumda olduğunu belirtmesi -abartı bile olsa- durumun vahametini göstermektedir (Küçükuğurlu, 2008).

1870'lerde başlayan bu olumsuz gidişat 20. yüzyıl başına kadar kent halkının yoksullaşmasına ve yapılı çevrenin de giderek bakımsız hale gelmesine sebep olmuştur. Erzurum'un kentinin yirminci yüzyılın başında kamu ve eğitim kurumu yapısında önemli sayıda artış olduğunu Fuat Bey ve Şerif Bey'in kayıtları göstermektedir. Ancak bir hekim olan Şerif Bey kent sağlığını tehdit eden altyapı sorunlarına dikkat çekmiştir. Kentin ana caddelerinin dışındaki cadde ve sokakların çok bakımsız olduğunu, özellikle şehri çevreleyen istihkâmların şehrin gelişmesini engellediğini, şehrin sıhhatini korumak için istihkâmların yıkılması gerektiğini belirtmiştir. Kaldırılmısz olup yarısı toprakla dolu olan, dolayısıyla yazın tozlu, kışın çamurlu bir hal alan sokaklar halkın sağlığını olumsuz etkilemektedir. Üzerinde durulan bir diğer sorun ise önceden kentin dışında yer alırken daha sonra kentin içinde kalan mezarlıklara dairdir. Bu mezarlıklar kenti çevreleyen istihkâmların (devre-i muttasıla-toprak sur) iç kısmında yer almaktaydı. Ayrıca bu dönemde kentteki su yollarının ve lağımalarının tamamlanmamış olması kentin sağlığı açısından da olumsuzluk meydana getirmektedir. Bu dönemde kentin en önemli yapılarından olan Çifte Minareli Medrese kullanılmısz halde harap bir biçimdedir. 1913 yılı

itibari ile şehirde 10.000 hane bulunmaktaydı, bunların ancak yarısı sağlık şartlarına uygun olarak yapılmıştır. Bütün binalar çatısız tuğlasızdır ve üzerleri 1,5 m toprak ile örtülüdür (Küçükuşurlu, 2008). Bu kayıtlardan kentin yapı stoğunun, özellikle konutlar açısından son derece bakımsız ve yıpranmış olduğu anlaşılmakta ve 1855'te Sandwith'in izlenimlerinin yarım yüzyılda değişmediğini göstermektedir.

1878 - 1906 yılları arasında yaşanan toplumsal çatışmalar kentin müslüman ve gayrimüslümleri arasında özellikle 17. ve 18. yüzyıldaki barış ortamının tamamen kaybolmasına neden olmuş ve 1915'de yaşanan Ermeni Tehciri ile başlayan süreçte kent nüfusunun üçte birini kaybetmiştir. 1913'de 10.000 hanede 47.433 kişinin yaşadığı kentte 1925 nüfusu yaklaşık 30.000 kişiye (5215 haneye) düşmüştür. Kent eski nüfusuna ancak 1940'larda ulaşacaktır (detaylı bilgi için bakınız 2.1.3 Erzurum kenti Demografik Gelişimi). Bu kayıp kentin ekonomisinin de uzun yıllar toparlanamamasına neden olacaktır. Fuat Bey ve Şerif Bey'in kayıtlarına göre 1915 öncesinde 2735 olan dükkân vb işyeri sayısı 1925 Ticaret Salnamesi'ne göre 1252'ye düşerek % 50 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Tefik Remzi Bey'in 1930'larda kentin büyük bir bölümünün hâlâ harap olduğu ve dükkan ve mağazaların büyük bölümünün boş olduğunu belirten gazete makalesi de duruma ilişkin bir diğer tespittir (Küçükuşurlu, 2011).

Şerif Bey'in 1913'te listelediği yapı envanteri ile 1925 Ticaret Salnamesi kayıtları kıyaslandığında hem ticaret ve imalat yapı ve türlerinde, hem de eğitim kurumlarının sayısında önemli düşüşler olduğu görülür. Eğitim ve dini yapılarda özellikle gayrimüslimlere ait yapılar kaydedilmezken, Sanayi Mektebi ve Askeri Rüştüye de ortadan kalkmıştır. 1913'ten 1925'e kadar kentsel yapıların birçoğunun işlevsiz kalması bir yana, günümüze kadar bu yapılardan birçoğunun bugün izine de rastlanmamaktadır. Özellikle gayrimüslimlere ait dini ve eğitim kurumlarının bulunduğu kentin kuzey ve kuzeydoğusundaki mahallelerde bu tür kayıpların oranı fazladır. Ushakov haritasından kentin güneyinde belirtilen hastane de bugüne kalmayan kamu yapılarına bir örnektir. 19. yüzyıla ait dükkan, imalathane ve konut yapılarının büyük bir çoğunluğunun bugüne ulaşamamasının temel nedeninin -dönem kaynaklarında sıklıkla belirtilen- iptidai inşaa koşulları olduğu söylenebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kentte toparlanma çalışmaları başlamışken Mayıs ve Eylül 1924 de şiddetli depremler yaşanmış birçok bina yıkılmıştır. Dönemin gazetelerinde elde edilen bilgilere göre kentte birçok tarihi yapının zarar görmüş olduğu, 50'den fazla evin de yıkıldığı anlaşılmaktadır (Küçükuşurlu, 2008).

1947 hava fotoğrafından anlaşılacağı üzere batı yönündeki yapılanmalar hariç, kentin 20. yüzyıl başındaki sınır ve izleri yaklaşık yarım yüzyıl boyunca büyük ölçüde korunmuştur. Bu durum kentin bu yıllara kadar eski nüfusuna ancak kavuşması ve ekonomik darboğaz nedeniyle kentsel inşa faaliyetlerinin kısıtlı düzeyde kalmasıdır. Her ne kadar dükkan, han ve konut yapısında tahribat ve kayıplar olsa da, kentsel dokunun sürekliliği olan, en iyi korunan veya izleri en geç silinen elemanı sokaklardır. Erzurum'da 1947'ye ve günümüze kadar tarihsel dokunun izinin takip edilebilmesinde de izleri devam eden sokaklar sayesinde. 1965 yılı sentez haritası altlığı halihazır harita ile 1947 hava fotoğrafı karşılaştırıldığında ise modernleşmenin yıkıcı etkisi kentin tarihi dokusu üzerinde kendini belli etmeye başlamıştır. Toprak sur halen var olmakla birlikte büyük bir bölümü yıkılmıştır ancak halen izleri takip edilebilmektedir. Kentin kuzeyinde açılan İstasyon Caddesi'nin Gürcü Kapı bölgesindeki tarihi alanda büyük bir yıkıma sebep olmuş çevresinde yeni modern yapılaşmalar başlamıştır. Ayrıca kentin güney doğusundaki mahallelerde dokuda yıpranmalar olmuştur 1950 sonrasındaki demografik ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle kentin geleneksel dokusundaki dönüşüm daha çok kentin kuzey ve güneyinde gerçekleşmiştir. Kuzey mahallelerin çoğunlukla gayrimüslümlerin yaşayıp terketmek zorunda kaldıkları mahalleler olması, güney mahallelerin ise kentin diğer bölgelerine göre daha seyrek ve belki de yoksul mahalleler olması dönüşümün bu bölgelerde başlamasının nedenleridir. Son yıllarda ise Tebriz Kapı'nın doğusunda kalan mahalleler radikal bir dönüşüme uğramaktadır. Kentsel tarihi dokunun sağlıklılaştırılması, tarihi yapıların kente kazandırılması amacıyla yapıldığı belirtilen dönüşümler diğer yandan tarihi dokudaki izlerin kaybolmasına sebebiyet vermektedir.

3.BULGULAR

Bu çalışmanın temel hedefi kentin tarihi koruma alanlarının belirlenmesi ve sit sınırının tespitidir. Kentsel sit sınırının belirlemek için korumaya değer alanların bulgularını elde etmek üzere coğrafi tarihsel morfolojik yaklaşımın gereği olarak kentin idari, ekonomik, demografik tarihi ışığında dönemler itibariyle kentsel mekânın gelişimi ve kentsel odak ve çeper oluşumlarını dikkate alarak makro-formun değişimine dair çözümler yukarıdaki bölümlerde yapılmıştır. Kentin söz konusu mekânsal gelişimi bir sınır kenti olan ve uzun mesafe ticaret yolu üzerinde konumlanan Erzurum'da Orta Çağlardan 20. yüzyıla kadar süregelen bir savaş-barış salınımı içinde şekillenmiştir. Dolayısıyla makro-formun değişiminde kentsel yapıyı çevrenin inşası kadar tahribatını da irdelemeyi gerektirmiştir.

Bu bölümde; morfolojik veriler ışığında kentsel koruma bölgelerinin belirlenmesine ilişkin teknik ve ampirik bulguların yer aldığı ilk bölümden sonra elde edilen bulgular ışığında mevcut Erzurum kentsel sit sınırı değerlendirmeye alınmaktadır.

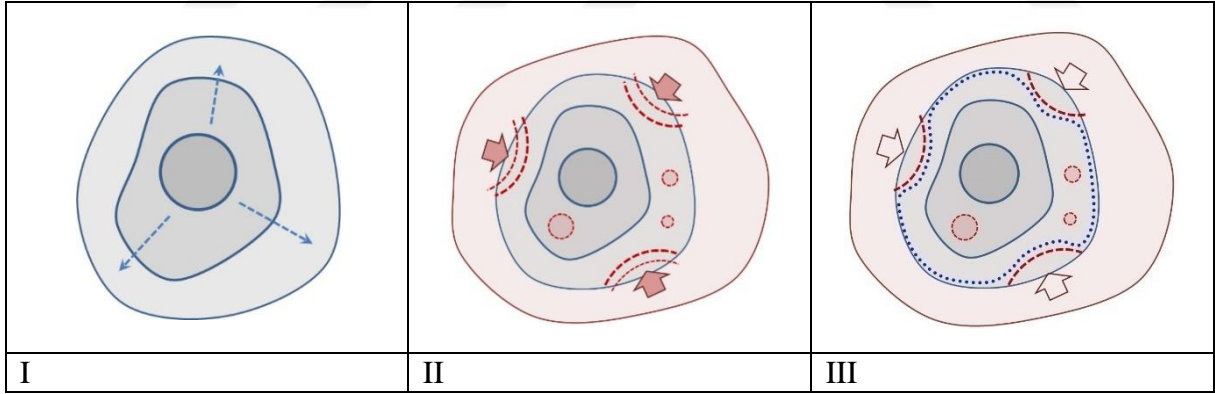
3.1. Kentsel Morfolojik Veriler Işığında Erzurum Kentsel Sit Sınırının Belirlenmesi

Yapılan çalışmada tarihi kent dokusu makro ölçekte analiz edilmiş, mikromorfolojik analiz yöntemlerine başvurulmamıştır. Temel hedefin kentsel sit sınırının tespit edilecek olması, yapı-parcel tipolojisi ve yapılanma karakterini belirlemeye yönelik yapılan kentsel mikromorfolojik analizler bu araştırmanın kapsamını aşacaktır. Her ne kadar yapı-parcel-sokak ilişkisi ele alınmamış, yapı nizamı ve boyutlarındaki değişim detaylı düzeyde saptanmamış olsa da, tarihi dokunun tamamen ortadan kalktığı alanların tespitinin de biçimi ve büyüklüğü ile geleneksel dokudan farklılaşan yapı adası ve parcel örüntüleri ve boyutlarıyla farklılaşan modern yapıların yoğunlaştığı alanlar dikkate alınmıştır. Kentsel sit sınırını belirlemeye yönelik makro düzeydeki morfolojik analiz tekniklerinin tercih edilmiş olmasının bir diğer önemli nedeni de kentin büyüklüğü, veri katmanları ve kent tarihine ilişkin çok sayıda ve kapsamlı yazılı ve görsel birincil ve ikincil kaynakların varlığı ve erişilebilirliği de etkili olmuştur.

Sınır aslında iki zıt oluşumu ayıran veya iki oluşumun farklılaşan boyutları arasındaki hattır. Sit sınırı da temelde kentin geçmiş zamana ait dokusu ile modern yaşamın izlerinin baskın olduğu alan arasındaki ayrımı gösterir. Ancak bu sınır keskin ve tek bir hatla

belirlenemeyebilir. Kentin geçmiş ve modern zamanlarına ait bölgeleri arasında kimi zaman kopuk kimi zaman daha yumuşak geçişler, kimi kentlerde ise keskin geçişler nedeniyle gerilimli bir ilişki vardır. Kentin tarihsel bölgelerinin özellikle çeperinde yaşanan bozulma/köhneme, üzerinde yenilenen/ yıkılıp yeniden inşa ile modern yaşamın biçimlerini dayatır (Bkz. Şekil 67). Dolayısıyla sitin sınırı belirlenirken en önemli sorun tarihsel dokunun çeperindeki izlerin silikleşmesi durumunda geri dönülemez kayıpların neler olduğunu ve nasıl bulunup katagorize edileceği, ikinci noktada ise modern kentin tarihsel izler üzerindeki tahakkümünün kabul edilebilecek son sınırının belirlenmesidir.

Önceki bölümde açıklanan kentin tarihsel gelişimine dair çözümler temel alınarak kentsel morfolojik analizin sonuç bulgularından ilki olan kentin tarihi dönemler itibariyle sınırları ortaya konmuş ve bu dönemlerin izlerinin üst üste gelmesiyle kentin yayılımı ve katmanlaşan alanları tespit edilmiştir. İkinci aşamada kentin tahribatına yönelik olarak önceki bölümde yer alan 19. ve 20. yüzyıla ilişkin tespitler ışığında bu bölümde kentin tarihi doku karakterinin tamamen kaybedildiği ve modernleştiği alanlar tespit edilmektedir. Kentsel tarihi dokunun var oluşu ve bugüne kadar var kalma düzeyine dair bulgularla bir matris oluşturularak, söz konusu tarihsel dokunun bugünkü durumu, yani farklılaşan koruma statülerini içeren bölgeleri tespit edilmektedir.

Şekil 67. Kentsel sit sınırının belirleme süreci modeli

Yukarıda belirtilen çerçevede Erzurum kentsel sit sınırlarının sorgulanması amacıyla aşağıdaki aşamalar izlenmiştir.

I. Tarihsel dönemler itibari ile makroformun gelişim ve değişimi ile kentin tarihsel alan sınırı ve katmanlaşma düzeyinin belirlenmesi,

II. Kentsel tarihi dokunun çağdaş kentsel gelişim baskısı altında (yıpranma, yıkılma) yeniden yapılan alanları,

III. Var Olma sürecinin - Var Kalma düzeyi matrisi ile koruma alan ve statülerinin belirlenmesidir.

Aşağıda yer alan alt başlıklar bu aşamalara ilişkin açıklamaları içermektedir.

Katmanlaşma düzeyi; çok katmanlı, orta katmanlı, az katmanlı ve tek katmanlı şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Çok ve orta katmanın belirlenmesinde yüzeydeki izlerin derinlik kazanmış olması kıstas alınmıştır.

A. Çok Katmanlı Bölge: Kentin kuruluşundan beri var olan bölgedir. Kentin çekirdeğini oluşturmaktadır. Yatayda ve dikeyde biraraya gelen, izlerini bugünün kentsel mekânında somut ve soyut karakteriyle devam ettiren izlerin yoğunlaştığı ve katmanlaştığı bölgelerdir.

B. Orta Katmanlı Bölge: Çok Katmanlı Bölgeye göre kentin daha yakın tarihsel dönemlerinde ortaya çıkan, kentin ticaret bölgesi gibi kentin kamusal mekânlarını da içermesi dolayısıyla kentin odak bölgelerini de içeren üç veya daha fazla döneminin sınırlarını kapsayan bölgelerdir.

C. Az Katmanlı Bölge: iki (veya üç) tarihsel dönemin çakışması ile ortaya çıkan bölgedir.

D. Tek Katmanlı Bölge: kentin tek bir dönemde gelişim gösteren parçasıdır.

Kentsel tarihi dokunun çağdaş kentsel gelişim baskısı altında (yıpranma, yıkılma) yeniden yapılanan alanları, bir başka ifadeyle kentsel tarihi dokunun var kalma düzeyi de 4 kategoride ele alınmaktadır. Bunlar:

I. Üst Düzeyde Korunmuş: alanda tarihi yapılar ayaktadır, sayı ve çeşitlilik fazladır, özgünlük mevcuttur.

II. Kısmen Korunmuş: Üst düzey korunmuşa göre yapı sayısı ve çeşitliliği daha azdır.

III. Geleneksel İzler Var: Alanda tarihi izler yoğunluğunu, çeşitliliğini ve bütünlüğünü yitirmiş olsa da, izler mevcuttur (altyapı, üstyapı, kadastral izler, parçalı izler).

IV. Tamamen Modernleşmiş: kentsel tarihi izlerin yıkılma ve yeniden yapılanma süreci içinde tamamen ortadan kalktığı alanlar.

3.1.1. Kentin Tarihsel Alan Sınırı ve Katmanlaşma Düzeyinin Belirlenmesi

Tarihsel süreçte birçok uygarlığın yaşadığı kentler o uygarlıkların izlerini taşıyan çok katmanlı yapıları çevrelerdir. Yapılan çalışmada da tarihi kentsel dokuda korunacak alanın en dış sınırının belirlenmesinde de kentin tarih içinde yayılım biçimi ve boyut ile katmanlaşma düzeyi belirleyici unsur olarak kabul edilmiştir.

Erzurum kentinin 16. yüzyıl öncesi, 16.,17. ve 18. yüzyıla ait sınırları 2.1.4.2. Kentin İmar ve İskanı Bölümünde belirtilen cami odaklı mahalle gelişimi modeli temel alınarak 1965 yılı halihazır haritası üzerinde çizilmiştir. Bu döneme ait sınırlar yapısal ve mahalle dağılımları baz alınarak çizildiği için coğrafi kesinliği yüksek değildir. (Bkz. Şekil 68-69-70-71.)

Şekil 68. 16. yüzyıl öncesi kentin sınırları (1965 halihazır haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

Şekil 69. 16. yüzyılda kentin sınırları (1965 halihazır haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

Şekil 70. 17. yüzyılda kentin sınırları (1965 halihazır haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

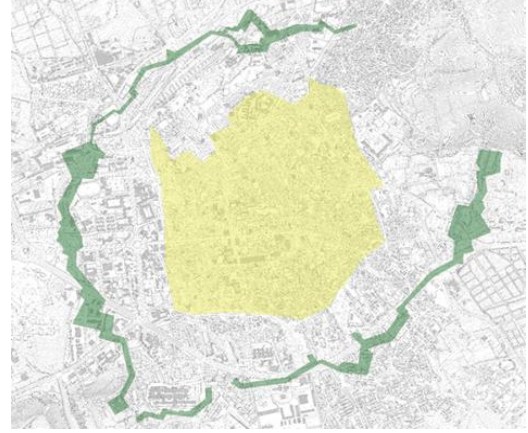

Şekil 71. 18. yüzyılda kentin sınırları (1965 halihazır haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

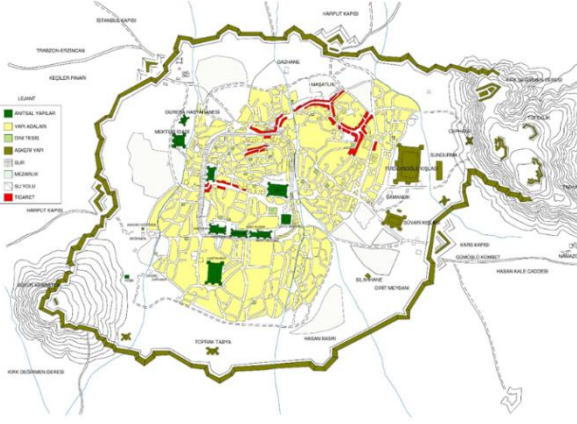
19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başını kapsayan dönemin sınırlarını tespit etmek için ise 1853 yılı Ushakov, 1904 yılı Fuat Bey'in haritaları yol göstericidir. Bu haritaları günümüz harita koordinatlarına uyarlamak üzere, topoğrafik veriler, ana yollar, yapı adaları eşleştirilerek yeniden çizilmiştir. Ancak 1904 yılı kent sınırı 1853 sınırından daha dar bir alanı çevrelemektedir (Şekil 73-75). Oysa kentin nüfusunda 1859'dan 20. yüzyılın ilk on yılı sonuna kadar yaklaşık 3000 hanelik bir artış söz konudur. Bu dönemin kent sınırını tespit etmek üzere elimizdeki bir diğer kaynak ise 1947 hava fotoğrafıdır (Şekil 78). 1947'de kentin nüfusu, 1915 ve sonrasında yaşanan zorunlu göçler ve savaş ortamının getirdiği yüksek nüfus kayıpları nedeniyle, 1913'deki büyüklüğüne (47.433'i sivil, 15.000'i asker olmak üzere toplam 65.000 kişi) ancak kırk yıl sonra yaklaşacaktır. 1925'deki kaydedilen dükkân ve hane sayısı 1913'e göre % 50'ye varan düşüşler yaşandığına ve kentin nüfusu 1950'de 59057'ye ancak ulaşabildiğine göre 1947'de kentin sınırları 20. yüzyılın başındaki sınırdan çok farklılaşmadığı büyük olasıdır. Üstelik kentin erken dönem modern yapılaşması geleneksel kent dokusunun ve Çaykara Deresi'nin batısında, kuzeydeki demiryolu tesisleri ve çevresi ise yine söz konusu tarihi çevreye mesafe alarak yapılanmıştır. Bu gerekçeler dolayısıyla 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başını temsil eden kent-makroformunun en geniş sınırı 1947 verileri üzerinden tespit edilmiştir (Şekil 76)

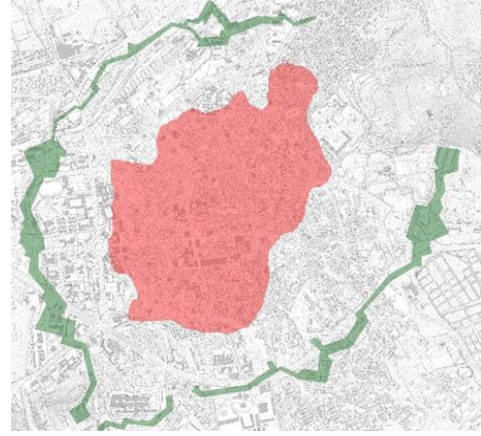
Şekil 72. 1853 yılı haritası

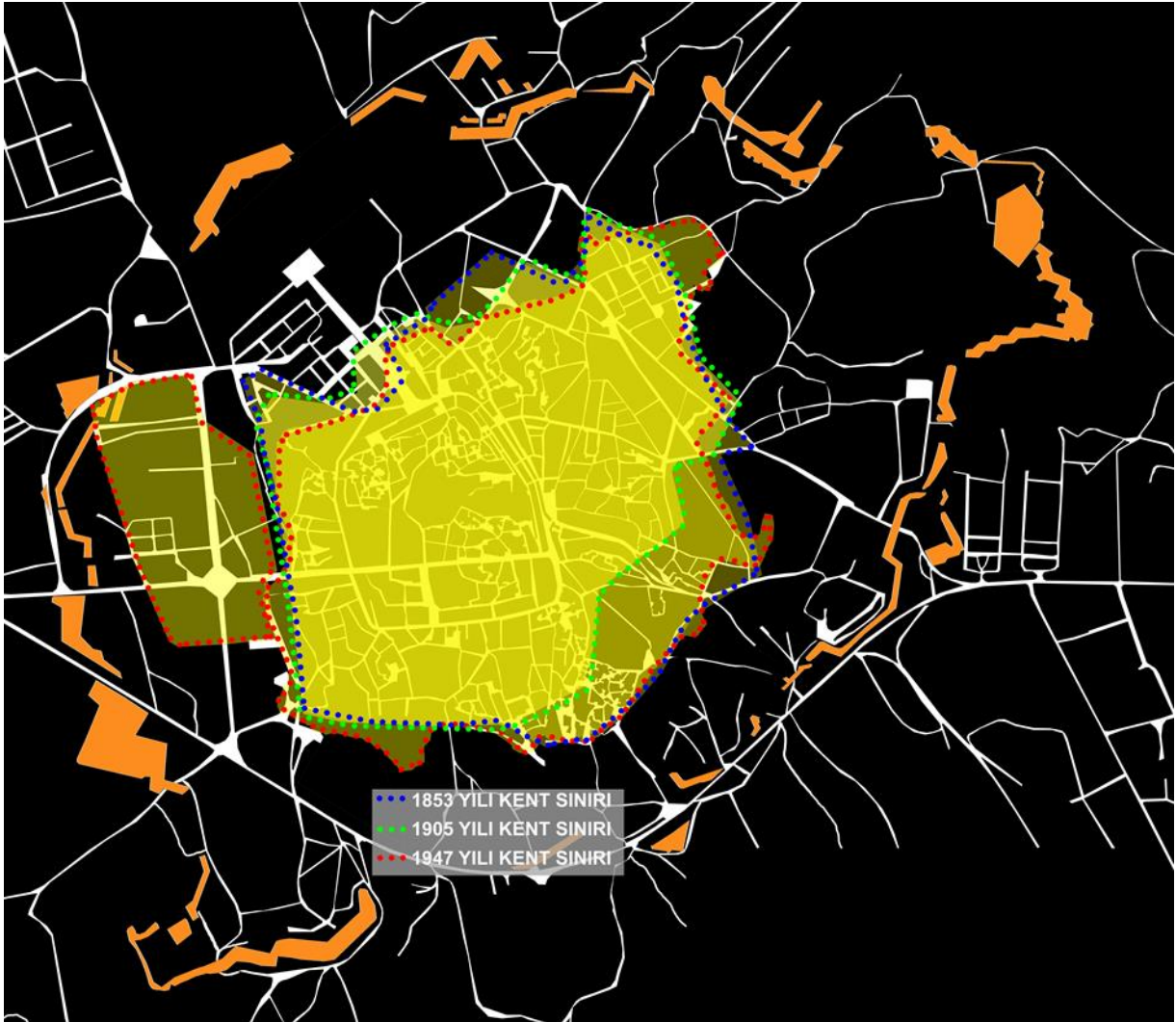
Şekil 73. 1853 yılı kent lekesi

Şekil 74. 1905 yılı haritası

Şekil 75. 1905 yılı kent lekesi

Şekil 76. 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl sınır araştırması (1965 halihazır haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

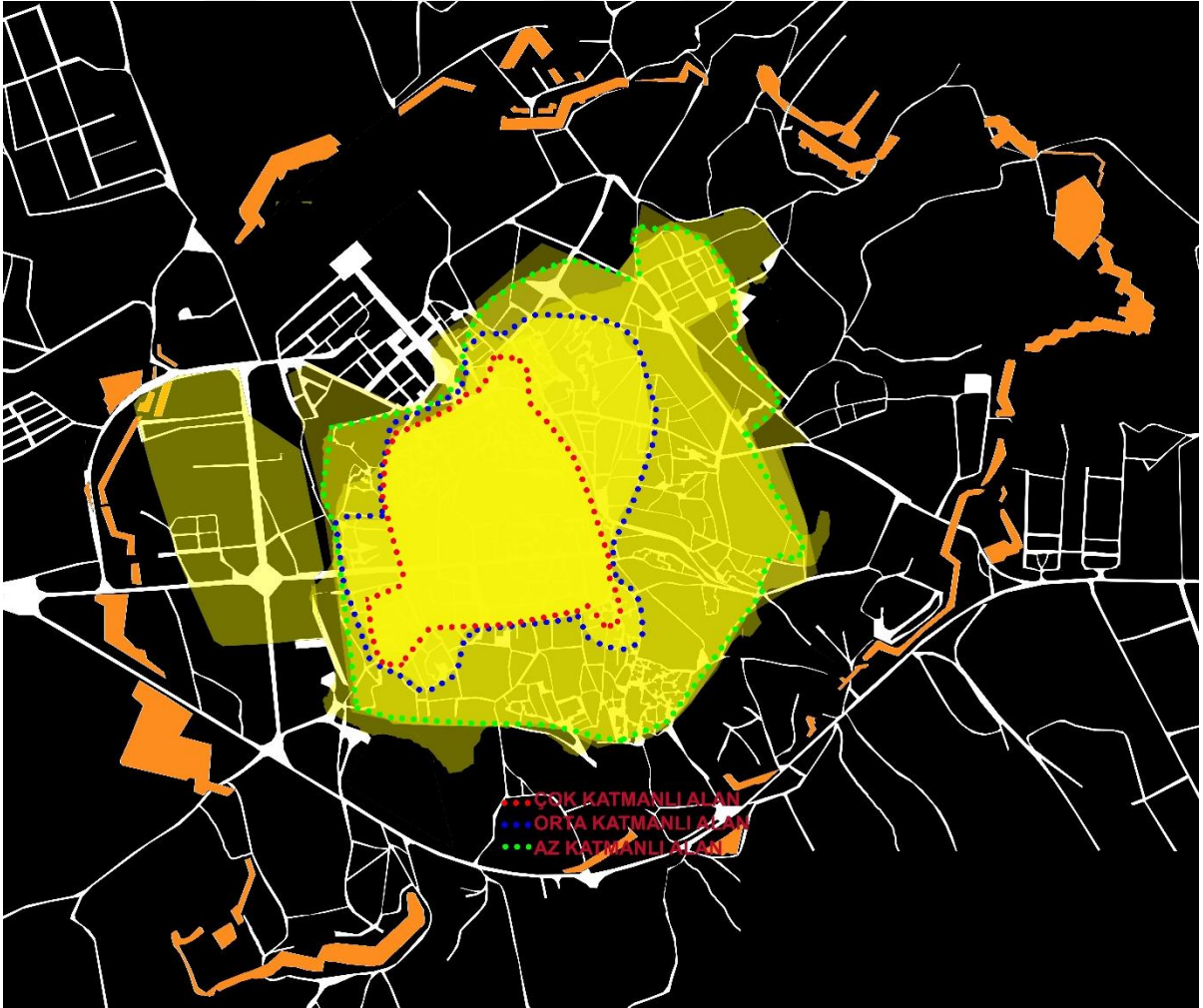
Katmanlaşma düzeyi Erzurum kenti tarihsel gelişim süreci değerlendirilerek ve bu gelişimin kentsel mekân üzerindeki izleri belirlenerek aşağıdaki kapsamda kategorize edilmiştir:

A. Çok Katmanlı Bölge: 16. yüzyıl ve öncesi dönem. Bu bölge kuruluşu 6. yüzyıl Bizans Dönemine kadar geriye giden dış sur ve üç kent kapısının hemen dışında 16. yüzyıl sonuna kadar gelişmiş bölgeleri kapsamaktadır.

B. Orta Katmanlı Bölge: 17. yüzyıl başından itibaren üçten fazla tarihsel dönemin üst üste olduğu bölgelerdir.

C. Az Katmanlı Bölge: İki ve üç tarihsel dönemin çakışması ile ortaya çıkan bölgedir.

D. Tek Katmanlı Bölge: kentin tek bir dönemde gelişim gösteren parçasıdır. Bu bölge daha çok dış sur batısında gelişen Erken Cumhuriyet'in planlı gelişen bölgesidir (Bkz Şekil 77).

Şekil 77. Kentsel tarihi dokunun katmanlaşma düzeyi

3.1.2. Kentsel Tarihi Dokunun Çağdaş Gelişim Baskısı Altında (Yıpranan, Yıkılan) Yeniden Yapılanan Alanları

Kentsel mekânda zamanın aşındırıcı etkileri sebebiyle köhneleşmeler, bozulmalar meydana gelmektedir. Bu köhneleşme ve bozulmalar tarihi yapıların yıkılıp yok olması, kentsel tarihi dokunun alanın özgün kimliğini kaybetmesi, alandaki yol, sokak, parsel dokusunun bozulması ile kendini göstermektedir. Bu bölümde geleneksel sokak dokusunun kaybolduğu alanlar, geleneksel karakterden farklı parsel düzenlemeleri ve yapı nizamının görüldüğü yapı adaları, tescilli anıtsal ve sivil mimari yapıların yoğunlaşma düzeyi irdelenmiştir.

Öncelikle Erzurum kentinde tarihi dokudaki bozulmalar değişime direnci en yüksek olan sokak dokusu üzerinden analiz edilmiştir. Erzurum kentinde yeniden yapılanan alanların belirlenmesi amacıyla 1947 yılına ait hava fotoğrafında (Şekil 78) kentin organik yol doku sınırı belirlenmiş, sınır günümüz hâlihazır harita (2006) ile karşılaştırılarak kentte yeniden yapılanan/modernleşen alanlar tespit edilmiştir. Harita incelendiğinde kentin batısında, kuzeyinde ve kuzey doğusundaki bölgelerde organik sokak dokusunun bugün kalmamış olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 79).

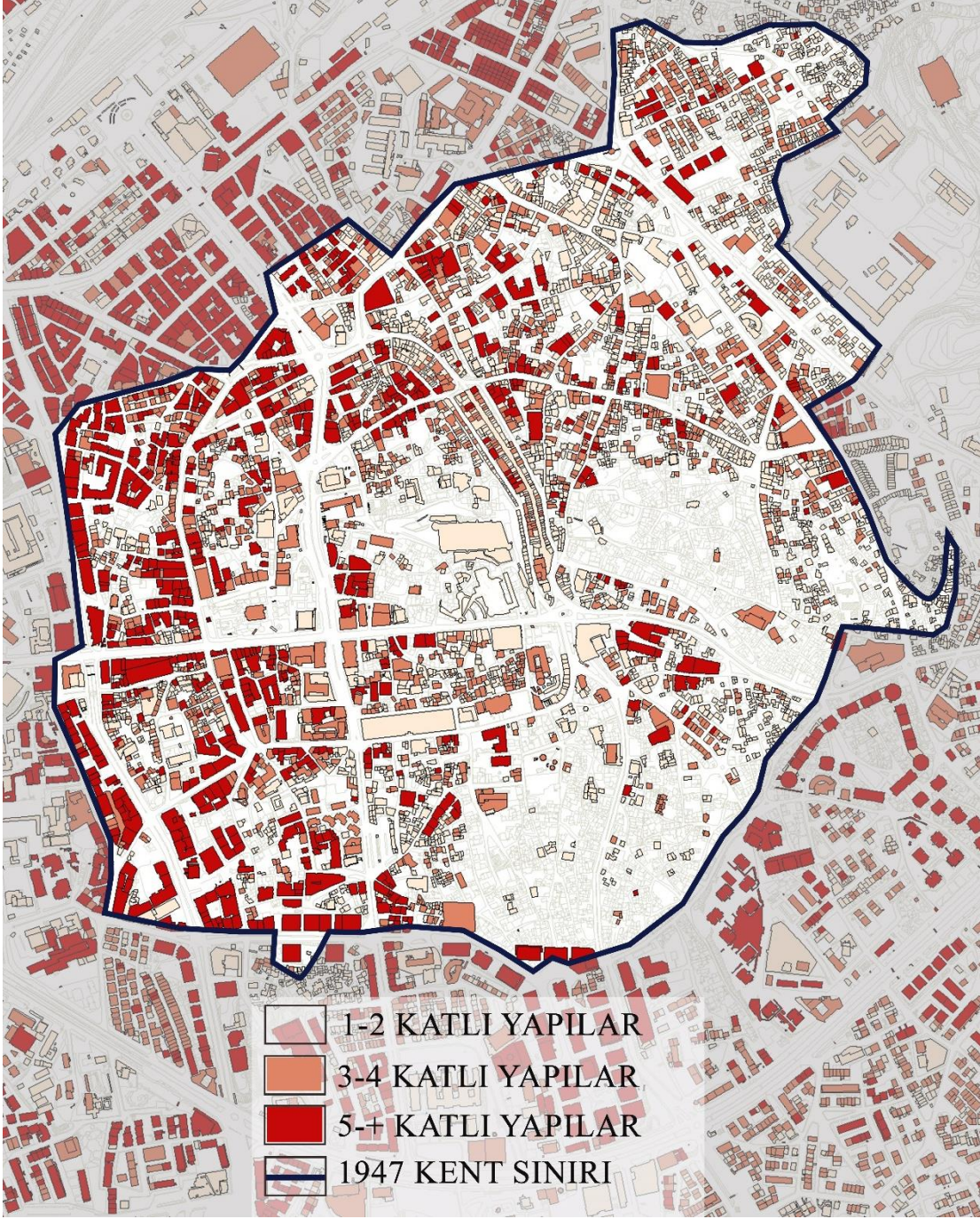

Şekil 78. 1947 yılı Erzurum hava fotoğrafı

Şekil 79. 1947 yılı kentin organik doku sınırı

Yapılan diğer analizler ise kat yüksekliği ve parsel dokusunun analizidir. Kat yükseklikleri analiz edilirken yerel mimari dikkate alınarak 1-2 katlı yapılar, 3-4 katlı yapılar ve 5+ katlı yapılar olacak şekilde üç grup oluşturulmuştur. Hangi bölgelerde modern yapılaşmanın fazla olduğu hangi bölgelerin geleneksel karakterini sürdürdüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. (Şekil 80)

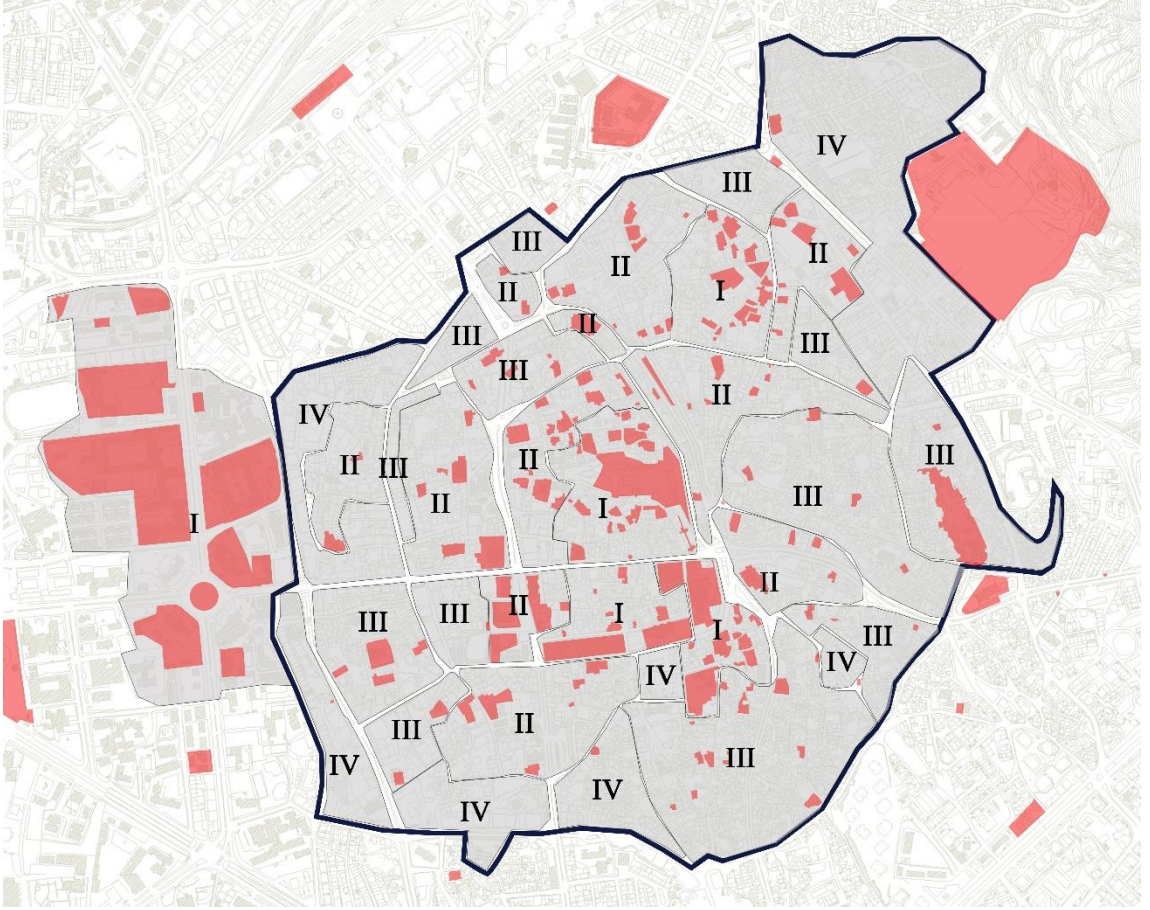

Şekil 80. Kat yüksekliği analizi (2018 yılı hâlihazır haritasından üretilmiştir.)

Yukarıdaki şekilden de anlaşıldığı gibi kentin doğusunda ve güney doğusunda kentsel dönüşüm alanları bulunmaktadır. Bu alanlardan doğu kısımdaki Hacı Cuma Mahallesi kentsel dönüşüm alanı 09.06.2015 gün ve 391 sayılı meclis kararı ile güneydeki Üç Kümbetler Kentsel dönüşüm alanı ise 11.08.2010 gün ve 189 sayılı meclis kararı ile belirlenmiş ve ilan edilmiştir. Bölgelerdeki yıkım çalışmaları tamamlanmıştır. Kentin genelindeki kat yüksekliklerine bakılacak olursa ana yollara cephe veren parsellerde kat yüksekliklerinin 5'in

Parselasyon düzeninin tamamen dönüştüğü görülmektedir. Bunun yanı sıra dış surun iç kısmında ana yol akslarına komşu parsellerde değişmeler ve bozulmalar mevcuttur. Ayrıca Yeğenağa Mahallesi'nde ticaret odağındaki parsel düzeninin/deseninin bozulmamış olduğu ancak çevresindeki parsellerde değişme ve dönüşümlerin başlamış olduğu görülmektedir (Şekil 81).

Sokak, kat yüksekliği ve parsel dokusu analiz haritaları sentez edildiğinde, kentteki modernleşen alanların batıda Çaykara deresinden kentin merkezine doğru, kentin kuzey doğusunda ve güneyinde yoğunlaşmıştır. Özellikle batıdaki modernleşmenin sebebi, kentsel gelişmenin baskısıdır, kent cumhuriyet sonrasında batıya doğru genişlemiş bu gelişim tarihi kent merkezi üzerinde baskı yaratmıştır.

Şekil 82. Kentsel tarihi dokunun var kalma düzeyi bölgeleri (2006 yılı halihazır haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

Sokak, parsel dokusu ve yapılar üzerinde yapılan analizler sonucunda tarihi dokuda bölgelemeler yapılmıştır. Bu bölgelemeler yapılırken sokak, yapı ve parsel ilişkisi ve kat

yüksekliği analizleri üst üste çakıştırılarak kentsel tarihi alandaki korunmuşluk düzeyi tespit edilmiştir (Şekil 82).

3.1.3. Kentsel Tarihi Dokunun Var Olma Süreci ile Var Kalma Düzeyi Matrisiyle Koruma Alan ve Statülerinin Belirlenmesi

Önceki bölümlerde belirlenen kentin katmanlaşan ve korunan bölgelerinin analiz edildiği haritalar çakıştırılarak Tablo 14 e göre kentin tarih dokusu bölgelere ayrılmıştır (Şekil 83).

Tablo 14. Kentsel tarihi dokunun bölgelemesi

		KENTSEL TARİHİ DOKUNUN VAR OLMA SÜRECİ KENTSEL DOKUDA KATMANLAŞMA DÜZEYİ			
		ÇOK KATMANLI A (kentin kuruluşu boyunca)	ORTA KATMANLI B (üç tarihsel dönemden fazla)	AZ KATMANLI C (üç tarihsel dönem)	TEK KATMANLI D (tek dönem)
KENTSEL TARİHİ DOKUNUN VAR KALMA DÜZEYİ	ÜST DÜZEYDE KORUNMUŞ I (tarihi yapıda çeşitlilik, sayısal çokluk, dokuda özgünlük)	A-I Çok Katmanlı Korunmuş	B-I Orta Katmanlı Korunmuş	C-I Az Katmanlı Korunmuş	D-I Tek Katmanlı Korunmuş
	KİSMEN KORUNMUŞ II	A-II Çok Katmanlı Kısmen Korunmuş	B-II Orta Katmanlı Kısmen Korunmuş	C-II Az Katmanlı Kısmen Korunmuş	D-II Tek Katmanlı Kısmen Korunmuş
	İZLER VAR III (kadastral izler, altyapı, sokak, üst yapı yıpranmış parçalı izler var)	A-III Çok Katmanlı İzler Var	B-III İzler Var Orta Katmanlı	C-III İzler Var Az Katmanlı	D-III İzler Var Tek Katmanlı
	TAMAMEN MODERNLEŞMİŞ IV	A-IV Çok Katmanlı Tamamen Modernleşmiş	B-IV Orta Katmanlı Tamamen Modernleşmiş	C-IV Az Katmanlı Tamamen Modernleşmiş	D-IV Tek Katmanlı Tamamen Modernleşmiş

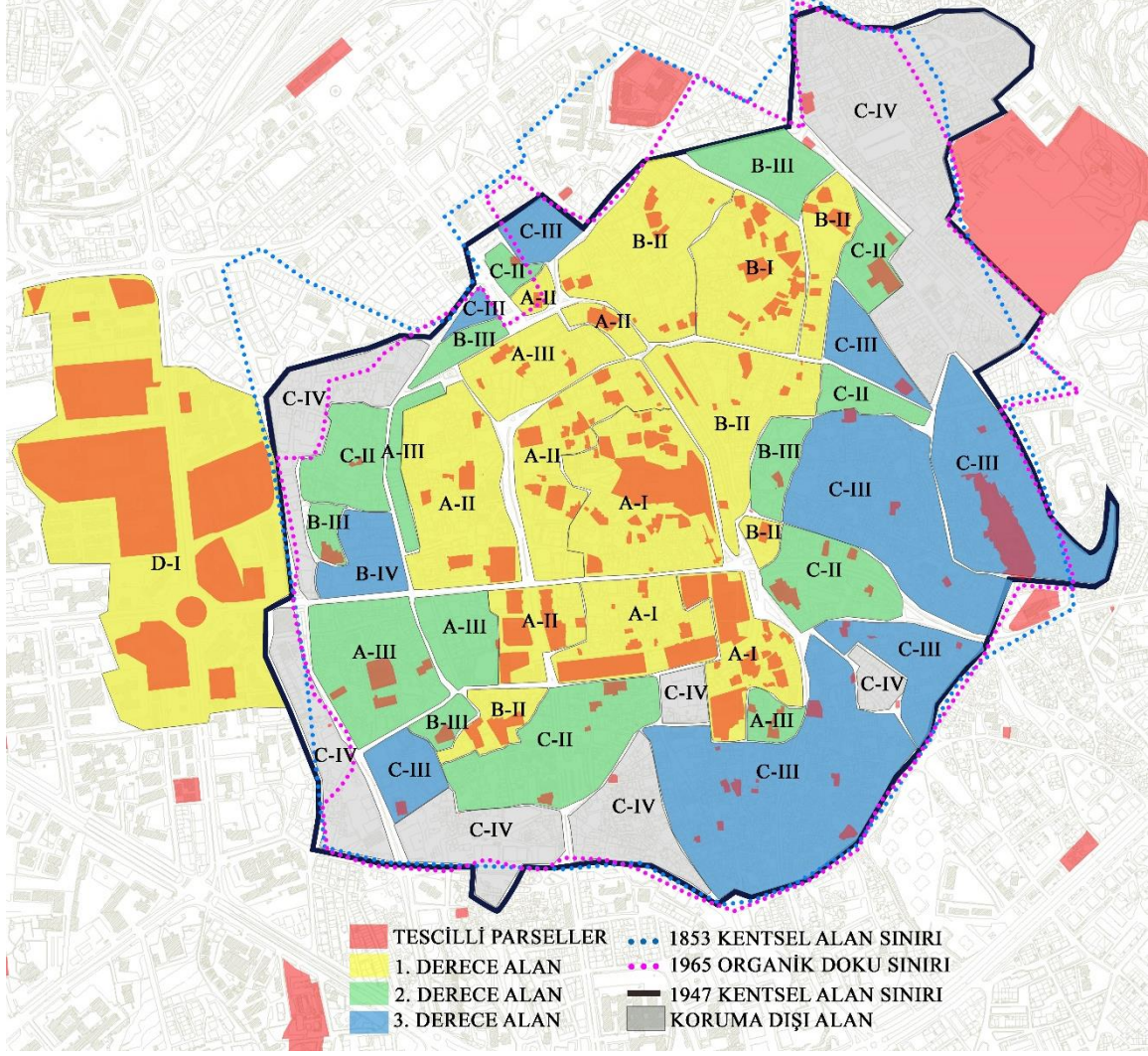
Tablo 15. Kentsel tarihi doku bölgelerinde koruma düzeyleri

		KENTSEL TARİHİ DOKUNUN VAR OLMA SÜRECİ KENTSEL DOKUDA KATMANLAŞMA DÜZEYİ			
		ÇOK KATMANLI A (kentin kuruluşu boyunca)	ORTA KATMANLI B (üç tarihsel dönemden fazla)	AZ KATMANLI C (üç tarihsel dönem)	TEK KATMANLI D (tek dönem)
KENTSEL TARİHİ DOKUNUN VAR KALMA DÜZEYİ	ÜST DÜZEYDE KORUNMUŞ I (tarihi yapıda çeşitlilik, sayısal çokluk, dokuda özgünlük)	1° A-I	1° B-I	1° C-I	1° D-1
	KISMEN KORUNMUŞ II	1° A-II	1° B-II	2° C-II	2° D-II
	İZLER VAR III (kadastral izler, altyapı, sokak, üst yapı yıpranmış parçalı izler var)	2° A-III	2° B-III	3° C-III	3° D-III
	TAMAMEN MODERNLEŞMİŞ IV	2° A-IV	3° B-IV	Koruma Kapsamı Dışında	Koruma Kapsamı Dışında

1° Alan: Mutlak korunması gereken kentsel tarihi alan bölgeleridir. İçerdiği dönemler itibari ile alanda yüzeyin altındaki verileri de dikkate almak gerekir. Katı koruma politikalarının izlenmesi gereken alanlardır.

2° Alan: Korunması gerekli alanı tanımlamaktadır. 1° bölgeye göre tarihsel ve mekânsal yoğunluk, katmanlaşma azdır, daha esnek koruma politikalarının üretilebileceği alandır.

3° Alan: Korunması gereken alanın etkileme geçiş bölgesi olarak tanımlanabilir. Korunacak alan üzerindeki kentleşme baskısının azaltılabileceği, kontrollü modern yapılaşmaya izin verilecek alandır.

Şekil 84. Erzurum kentsel tarihi bölgelerinin koruma dereceleri (2006 yılı halihazır haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

Kentteki korunacak alanların derecelerine bakıldığında; kentin dış surunun içi, tarihi ticaret bölgesi olan kentin kuzeyindeki Hanlar bölgesi, batıdaki Muratpaşa Camii çevresi ve Hastahaneler Caddesi aksı, güneyde Üç Kümbetler çevresi, 1° Koruma Kuşağında yer almıştır. Kentin diğer bölgelerine oranla daha iyi korunmuş ve daha çok katmanlaşmış mutlak korunması gerekli tarihi bölgelerdir. 2° Koruma Kuşağında kalan bölgeler ise; Gürcü Kapı ve çevresi, Aşağı Yoncalık Camii çevresi, kentin güneyinde Yeni Kapı çevresi ve Üç Kümbetlerin güneyidir. Bu alanlar 1° koruma kuşağına göre tescilli yapı yoğunluğu daha az, dokusu daha fazla yıpranmış alanlardır. 3° derece koruma kuşağında yer alan bölgeler; özellikle kentin doğusunda yer almaktadır. Bu alanda dokuya dair izler bulunmasına, anıtsal yapılar olmasına rağmen bozulmuş alanlardır.

3.1.4 Erzurum Kentsel Sit Alanı Sınırı Önerisi

Yukarıda Erzurum kentinin tarihi dokusu, dokunun katmanlaşma süreci ve aynı dokunun bugüne kadar var kalma düzeyi matrisi oluşturularak 4 ayrı kategoride bölgenmiştir. Her bir bölgenin korunma dereceleri belirlenmiştir. Bu dereceler sit alanı sınırlarının çizilmesinde, sitin türüne karar verilmesinde belirleyici olmaktadır.

1., 2., 3. derece alanlar tarihi kentsel dokunun yeterli ve nitelikli bir biçimde korunması için sit alanı sınırlarının içerisine dahil edilmelidir. Şekil 84’de belirtilen 4. Derece (gri renkli) alanla ise sit alanı içine alınıp alınmayacağını kentsel tarihi doku içindeki konumu belirleyecektir. "Koruma Alanı" olarak adlandırılan bu bölgelerin statüleri alanın gelecekte planlanması aşamasında verilecek müdahale kararlarındaki koruma düzeyini; yani bir Koruma alanında katı korumadan esnek koruma kararlarına giden skalanın hangi kesitinin uygulanması gerektiğini de belirleyecektir. Bu çalışmada belirlenen “Koruma Alanı Statüleri”, Koruma Amaçlı İmar Planının analiz ve sentez aşamalarında alt kategorileri de belirlenebilir. Tablo 16’da Erzurum Kentsel Sit Sınırlarını belirlerken Katmanlaşma-Koruma Bölgelerinden, Koruma Alanı Statüsüne ve buna bağlı olarak belirlenen Kentsel Sit Alanları tanımlaması bir arada gösterilmektedir. Kentsel Sit Alanları ve sınırı -evrensel bir tanımlama gereği- 1., 2., 3. Derece olarak adlandırılmıştır. Ancak ülkemiz mevzuatına uyarlaması da belirtilmiştir.

Tablo 16. Erzurum kentsel sit sınırı belirlenirken statülerine göre koruma alanlarının konumu

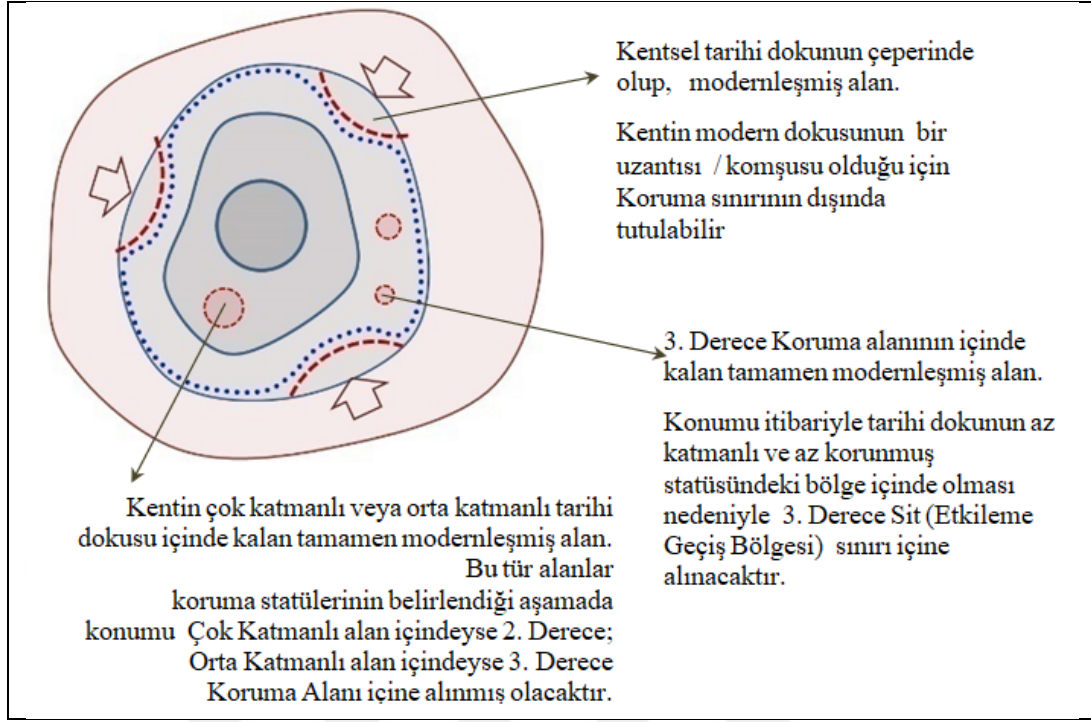
Katmanlaşma -Koruma Bölgeleri	Koruma Alanı Statüsü	Kentsel Sit Sınırı (Kanunda Tanım Değişikliği Önerisi ile)	Kentsel Sit Sınırı (Mevcut Yasa ...daki haliyle)
A-I, A-2, B-I, B-2, C-I, D-I	1. Derece Koruma Alanı	1. Derece Kentsel Sit Alanı	Kentsel Sit Alanı
B-III, C-II	2. Derece Koruma Alanı	2. Derece Kentsel Sit Alanı	Kentsel Sit Alanı
C-III	3. Derece Koruma Alanı	3. Derece Kentsel Sit Alanı	Etkileme Geçiş Bölgesi
C-IV	4. Derece Alan Tarihi Dokunun içinde	3. Derece Kentsel Sit Alanı	Etkileme Geçiş Bölgesi
C-IV	4. Derece Alan Tarihi Dokunun çeperinde	Kentsel Sit Sınırı Dışında kalabilir	Etkileme Geçiş Bölgesi Dışında

Kentin tarihi çekirdeğini de içine alan ve en fazla katmanlaşmış olan alan “1. Derece Kentsel Sit” alanı olarak tanımlanmaktadır. Planlama aşamasında bu alana ilişkin müdahale kararları katı koruma yaklaşımıyla şekillenecektir. Öte yandan yüksek tarihsel katmanlaşma, yüzey üzerinde ve modern yaşamın içinde varlığını sürdüren somut ve soyut tarihi izlerin yoğunlaştığını işaret ettiği gibi, aynı alanın yüzey altında da tarihi bulguların var olma ihtimalinin yüksek olduğu anlamına da gelmektedir. Bu nedenle Erzurum kentinin dış sur ve çevresini kapsayan Çok Katmanlı (A) ve Orta Katmanlı (B) olarak tanımlanmış olan ve 1. Derece Kentsel Sit Alanı sınırı içindeki bölge aynı zamanda “arkeolojik sit alan” olarak ilan edilmelidir. Yapılan tez kapsamında arkeolojik alanların statüsü bu tez kapsamının dışında ve farklı uzmanlık alanlarının konusu olması nedeniyle karar verilmemiştir. Ancak en azından yapılacak inşaa faaliyetleri sırasında 3. Derece Arkeoloji Sit Alanlarının kurallarının işletilmesi gereklidir. Erken Cumhuriyet Döneminde gelişen Hastahaneler Caddesinin bulunduğu bölge de 1. Derece Sit Sınırı içindedir. Tek tarihsel dönem ve iyi korunmuş bir bölge olarak kabul edilen bu alan için arkeolojik bir statü gerekmemektedir.

Öneri “2. Derece Kentsel Sit Alanı: Şekil 84’de yeşil renk ile gösterilen alanlardır. Bu alan 1. Derece Kentsel Sit alanı kadar katı koruma kararlarının olmayacağı ancak yapılaşmaya izin verilirken tescilli yapılar, sokak, parsel ve parsel dokusu maksimum düzeyde dikkate alınması gereken alandır.

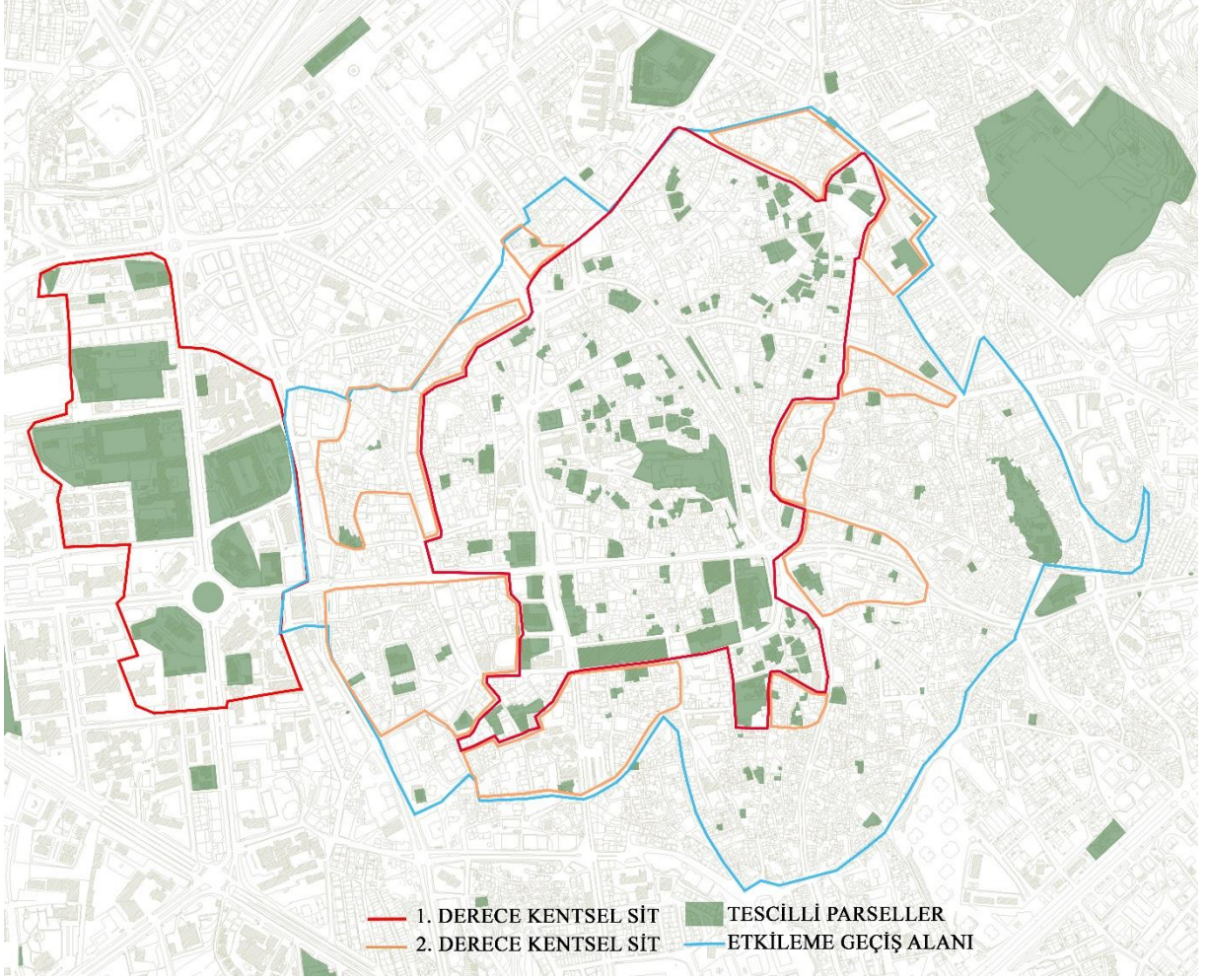
Öneri “3. Derece Kentsel Sit Alanı (Etkileme Geçiş Alanı); sit alanı sınırının korunma bölgesidir. Sit alanı sınırı ile modern yapılaşma arasındaki geçişin sağlama yönünde planlama kararlarının üretileceği alandır.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus da tarihi çevre içinde tarihsel izlerini tamamen kaybetmiş, yani bütünüyle modern yapılaşmanın gerçekleşmiş olduğu 4. Derece (gri renkli) alanların “Sit Sınırı” kapsamına alınıp alınmayacağıdır. Buna karar verilirken söz konusu Katmanlaşma-Koruma Düzeyi 4. Derece olan alanların tarihi doku içindeki konumları ve 1., 2. ve 3. Derece Koruma Alanları ile komşuluğu belirleyici olacaktır (Şekil 85).

Şekil 85. Tamamen modernleşmiş kentsel tarihi alanların koruma statüleri ve belirlenecek sit alanı sınırı ile ilişkisi

4. Derece Alanlar şayet 3. Derece Koruma alanının içinde, yani tarihi dokunun az katmanlı ve az korunmuş statüsündeki bölge içinde kalmış ise 3. Derece Koruma (Etkileme Geçiş) sınırı içine alınacaktır. Burada Katmanlaşma-Koruma Statüsü olan derecesi (4 Derece) “Planlama Kararları” üretilirken dikkate alınabilir. Şayet 4. Derece Alanlar Kentsel tarihi dokunun çeperinde olup, kentin modern dokusunun bir uzantısı / komşusu olması halinde Koruma sınırının bütünüyle dışında tutulabilir. Öte yandan 1. Derece Kentsel Sit Alanına komşu ve görece küçük olan bir 4. Derece Alan, korunma alanı sınırlarına dâhil edilebilir. Bu tür alanlara ilişkin kararlarda bir kentin tarihi dokusu ve yakın çevresi ile ilgili durumu modern yapılaşmanın alan üzerindeki tehdit düzeyi, söz konusu alanların somut tarihi izler kadar, kolektif bellekteki yeri gibi başka faktörleri de değerlendirmek gerekebilir.

Şekil 86. Öneri kentsel sit alanı sınırı (2006 yılı halihazır haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

3.2. 2013 Yılı Erzurum Kentsel Sit Alanının Kitiği

Ülkemizde 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” kapsamında sit alanı sınırları belirlenmektedir. Kentsel sit alanı sınırları belirlenirken “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelikte” belirtilen esaslar doğrultusunda Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri tarafından işlem yapılmaktadır. Kentsel sit alanının sınırının tespiti belediyesince, valilikçe veya herhangi üçüncü şahıslar tarafından istenebileceği gibi, Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü uzmanları (raportör) tarafından Müdürlük görevlendirmesi şeklinde de yapılabilmektedir. Müdürlük uzmanları korumaya değer kentsel tarihi alanın sınırlarını ilk kez belirlemek amacıyla öncelikle alanda incelemeler yapmaktadır. Bu inceleme yapılırken alandaki; tescille önerilen anıtsal yapılar, sivil mimarlık örneği yapılar, sanayi yapıları ve resmi yapılar; tescile önerilmeyen geleneksel

yapılar, yeni yapılar, korunacak sokaklar tespit edilir ve harita üzerinde işaretlenir. Yapıların yoğunlukları dikkate alınarak da uzmanlar tarafından hazırlanan raporla birlikte kentsel sit alanı sınırı önerisi Koruma Kurulu gündeminde değerlendirilir. Yasa kapsamında belirlenen sit alanı sınırında tescilli yapıların sayı ve yoğunluğunun dikkate alındığı bir yaklaşım mevcuttur.

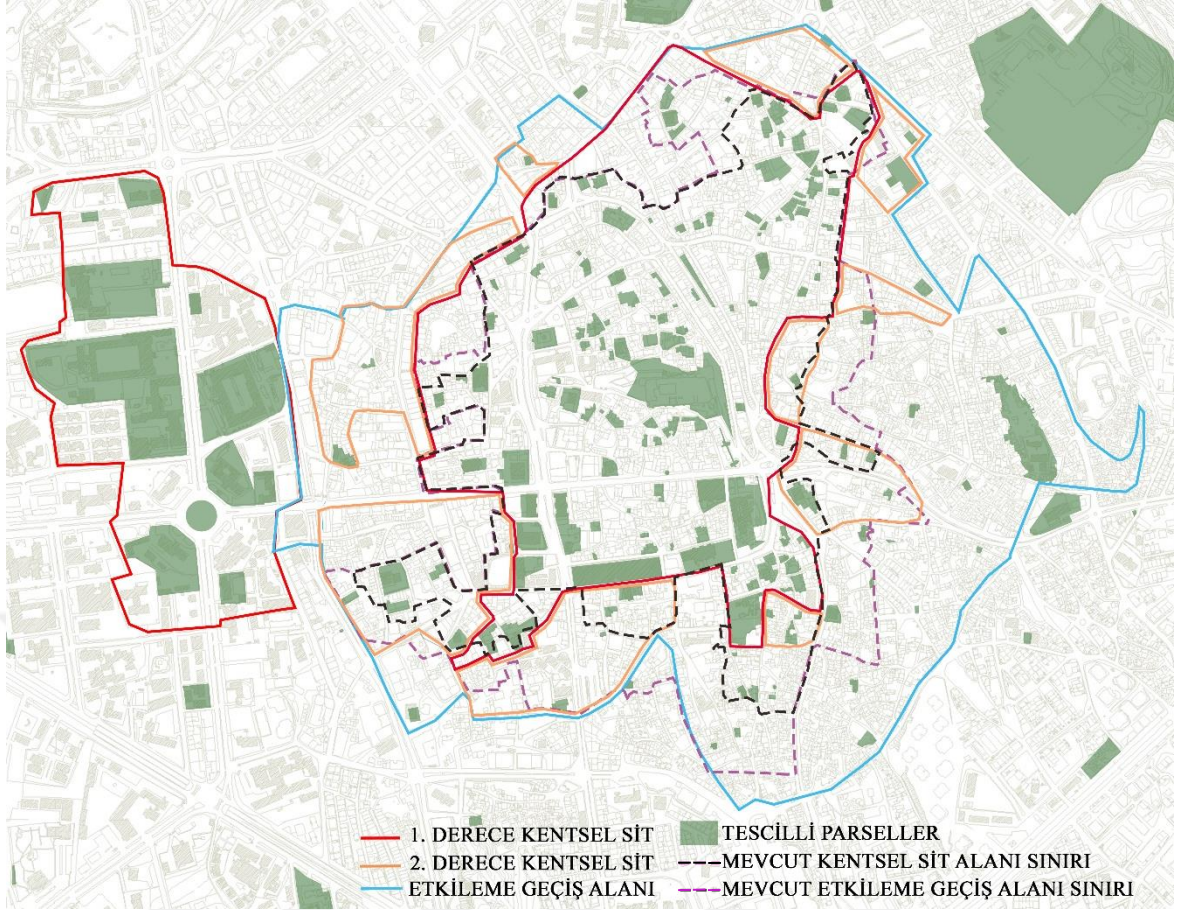
Yapılan tez çalışmasında ise kentsel sit alanı sınırının belirlenmesinde kullanılan yaklaşım farklıdır. Kentin idari, demografik, ekonomik ve mekânsal gelişimi bir arada incelenmiş, kentin morfolojik gelişimi ortaya konulurken kentteki katmanlaşma dikkate alınmıştır. Öneri kentsel sit alanı belirlenirken ise Kent Tarihi, Kentsel Morfoloji, Kentsel Koruma disiplinlerinin bir arada bulunduğu bir çalışma yöntemi izlenmiştir. Yapılan çalışma teori ve pratiğin birlikteliği içerisinde gerçekleşmiştir. Kentin bugüne kadarki tarihsel süreçleri incelenerek, kentteki tarihsel ve mekânsal katmanlaşma belirlenmiş, bugünkü yapı çevre elemanları (yol dokusu, parsel dokusu, geleneksel yapılar, tescilli yapılar vb) ve sit alanı sınırı önerisinde bulunulmuştur. Sınır belirleme sürecine zaman boyutu dâhil edilmiştir. Ancak bu sınır belirleme sürecinde yerelin baskısı değerlendirmeye katılmamıştır.

Mevcut ve öneri sit alanı sınırları karşılaştırıldığında (Şekil 87); kentin doğusunda yer alan ve öneri etkileme geçiş alanı sınırı içerisinde kalan, tarihsel anlamda az katmanlı, organik dokulu ve tescilli anıtsal yapıların da bulunduğu Hacı Cuma, Taş Mescit, Veyisefendi ve Kadana Mahalle'leri mevcut etkileme geçiş alanına dâhil değildir.

Kentin kuzeyinde yer alan Demirciler Kilisesi'nin (Fatih Cami) bulunduğu alan da öneri sit alanı sınırı içerisinde yer almakta iken mevcut sit alanı dışında tutulmuştur.

Erken Cumhuriyet dönemi yapılarının yer aldığı kentte planlı dönemle birlikte gelişen Hastahaneler Caddesi aksında yer alan anıtsal yapılara ilişkin bu güne kadar herhangi bir sit alanı belirlenmemiş olduğu görülmüştür. Yapılan öneri ile bu bölge I. Derece kentsel sit alanına dâhil edilmiştir.

Mevcut kentsel sit alanı sınırları belirlenirken etkileme geçiş alanı sınırın oldukça dar tutulmuş olduğu görülmektedir. Oysaki kentin katmanlaşan bölgesi oldukça geniştir.

Şekil 87. Öneri kentsel sit alanı sınırı ve mevcut kentsel sit alanı sınırının karşılaştırılması (2006 yılı halihazır haritası üzerine yazar tarafından çizilmiştir.)

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten günümüze kentsel korumanın mantığı ve kapsamı sürekli değişmiş, tek yapı ölçeğinden alansal anlamda korumaya doğru evrilmiştir. Farklı amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen tarihi kentsel alanların korunması çabasının ilk aşamasını da korunacak alanın sınırlarını doğru saptamak oluşturmaktadır. Ülkemizde “2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” kapsamında yapılan sit alanı sınırı tespitinde, sadece tescilli yapıların yoğunluğunun dikkate alındığı, kentin tarihi ve coğrafi verilerinin değerlendirilmediği bir yöntem izlenmektedir. Giriş bölümünde günümüzde sit alanı belirleme sürecine ilişkin detaylar anlatılmıştır. “Tespit Tescil Yönetmeliğine” göre kentsel sit tanımı tekrarlanacak olursa;

“Mimari, mahalli, tarihsel, estetik ve sanat özelliği bulunan ve bir arada bulunmaları ve bir bütün olarak o yerleşmenin ait oldukları dönemin yaşam biçimini gelecek nesillere aktarmaları sebebiyle teker teker taşıdıkları kıymetten daha fazla kıymeti olan, kültürel ve tabii çevre elemanlarının (yapılar, bahçeler, bitki örtüleri, yerleşim dokuları, duvarlar, sokak ve meydanlar, v.b.) birlikte buldukları alanları,” ifade etmektedir. Her ne kadar tanımda kapsamlı bir biçimde kentsel sitin özelliklerine değinilmiş olsa da, bu kavramlar görecelidir, vurgu tescilli yapıların yoğunluğundadır. Burada sit alanı sınırını belirlemedeki kriterler ortaya konulmuş olsa da bu kriterleri tam olarak belirleyecek ölçütlerin ne olacağı ve bunların nasıl bir süreç ve idari mekanizma içinde değerlendirileceği belirlenmemiştir. Her ne kadar yasa koyucu korunacak alanın yerelin kendine özgü yapısı ve koşulları içinde değerlendirilmesini öngörmüş olsa da, uygulamada farklı tutum ve ele alışlara ve de çok başlılığa sebebiyet vermektedir. Kentsel sit alanı sınırının belirlenmesi sürecinde bilimsel ve teknik yaklaşımdan, veri kısıtlılığından veya idari tutumdan kaynaklanan problemler, çevresinden bağımsız koruma amaçlı imar planlarının yapılması ve planın sürekli değişiklik gerektirmesine sebebiyet vermektedir. Ayrıca tanım gereği sadece bugün izleri kentsel alan üzerinde görünebilir olan tek yapıların bir araya gelerek yoğunluk arz etmesi koşulu dikkate alınmaktadır. "Tespit - Tescil Yönetmeliği"ne göre yapı yoğunlukları dikkate alınarak sit alanı sınırının belirlenmesi ve bunun sonucunda sit sınırını tescilli yapıların yoğun olduğu bölgenin dışından geçirilen bir çizgi haline getirilmesi söz konusudur. Parçadan bütüne ulaşan bir yol izlenmektedir. Böylesi bir yaklaşım içinde her şeyden önce kentin tarihi dokusunun gerçek izleri, kayıp izlerden dolayı irdelenmemektedir. Kentin yazılı ve görsel kaynaklarda, kolektif bellekte korunan izleri göz ardı edilmektedir. İkinci olarak kentsel alanda görünür olan tarihi

yapılar ve izler içinde cephe etkisi olan, bir başka ifadeyle üçüncü boyutta algılanan yapılar dikkate alınırken tarihi yol dokusu, parsel dokusu gibi izlerin sürekliliği dikkate alınmamaktadır.

Bu temel problemin dışında sit alanı sınırı belirlemedeki diğer problemler sıralanacak olursa;

-Tarihi kent çekirdeği belirlenirken yalnızca mekândaki bugünkü izi üzerinden analizler yapılması süreç içerisinde kentin yaşadığı değişimlerin değerlendirmeye katılmamaktadır. Oysaki kentler sürekli değişip dönüşmekte ve ekonomik, sosyal, demografik etmenlerle şekillenmekte ve zamanla dönemlere ait mekânsal üretimlerin iç içe geçtiği bir katmanlaşmak gerçekleşmektedir.

-Sit alanı sınırları tespit edilirken kentsel morfolojik analizlerin yapılmamış olması veya yapılmış morfolojik çalışmaların dikkate alınmaması,

-Ülkemizdeki korunması gerekli yapılara ilişkin envanterleme çalışmalarının tamamlanmamış olması,

-Ülkemizde kentsel arkeolojinin gelişmemiş olması, kentsel sit alanı ilan edilirken arkeolojik bulgulardan yararlanılmaması,

-Yerelin kentsel koruma bilincinin yeter düzeyde gelişmemiş olması, bu nedenle kentsel tarihi çevrenin korunmasına yönelik güçlü bir sivil inisiyatifin oluşmaması ve hatta sit alanı sınırı belirlenirken yerel yönetime aksi yönde baskı kurulması,

-Yerel yönetimlerin kentsel tarihi dokunun korunma(ma)sında farklı tutumlar izlemesi ve sit alanı sınırı belirleme siyasi kaygılar nedeniyle gereken inisiyatifin kullanılmaması,

-Kurumlar arası koordinasyon eksikliği olarak sıralanabilir.

Hazırlanan tez kapsamında; kentsel sit alanı sınırının doğru tespit edilmesine kentsel morfolojik yaklaşım ışığında alternatif bir yöntem geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada tarihi kentsel çevrenin izleri araştırılırken iki temel kabulden hareket edilmiştir. Birincisi kentsel tarihi çevre sadece bugün kentsel yapılı çevrede fiziki olarak görünür olan değil, yazılı ve görsel tarihi kaynaklara dayalı izler ile kolektif bellekte yeri olan izleri de değerlendirilmeye alınması gerektiğidir. Böylelikle mekânda tarihsel izleri silikleşen yapıların verisi de değerlendirmeye katılmış olacaktır. İkincisi tarihi kentsel çevrenin kentsel doku bütünlüğünden hareket eden bir anlayışla ele alınmasıdır. Yani tarihi yapıların yanı sıra kentsel formun diğer ana bileşenleri olan sokak dokusu, parsel dokusuna dair izlerin de değerlendirilmesi gerektiği.

Bu tez sonucunda bir kentsel sit sınırının belirlenmesine yönelik üç aşamadan oluşan bir model önerilmiştir (Bkz. Şekil 85) :Bu aşamalar;

I. aşama: Morfolojik veriler ışığında Kentin Var Olma sürecinin / kentsel tarihi alan sınırı ve katmanlaşma düzeyinin belirlenmesi,

II. aşama: Mikro-morfolojik veriler ışığında Modern yapılanma sürecinin içinde kentsel tarihi alanın Var Kalma Düzeyini / kentsel tarihi alanın çağdaş kentsel gelişim baskısı altında (yıpranma, yıkılma) yeniden yapılanan alanlarının belirlenmesi,

III. aşama: Kentsel tarihi alana ait Var Olma Süreci - Var Kalma Düzeyi Matrisi oluşturularak koruma alan ve statülerinin belirlenmesi şeklinde sıralanmaktadır.

Yukarıda açıklanan model Erzurum kentsel tarihi alanının sorgulanması ve sit alanının belirlenmesi aşamasında denenmiş ve geliştirilmiştir. Tez kapsamında yapılan morfolojik incelemelerde tarihsel-coğrafi yaklaşım kullanılmıştır. Kentin morfolojik gelişimi ortaya konulurken coğrafi, etnoğrafik, mimari arkeolojik, tarihi, mekânsal veriler bir arada değerlendirilmiştir. Çok katmanlı olan bu verilerin değerlendirilmesinde tarihi harita, gravür, fotoğraf, kroki, tahrir kayıtları, nüfus kayıtları, seyahatnameler, yer adları, dönemlerin tarih yazımları, yapılar ve yapılara ilişkin kayıtlar, yapılara ait bilgiler (yapım tarihi, malzeme ve üslup, yapım nedeni, yapı türü, yapım teknolojisi, yapıların yoğunlaşması/yığılması), arazi kullanımı vb. kaynaklardan yararlanılmıştır.

Erzurum kentinde yapılan çalışmalar içinde, ilk aşamayı gerçekleştirmek üzere öncelikle kaynak araştırması yapılmıştır. Kaynak araştırması kapsamında; kentsel koruma ve sit alanına yönelik kavramlar incelenmiş, Avrupa'da ve ülkemizdeki sit alanı sınırlarının belirlenmesinde kullanılan yöntemler tartışılmış ve kentsel morfolojik yaklaşımların sit alanı sınırının belirlenmesindeki rolü ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde Erzurum kenti tarihi gelişimi, idari ve askeri, ekonomik, demografik ve mekânsal olarak incelenmiştir. Böylece kentin mekânsal ve tarihsel gelişimi arasındaki bağ kurularak Erzurum kenti morfolojik gelişimi kapsamlı bir biçimde okunmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise Erzurum kentinin morfolojik verileri ışığında kentsel sit sınırlarını belirlemek için, kentin katmanlaşma düzeyi bölgeleri, kentsel tarihi dokunun yıpranan ve yok olan alanları belirlenmiştir. Tarihi kentsel dokuda korunacak alanın en dış sınırının belirlenmesinde de kentin tarih içinde yayılım biçimi ve boyut ile katmanlaşma düzeyi belirleyici unsur olarak kabul edilmiştir. Son olarak da bu çerçevede Erzurum kenti tarihi alanına yönelik kentsel sit alanı sınırı önerisi ortaya konulmuştur.

Bu tez çalışmasında kentsel sit alanı belirlenmesinde halkın katılımı boyutu, kentsel dokunun tarihsel katmanlarının belirlenmesinde kolektif belleğe dair veriler ve dolayısıyla soyut kültürel mirasa dair veriler analiz sürecinin dışında tutulmuştur. Bunun dışında kentsel siti belirleyen yasal yönetsel mekanizmanın alternatiflerinin neler olabileceği tartışılmamıştır. Kentsel sit alanı sınırını ilişkin yapılacak bundan sonraki tezlerde bu konular araştırılması kentsel koruma ve planlama açısından faydalı olabilecektir. Tezde önerilen model farklı kentler için de sınanmalıdır.

Sonuç olarak; kentsel tarihi alanlarda tarihi verilerin doğru değerlendirildiği sürdürülebilir plan yapılması, kentsel tarihi alanın sınırının doğru tespitiyle mümkün olacaktır. Sınırın doğru tespit edilmesinde, kentin idari, ekonomik, demografik ve mekânsal gelişiminin ele alındığı geniş kapsamlı bir yöntem uygulanmalıdır. Tarihsel-coğrafi yaklaşımla belirlenecek kentin morfolojik gelişiminin sit alanı sınırlarının tespitinde kullanılmalıdır.

5.KAYNAKLAR

- Açık, T.,2014. Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme, OTAM, 35, 1-39
- Akay, A. 2002. Bir Mahalle İnşası, İstanbul Dergisi, 40, 78-80
- Akbulut, G., 2009. Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 35, 2, 212-222.
- Ambraseys, N., ve Fincel, C., 2006. Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler 1500-1800, Çev: Müzeyyen Umur Koçak, 1. Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara.
- Armağan, L., 2003. 16. Yüzyıl'da Antalya, (der) Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu.
- Ayan, B., 2010. Kent Morfolojisini Etkileyen Nedenler ve Eminönü Tarihi Yarımada Bölgesinin İstanbul Ulaşımına Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, A., 2006. Kent Merkezlerinde Meydanların Gelişimi "Sivas Hükümet Meydanı Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Bildiş, A., 2006. Kentsel Koruma Bağlamında Eski Kentlerin Geliştirilmesine Yönelik Bir Araştırma: Tokat-Zile Örneğinde İrdelemeler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, , İstanbul.
- Cahen, C., 2000. Osmanlılardan Önce Anadolu, Çev:Erol Üyepazarcı, 1. Baskı, G.M. Matbaacılık ve Ticaret A. Ş., İstanbul.
- Certeau, M., 2009. Gündelik Hayatın Keşfi-I, Eylem Uygulama ve Üretim Sanatları, Çev:L.Özcan, Dost Kitabevi, Ankara.
- Cinel, T., 2010. Kentsel Sit Alanında Planlama: Koruma ve Süreklilik Bağlamında Sorunlar ve Öneriler, Giresun Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Conzen, M. R. G., 1960. Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis, The Institute of British Geographers 27, London.
- Conzen, M. R. G., 1969. Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis, Institute of British Geographers Publication 27, 2nd edn (Institute of British Geographers, London).
- Çolak, N. İ., 2015. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku, 2. Baskı, 25, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Çoruh, H., 1997. Temettuat Defterlerine Göre Erzurum Şehri (1260/1844), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Dr. Şerif Bey, 2011. Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası, Haz:Murat Küçükkuşurlu, 1. Baskı, Serander Yayınevi.
- Harita Genel Komutanlığı, 2015. Erzurum Hava Fotoğrafları, Ankara.

- Erzurum İli Analitik Etüt Raporu, 1965. İller Bankası Yay., Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara.
- Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, 2017.
- Erzurum Valiliği, 2011. Hatıralarla Erzurum, (der.) Fikret Öztürk, Erzurum Valiliği Yayınları, Ankara.
- Genç, M., 2014. Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, 11. Basım, 274-279, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- Güvenç, Ş., 1997. Antalya Kaleiçi'nde Yenikapı, Gavur Hamamı Restorasyon Projesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İller Bankası, 1965. Erzurum Analitik Etütleri, Ankara.
- Kaderli, L., 2014. Kültürel Miras Koruma Yaklaşımlarının Tarihsel Gelişimi, TÜBA-KED, 12, 29-42.
- Karataş, Y., 2010. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Erzurum (Sosyal, Ekonomik, İdari, ve Demografik Yapı), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Keleş, R., 1998. Kentbilim Terimleri Sözlüğü, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Keskinkılınç, H., 2008. Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanlarının Sorunları: Antalya, Kaleiçi Örneği, Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Kiper, P., 2004. Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel-Kültürel Değerlerinin Korunması- Türkiye, Bodrum Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Konyalı, İ.H., 1960. Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi, İstanbul.
- Küçükkuşurlu, M. ve Çelik, Ş., 2013. Erzurum Kalesi, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Küçükkuşurlu, M., 2008. Erzurum Belediyesi Tarihi I, Dergah Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Küçükkuşurlu, M., 2011. Erzurum Belediyesi Tarihi II, Dergah Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Morris, A., E., J., 1994. History of Urban Form Before the Industrial Revolution, Longman & John Wiley, Hong Kong.
- Moudon, A.V., 1994. Getting to Know the Built Landscape: Typomorphology, Ordering Space: Types in Architecture and Design, Van Nostrand Reinhold, New York, 289 – 311.
- Okyay, İ., 2001. Fransa'da Netsel Sit Alanlarının Korunması Malraux Yasası, 1. Baskı, YEM Yayın, İstanbul.

- Özcan, K., Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme, METU JFA, 23,2, 21-61.
- Özger, Y., 2010. Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre) Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 12/29, 239-266.
- Öztekin, D., 2010. Sosyal ve Fiziksel Çevre Bağlamında Koruma Planları Antalya Kaleiçi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pamuk, B., 2006. 17: Yüzyılda Bir Serhat Şehri Erzurum, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- Resuloğlu, S., 2005. Koruma Olgusu ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarının Yaklaşımları, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, 2015.
- Sönmez, C C., 2008. Antalya Kenti Kalesi'nin Tarihi, Burçlar, Kapılar ve Sur Duvarları, Mimarlar Odası Antalya Şubesi Yayınları, Antalya.
- Sönmez, F., ve Alper, B., 2012. Kayseri Kentinde Fiziksel Çevrenin Değişimi: 1882–1945, Sigma, 4, 111-130.
- Süer, A., 2006. The Analysis of Historical/Cultural Pattern Development And Conservation Plans of Antalya Kaleiçi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir İleri Teknoloji Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Tankut, G., 1979. Antalya Kaleiçi Sit Planlaması, Mimarlık Dergisi, 284, 1, 47-48
- Tanyeli, U., 1987. Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.yy), Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tanyeli, U., 1987. Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapısının Evrim Süreci (11-15. yy.), Doktora Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- T.C. Resmi Gazete, Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi ve Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelik, Başbakanlık Basımevi, 25887.
- T.C. Resmi Gazete, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Başbakanlık Basımevi, 18113.
- T.C. Resmi Gazete, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, Başbakanlık Basımevi, 28028.
- T.C. Resmi Gazete, Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik, Başbakanlık Basımevi, 28232.

- Tekeli İ., 1988. Kentsel Korumada Değişik Yaklaşımlar Üzerine Düşünceler, Planlama Dergisi, 88, 1, 19-22.
- URL-1, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/1279,muserrefcanpdf.pdf?0.>, 2015
- URL-2, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/1257,sinanpdf.pdf?0.1,2015>
- URL-3, <http://www.kayseri.bel.tr/web2/index.php?page=imar-faaliyetleri.2015>
- Ünlü, T., ve Baş, Y., 2015. Mersin’de Morfolojik Süreçlerin Değerlendirilmesi, Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu Temel Yaklaşımlar ve Teknikler, Mersin,1, 14-30.
- Vance, J., E., 1990. The Continuing City: Urban Morphology in Western Civilization, Baltimore&London: The Johns Hopkins University Press.
- Whitehand, J.W.R. 2001. The Physical Form of Cities: A Historico-Geographical Approach, Handbook of Urban Studies, Der. R. Paddison. SAGE, London.
- Yağcı, Ö.,2009. Antalya Tarihi Kent Merkezi Gelişim Süreci, Planlama Dergisi, 46, 2, 31-51.
- Yeşilyurt, Y., 2016. Erzurum Yerel Tarih Araştırmaları Açısından İngiliz Ulusal Arşivlerinin Önemi (19. yüzyıl) Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 55, 597-624.
- Yılmaz, N., 2005. Kent Merkezlerindeki Kentsel Sit Alanlarında Değişim Sürecinin Değerlendirilmesi Kayseri Kentsel Sit Alanı ve Talas Kentsel Sit Alanları Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yurttaş, H.,2000. Fuat Bey’in Erzurum Haritası, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 15, 49-71.
- Yücel, C., 2005. Korunacak Kentsel Alanların Planlanmasında Güncel Yaklaşımlar, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18, 223-235.

6.EKLER

Ek 1.Erzurum Merkez Tescilli Yapı Envanter Listesi

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
1	ERZURUM	MERKEZ	NARMANLIOĞLU EVİ	NARMANLI MAHALLESİ	111	553	16	14.5.1976-A1 TESCİL 14.5.1987-3161 T.DEVAMINA	Erzurum İdare Mahkemesinin 16-A-1396-1398/133 sayılı kararının uygulanması yönünde alınan Erzurum KTVKK'nun 13.9.1996-802 Sayılı Kararı
2	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	NARMANLI MAHALLESİ	113	556	6-7-8-9	14.5.1976-A1 TESCİL 15/2/1987-2993 T. DEVAMINA 9.11.1988-146 T.DEVAMINA 27.6.1995-323 T.DEVAMINA 15.7.1994-630 SAYILI KARAR İLE YENİDEN TESCİL EDİLMİŞTİR.	Erzurum Kült. Tab. Kor. Kur'mun 21.01.1994-604 Tescilli kaldırılmıştır. Erzurum Koruma Kurulu'nun 6.12.1996-617 tescil kaldırılmıştır.
3	ERZURUM	MERKEZ	SEYFULLAH AĞA KONAGI	EMİNKURBİ MAHALLESİ	49	102	61	15.4.1978- A-1103	T. KİL. VE TAB. VARLIKLARIN KORUMA YÖNÜNDE KURULUNUN 21.109-1972 TESCİL ÖZGÜDÜ
4	ERZURUM	MERKEZ	KONUT (VAHDETTİN ÜSTÜN- NAZİFE KEK)	EMİRŞEYH MAHALLESİ	113	560	23	13.5.1977 A-512 TESCİL 31.1.1986-1803 T.DEVAMINA	
5	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	MEHDİFENDİ MAHALLESİ	110	376	2	14.5.1976-A-1 TESCİL	T. KİL. VE TAB. VARLIKLARIN KORUMA YÖNÜNDE KURULUNUN 21.109-1972 KARARI İLE TESCİL ÖZGÜDÜDÜR.
6	ERZURUM	MERKEZ	KONUT (NİAZI AKGÖL)	NARMANLI MAHALLESİ	111	546	5	14.12.1984-543 TESCİL	
7			101 NOLU TAŞINMAZLA MÜKERRER OLDUĞU İÇİN SİLİNDİ						
8	ERZURUM	MERKEZ	HACILAR HANI	AYAZPAŞA MAHALLESİ TAŞMAGAZALAR CADDESİ	40	502	9	10.3.1979- A-1546 TESCİL	
9	ERZURUM	MERKEZ	HACILAR HANI İÇİNDEKİ ÇEŞME	AYAZPAŞA MAHALLESİ TAŞMAGAZALAR CADDESİ	-	-	-	10.3.1979- A-1546 TESCİL	
10	ERZURUM	MERKEZ	AHISKALILAR EVİ	NARMANLI MAHALLESİ	111	553	10	13.10.1978- A- 1330 TESCİL	
11			142 SAYILI TAŞINMAZLA MÜKERRER OLDUĞU İÇİN SİLİNDİ						
12	ERZURUM	MERKEZ	SİĞİRLİ KÖYÜ ÇEŞMESİ (EL HAC ÇEŞMESİ)	SİĞİRLİ KÖYÜ				10.09.1977 A-755 TESCİL	
13	ERZURUM	MERKEZ	AZİZİYE TABYASI (1)	TOPDAĞI ÜZERİNDE ÜÇ TABYADAN BATTI KOMUTANLIĞI BİNASIDIR.				8.7.1977 A-630 TESCİL	
14	ERZURUM	MERKEZ	AZİZİYE TABYASI (2)	TOPDAĞI ÜZERİNDE ORTADAKI TABYA				8.7.1977 A-630 TESCİL	
15	ERZURUM	MERKEZ	AZİZİYE TABYASI (3)	TOPDAĞI ÜZERİNDE DOĞU TARAFDAKİ TABYA				8.7.1977 A-630 TESCİL	
16	ERZURUM	MERKEZ	MECİDİYE TABYASI (1)	TOPDAĞI ÜZERİNDE KUZAY BATDA				8.7.1977 A-630 TESCİL	
17	ERZURUM	MERKEZ	MECİDİYE TABYASI (2)	TOPDAĞI ÜZERİNDE MECİDİYE TABYANIN (1) DOĞUSUNDA				8.7.1977 A-630 TESCİL	
18			268 NOLU TAŞINMAZLA MÜKERRER OLDUĞU İÇİN SİLİNDİ		72	191	241(366)	8.7.1977 A-630 TESCİL	
19	ERZURUM	PALANDÖKEN	KÜÇÜK KİREMİTLİK TABYA	DERE MAH. SEHRİN GÖNEYDOĞUSUNDA TEPE ÜZERİNDE	73	192	418	8.7.1977 A-630 TESCİL	
20	ERZURUM	MERKEZ	KARAGÖBEK TABYASI	KARAGÖBEK KÖYÜ				8.7.1977 A-630 TESCİL	
21	ERZURUM	MERKEZ	SIVIŞLI TABYA	PASINLER YOLU ÜZERİNDE SIVIŞLI KÖYÜ YAKINIDA				8.7.1977 A-630 TESCİL	
22	ERZURUM	MERKEZ	ŞAHAPPAŞA TABYASI	DUMLU BUCAĞI GÖKÇEYAMAÇ KÖYÜ	2-3	-	500	8.7.1977 A-630 TESCİL	
23	ERZURUM	MERKEZ	GEZ TABYASI	DEVE BOYUNUN DOĞUSU 2406 M YÜKSEKLİKTE				8.7.1977 A-630 TESCİL	
24	ERZURUM	MERKEZ	AHALİ TABYA	PASINLER YOLU ÜZERİNDE				8.7.1977 A-630 TESCİL	
25	ERZURUM	MERKEZ	PALANDÖKEN TABYA (2)	PALANDÖKEN DAĞI TV. VERİCİSİ ELDİR TEPE SININ GÜNEYİ				8.7.1977 A-630 TESCİL	
26	ERZURUM	MERKEZ	FETİH CAMİİ (ESKİ ORTODOKS KİLİSESİ)	ALİ PAŞA MAHALLESİ	67	320	4	10.6.1977 A-401	
27	ERZURUM	MERKEZ	ARDAHAN KAPI (KAVAK KAPI) İLE TOPRAK TABYA MÜŞTEMLATI	İSTASYON MAHALLESİ	25	12	1-2	15.12.1972-788 TESCİL 10.11.1974 A-888 ÖZGÜDÜ HÜKÜMÜNÜN GEÇERLİ OLUŞUNA	
28	ERZURUM	MERKEZ	HABİB TİMURTAŞ BABA TÜRBESİ	ALİ PAŞA MAHALLESİ	65	312	1	13.11.1976 A-188 TESCİL	
29	ERZURUM	MERKEZ	DERVİŞ AĞA TÜRBESİ	DERVİŞ AĞA MAHALLESİ	58	529	2	13.11.1976 A-188 TESCİL	
30	ERZURUM	MERKEZ	ANE HATUN TÜRBESİ	MURAT PAŞA MAHALLESİ	8	5590 (ESKİ 246)	1	13.11.1976 A-188 TESCİL	
31	ERZURUM	MERKEZ	MAHMUT PAŞA TÜRBESİ	HABİBEFENDİ MAHALLESİ	1	366	1	13.11.1976 A-188 TESCİL	
32	ERZURUM	MERKEZ	CİMCİME HATUN TÜRBESİ	CAFERİYE MAHALLESİ	43	643	17	13.11.1976 A-188 TESCİL	
33	ERZURUM	MERKEZ	AHİ BABA TÜRBESİ	NARMANLI MAHALLESİ	111	553	41	13.11.1976 A-188 TESCİL	
34	ERZURUM	MERKEZ	ÜÇ KÜMBETLER	SULTAN MELİK MAHALLESİ	114	406	1	13.11.1976 A-188 TESCİL	
35	ERZURUM	MERKEZ	KARANLIK KÜMBET	YEĞENAGA MAHALLESİ				13.11.1976 A-188 TESCİL	
36	ERZURUM	MERKEZ	RABİA HATUN TÜRBESİ	EMİRŞEYH MAHALLESİ	114	402	14	13.11.1976 A-188 TESCİL	
37	ERZURUM	MERKEZ	MEHDİ ABBAS TÜRBESİ	EMİRŞEYH MAHALLESİ	113	559	1	13.11.1976 A-188 TESCİL	
38	ERZURUM	MERKEZ	EBU İSHAK KAZURUNİ TÜRBESİ	CAMİKEBİR MAHALLESİ	42	563	15	13.11.1976 A-188 TESCİL	
39	ERZURUM	MERKEZ	ADSIZ TÜRBE	HABİBEFENDİ MAHALLESİ	3	763	12	13.11.1976 A-188 TESCİL	

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
40	ERZURUM	MERKEZ	GÜMÜŞLÜ KÖMBET	VEYSİEFENDİ MAHALLESİ	4	115	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
41	ERZURUM	MERKEZ	AHI FAHRETTİN MEZARI KADI FAHRETTİN DAVID	MEHDİEFENDİ MAHALLESİ	110	372	2	13.11.1976 A-198 TESCİL	
42	ERZURUM	MERKEZ	ZAHİDE HANIM MEZARI	HABİBEFENDİ MAHALLESİ	3	128	7	13.11.1976 A-198 TESCİL	
43	ERZURUM	MERKEZ	HASAN BASRİ MEZARLIĞI	YUKARI HASAN BASRİ MAHALLESİ		184	86	13.11.1976 A-198 TESCİL	Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 22.03.2013 gün ve 682 sayılı kararı ile tescilli kalmıştır.
44	ERZURUM	MERKEZ	TAŞKESEN BASRİ MEZARLIĞI	VEYSİEFENDİ MAHALLESİ				13.11.1976 A-198 TESCİL	
45	ERZURUM	MERKEZ	MÜFTÜ MEZARI	YUKARI HASAN BASRİ MAHALLESİ	113	857	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
46	ERZURUM	MERKEZ	ABDURRAHMAN GAZİ TÜRBESİ	EGERLİ DAĞI ETEKLERİ	5	738	1	13.11.1976 A-198 TESCİL 25.1.1990-199 TESCİL	
47	ERZURUM	MERKEZ	ERZURUM İÇ KALESİ	MİRZA MEHMET MAHALLESİ	41	637	4	13.11.1976 A-198 TESCİL 17.12.1993-601 SİT SINIRI BEL.	
48	ERZURUM	MERKEZ	SUR KALINTILARI	HASAN BASRİ MAHALLESİ	94	173	6	13.11.1976 A-198 TESCİL	Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 24.12.2009-1532 Tescilli kalmıştır.
49	ERZURUM	MERKEZ	TEPSİ MİNARE	MİRZA MEHMET MAHALLESİ				13.11.1976 A-198 TESCİL	
50	ERZURUM	MERKEZ	KAVAK KAPISI ARDAHAN KAPISI TABYASI	İSTASYON MAHALLESİ	25	12	194	13.11.1976 A-198 TESCİL	
51	ERZURUM	MERKEZ	KARS KAPISI	VEYSİEFENDİ MAHALLESİ	3	113	3	13.11.1976 A-198 TESCİL	
52	ERZURUM	MERKEZ	İSTASYON KAPISI	GEZ MAHALLESİ				13.11.1976 A-198 TESCİL	
53	ERZURUM	MERKEZ	RÜSTEM PAŞA KERVANSARAYI (TAŞHAN)	AYAZPAŞA MAHALLESİ	39	622	8	13.11.1976 A-198 TESCİL	
54	ERZURUM	MERKEZ	KOMESLİ HAN	ALİ PAŞA MAHALLESİ	67	325	18	13.11.1976 A-198 TESCİL	
55	ERZURUM	MERKEZ	CENNETZADE HANI	KÖSE ÖMER AĞA MAHALLESİ	63	330	10	13.11.1976 A-198 TESCİL	
56	ERZURUM	MERKEZ	GÖMRÜK HANI	YEĞENAGA MAHALLESİ	61	332	14	13.11.1976 A-198 TESCİL	
57	ERZURUM	MERKEZ	TAŞ AMBARLAR	İBRAHİM PAŞA MAHALLESİ	44	578	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
58	ERZURUM	MERKEZ	ÇİFTE MİNARELİ MEDERESE	CAMIKEBİR MAHALLESİ	42	568	55	13.11.1976 A-198 TESCİL	
59	ERZURUM	MERKEZ	YAKUTİYE MEDRESESİ	LALAPAŞA MAHALLESİ	37	653	40	13.11.1976 A-198 TESCİL	
60	ERZURUM	MERKEZ	AHMEDİYE MEDRESESİ	MURAT PAŞA MAHALLESİ	8	5590 (ESKİ 246)	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
61	ERZURUM	YAKUTİYE	ŞEYHLER MEDRESESİ	ŞEYHLER MAHALLESİ	106	448	12	13.11.1976 A-198 TESCİL	
62	ERZURUM	MERKEZ	KIRKÇEŞME HAMAMI	AYAZPAŞA MAHALLESİ				13.11.1976 A-198 TESCİL	
63	ERZURUM	MERKEZ	MURAT PAŞA HAMAMI	MURAT PAŞA MAHALLESİ	8	247	9	13.11.1976 A-198 TESCİL	
64	ERZURUM	YAKUTİYE	ŞEYHLER HAMAMI	ŞEYHLER MAHALLESİ	106	448	10	14.05.1976-41 13.11.1976 A-198 TESCİL	
65	ERZURUM	MERKEZ	TAHTA HAMAMI	YEĞENAGA MAHALLESİ	62	336	19	13.11.1976 A-198 TESCİL	
66	ERZURUM	MERKEZ	LALAPAŞA HAMAMI	NARIMANLI MAHALLESİ	111	549	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
67	ERZURUM	MERKEZ	PASTIRMACI (FUADİYE) HAMAMI	AYAZPAŞA MAHALLESİ	39	614	14	13.11.1976 A-198 TESCİL	
68	ERZURUM	MERKEZ	ÇİFTE GÖBEK HAMAMI	KÖSE ÖMER AĞA MAHALLESİ	63	329	7	13.11.1976 A-198 TESCİL	
69	ERZURUM	MERKEZ	GÖMRÜK HAMAMI	YEĞENAGA MAHALLESİ	61	332	9	13.11.1976 A-198 TESCİL	
70	ERZURUM	MERKEZ	KÜÇÜK HAMAMI	ALİ PAŞA MAHALLESİ	65	313	106	13.11.1976 A-198 TESCİL	
71	ERZURUM	YAKUTİYE	ALİ RAVİ (YONCALIK) HAMAMI	ŞEYHLER MAHALLESİ	106	449	32	13.11.1976 A-198 TESCİL	
72	ERZURUM	MERKEZ	HANIM HAMAMI	LALAPAŞA MAHALLESİ	36	647	8	13.11.1976 A-198 TESCİL	
73	ERZURUM	MERKEZ	SARAY HAMAMI	EMİRŞEYH MAHALLESİ	113	386	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
74	ERZURUM	MERKEZ	SEYFULLAH ÇEŞMESİ	EMİN KURBI MAHALLESİ	49	102	61	13.11.1976 A-198 TESCİL	Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 20.02.2015 gün ve 1543 sayılı kararı ile tescilli kalmıştır.
75	ERZURUM	MERKEZ	EMİN KURBI CADDESİ 1 NOLU ÇEŞME	EMİN KURBI MAHALLESİ	50	760	19	13.11.1976 A-198 TESCİL	
76	ERZURUM	MERKEZ	HACI MEHMET ÇEŞMESİ	GÜRCÜKAPISI AKBANK KARŞISI AYAZPAŞA MAHALLESİ	40	501	4	13.11.1976 A-198 TESCİL	
77	ERZURUM	MERKEZ	CAFER AĞA ÇEŞMESİ	YEĞENAGA MAHALLESİ	65	667	10	13.11.1976 A-198 TESCİL	
78	ERZURUM	MERKEZ	EMİR ŞEYHABDULLAHPAŞA ÇEŞMESİ	EMİRŞEYH MAHALLESİ	113	560	16	13.11.1976 A-198 TESCİL	
79	ERZURUM	MERKEZ	HACI DEDE AĞA ÇEŞMESİ		113	393	14	13.11.1976 A-198 TESCİL	
80	ERZURUM	MERKEZ	KALE ÇEŞMESİ	ERZURUM KALESİNE BİTİŞİK	41	637	40	13.11.1976 A-198 TESCİL	
81	ERZURUM	MERKEZ	ÇETECİ ÇEŞMESİ (1)	ADLİYE BİNASI	45	584	3	13.11.1976 A-198 TESCİL	

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
82	ERZURUM	MERKEZ	ÇETECİ ÇEŞMESİ (2)	MOLLA KAYA CADDESİ (A. YONCALIK)	107	468	18	13.11.1976 A-198 TESCİL	
83	ERZURUM	YAKUTIYE	KIRMIZI ÇEŞME	VANI EFENDİ MAHALLESİ	106	448	97	13.11.1976 A-198 TESCİL	
84	ERZURUM	MERKEZ	SEKBAN MUSTAFA AĞA MAHALLESİ ÇEŞMESİ	NARIMANLI MAHALLESİ	113	556	2	13.11.1976 A-198 TESCİL	
85	ERZURUM	MERKEZ	MEHMET KETHUDA ÇEŞMESİ	SULTAN MELİK MAHALLESİ	114	400	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
86	ERZURUM	MERKEZ	GÜMÜŞGÖZ ÇEŞMESİ	GÜMÜŞGÖZ MEZARLIĞI ÜST BAŞI MEHDI EFENDİ MAH.	110	839	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
87	ERZURUM	MERKEZ	DEVELER ÇEŞMESİ	DERVİŞ AĞA MAHALLESİ	58	532	3	13.11.1976 A-198 TESCİL	
88	ERZURUM	MERKEZ	SOSUNCU BAŞI ÇEŞMESİ	Y.MUMCU MAHALLESİ	18	590	15	13.11.1976 A-198 TESCİL	
89	ERZURUM	MERKEZ	ÇETECİ ÇEŞMESİ (3)	A.YONCALIK MAHALLESİ	115	455	55	13.11.1976 A-198 TESCİL	
90	ERZURUM	MERKEZ	BİCAN ÇEŞMESİ	DERE MAHALLESİ	103	197	2	13.11.1976 A-198 TESCİL	Erzurum Kötür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 20.02.2015 gün ve 1541 sayılı kararı ile tescilli kaldırılmıştır.
91	ERZURUM	MERKEZ	HÜSEYİN AĞA ÇEŞMESİ	Y.HABİB EFENDİ MAHALLESİ	2	130	19	13.11.1976 A-198 TESCİL	
92	ERZURUM	MERKEZ	İSMAIL AĞA ÇEŞMESİ	YEĞENAGA MAHALLESİ	61	331	5	13.11.1976 A-198 TESCİL	
93	ERZURUM	MERKEZ	DÖRTGÜLLÜ ÇEŞMESİ (HAFİZ PAŞA ÇEŞMESİ)	MURAT PAŞA MAHALLESİ		6182	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
94	ERZURUM	MERKEZ	CENNET ÇEŞMESİ	BAKIRCI MAHALLESİ	38	612	14	13.11.1976 A-198 TESCİL	
95	ERZURUM	MERKEZ	YAZICIOĞLU ÇEŞMESİ	MURAT PAŞA MAHALLESİ				11.10.1974-8075 TESCİL 13.11.1976 A-198 TESCİL	
96	ERZURUM	MERKEZ	AKPINAR ÇEŞMESİ	KADANA MAHALLESİ				11.10.1974-8075 TESCİL 13.11.1976 A-198 TESCİL	
97	ERZURUM	MERKEZ	ÇEŞME (2)	EMİR KURBİ MAHALLESİ				13.11.1976 A-198 TESCİL	
98	ERZURUM	MERKEZ	ŞAFLER CAMİİ ÇEŞMESİ	TAŞMAGAZALAR CADDESİ ÜSTÜ	42	565	18	13.11.1976 A-198 TESCİL	
99	ERZURUM	MERKEZ	SIVIRCIK ÇEŞMESİ	MEHDİEFENDİ MAHALLESİ	110	372	7	13.11.1976 A-198 TESCİL	
100	ERZURUM	MERKEZ	ULU CAMİİ	CAMİKEBİR MAHALLESİ	42	573	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
101	ERZURUM	MERKEZ	LALAPAŞA CAMİİ	LALAPAŞA MAHALLESİ	36	646	2	13.11.1976 A-198 TESCİL	
102	ERZURUM	MERKEZ	GÖRCÜ MEHMET PAŞA CAMİİ	SULTAN MELİK MAHALLESİ	114	398	6	13.11.1976 A-198 TESCİL	
103	ERZURUM	MERKEZ	GÖMRÜK CAMİİ	ABDURRAHMAN AĞA MAHALLESİ	52	55	8	13.11.1976 A-198 TESCİL	
104	ERZURUM	MERKEZ	MURAT PAŞA CAMİİ	MURAT PAŞA MAHALLESİ	8	5590 (ESKİ 246)	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
105	ERZURUM	MERKEZ	İBRAHİM PAŞA CAMİİ	İBRAHİM PAŞA MAHALLESİ	44	575	2	13.11.1976 A-198 TESCİL	
106	ERZURUM	MERKEZ	CENNETZADE CAMİİ	AŞAĞI YONCALIK MAHALLESİ	107	467	26	13.11.1976 A-198 TESCİL	
107	ERZURUM	MERKEZ	AYAZPAŞA CAMİİ	AYAZPAŞA MAHALLESİ	40	629	4	13.11.1976 A-198 TESCİL	
108	ERZURUM	MERKEZ	GÖRCÜ MEHMET PAŞA CAMİİ (GÖRCÜ KAPI-ALIPAŞA CAMİİ)	TOPÇUOĞLU MAHALLESİ	69	496	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
109	ERZURUM	MERKEZ	PERVİZOĞLU CAMİİ	AYAZPAŞA MAHALLESİ	39	618	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
110	ERZURUM	MERKEZ	KEMHAN CAMİİ	DERVİŞ AĞA MAHALLESİ	58	532	30	13.11.1976 A-198 TESCİL	
111	ERZURUM	MERKEZ	CEDİT CAMİİ	CEDİT MAHALLESİ	59	528	4	13.11.1976 A-198 TESCİL	
112	ERZURUM	MERKEZ	YUKARI MUMCU CAMİİ	Y.MUMCU MAHALLESİ	18	590	15	13.11.1976 A-198 TESCİL	
113	ERZURUM	MERKEZ	EMİR ŞEYH CAMİİ	EMİRŞEYH MAHALLESİ	113	560	17	13.11.1976 A-198 TESCİL	
114	ERZURUM	MERKEZ	ESATPAŞA CAMİİ	LALAPAŞA MAHALLESİ	36	647	5	13.11.1976 A-198 TESCİL	
115	ERZURUM	MERKEZ	HACI CUMA CAMİİ	HACI CUMA MAHALLESİ	112	535	16	13.11.1976 A-198 TESCİL	
116	ERZURUM	MERKEZ	VEYİS EFENDİ CAMİİ	VEYİSEFENDİ MAHALLESİ	2	110	17	13.11.1976 A-198 TESCİL	
117	ERZURUM	MERKEZ	TAŞ CAMİİ	EMİRŞEYH MAHALLESİ	113	395	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
118	ERZURUM	MERKEZ	TAHTA CAMİİ	HASAN BASRI MAHALLESİ	94	148	7	13.11.1976 A-198 TESCİL	
119	ERZURUM	MERKEZ	BAKIRCI CAMİİ	BAKIRCI MAHALLESİ	38	611	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
120	ERZURUM	MERKEZ	KURŞUNLU CAMİİ	MİRZA MEHMET MAHALLESİ	41	581	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
121	ERZURUM	MERKEZ	SIVIRCIK CAMİİ	MEHDİEFENDİ MAHALLESİ	110	372	7	13.11.1976 A-198 TESCİL	
122	ERZURUM	MERKEZ	KADANA CAMİİ	KADANA MAHALLESİ	57	349	5	13.11.1976 A-198 TESCİL	
123	ERZURUM	MERKEZ	VANI EFENDİ CAMİİ	VANI EFENDİ MAHALLESİ	46	6180(445)	9(3)	13.11.1976 A-198 TESCİL	
124	ERZURUM	MERKEZ	KÖSE ÖMER AĞA CAMİİ	KÖSE ÖMER AĞA MAHALLESİ	63	329	5	13.11.1976 A-198 TESCİL	

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER							
25.00	ERZURUM	MERKEZ								
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI	
125	ERZURUM	MERKEZ	ŞAFİLER CAMİİ	CEDIT MAHALLESİ		42	565	18	13.11.1976 A-198 TESCİL	
126	ERZURUM	MERKEZ	YEĞENAGA CAMİİ	YEĞENAGA MAHALLESİ		61	333	9	13.11.1976 A-198 TESCİL	
127	ERZURUM	MERKEZ	DERE CAMİİ	DERE MAHALLESİ	19LIII (ESKİ 46)	5471 (ESKİ 443)	1 (ESKİ 67)	13.11.1976 A-198 TESCİL	Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 30.01.2015 gün ve 1514 sayılı kararı ile tescilli kaldırılmıştır.	
128	ERZURUM	MERKEZ	İHMAL CAMİİ	TOPÇUOĞLU MAHALLESİ		69	296	15	13.11.1976 A-198 TESCİL	
129	ERZURUM	YAKUTİYE	ZEYNEL CAMİİ	AYAZPAŞA MAHALLESİ		39	509	7	13.11.1976 A-198 TESCİL	
130	ERZURUM	MERKEZ	AŞAĞI MUMCU CAMİİ	AŞAĞI MUMCU MAHALLESİ		21	477	14	13.11.1976 A-198 TESCİL	Erzurum Kült. Tab. Kor. Kurumun 12.11.1993-592 Tescilli kaldırılmıştır.
131	ERZURUM	MERKEZ	KARAKÖSE CAMİİ	KARAKÖSE MAHALLESİ		37	660	8	13.11.1976 A-198 TESCİL	
132	ERZURUM	MERKEZ	MOLLA KAYA CAMİİ	Y.YONCALIK MAHALLESİ		108	453	23	13.11.1976 A-198 TESCİL	
133	ERZURUM	MERKEZ	KIRMACI CAMİİ	EMİRŞEYH MAHALLESİ		114	405	6	13.11.1976 A-198 TESCİL	
134	ERZURUM	YAKUTİYE	MAHMUDİYE CAMİİ	KIRMACI MAHALLESİ		96	408	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
135	ERZURUM	MERKEZ	KASIMPAŞA CAMİİ	ALİ PAŞA MAHALLESİ		65	667	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
136	ERZURUM	MERKEZ	ALIPAŞA CAMİİ	ALİ PAŞA MAHALLESİ		67	308	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
137	ERZURUM	MERKEZ	KAVAK CAMİİ	ABDURRAHMAN AĞA MAHALLESİ					13.11.1976 A-198 TESCİL	
138	ERZURUM	MERKEZ	AŞAĞI HABİB EFENDİ CAMİİ	AŞAĞI HABİB EFENDİ MAHALLESİ		111	548	4	13.11.1976 A-198 TESCİL	
139	ERZURUM	MERKEZ	BOYAHANE CAMİİ	BAKIRCI MAHALLESİ		38	607	1	13.11.1976 A-198 TESCİL	
140	ERZURUM	MERKEZ	BOYAHANE HAMAMI	BAKIRCI MAHALLESİ		38	607	2	13.11.1976 A-198 TESCİL	
141	ERZURUM	MERKEZ	CAFERİYE CAMİİ	CAFERİYE MAHALLESİ		43	639	5	13.11.1976 A-198 TESCİL	
142	ERZURUM	MERKEZ	NARMANLI CAMİİ	NARMANLI MAHALLESİ		111	553	5	13.11.1976 A-198 TESCİL	
143	ERZURUM	MERKEZ	DERVİŞ AĞA CAMİİ	DERVİŞ AĞA MAHALLESİ		58	529	2	13.11.1976 A-198 TESCİL	
144	ERZURUM	YAKUTİYE	ŞEYHLER CAMİİ	ŞEYHLER MAHALLESİ		106	449	44	13.11.1976 A-198 TESCİL	
145	ERZURUM	MERKEZ	YUKARI HABİB EFENDİ CAMİİ	YUKARI HABİBEFENDİ MAHALLESİ		1	370	1	13.11.1976 A-198 TESCİL 9.7.1976-A96	
146	ERZURUM	MERKEZ	KALE MESCİDİ	MİRZA MEHMET MAHALLESİ					13.11.1976 A-198 TESCİL	
147	ERZURUM	MERKEZ	AŞAĞI HASAN BASRİ CAMİİ (TAŞ MESCİT)	TAŞ MESCİT MAHALLESİ		19	359	2	13.11.1976 A-198 TESCİL	
148	ERZURUM	MERKEZ	KABE MESCİDİ	KULOĞLU MAHALLESİ					13.11.1976 A-198 TESCİL	
149	ERZURUM	MERKEZ	ÇORTAN (2) MESCİDİ	AYAZ PAŞA MAHALLESİ			624	2	12.4.1975 8332 13.11.1976 A-198 TESCİL	
150	ERZURUM	MERKEZ	SULTAN MAHMUT TEKDESİ (LALAPAŞA MEDRESESİ)	LALAPAŞA MAHALLESİ		36	646	2	15.5.1976-A61 TESCİL 13.11.1976 A-198 TESCİL	Erzurum Kült. Tab. Kor. Kurumun 12.11.1993-592 Tescilli kaldırılmıştır.
151	ERZURUM	MERKEZ	KÜÇÜK HÖYÜK TABYASI						15.5.1976- A 66 TESCİL	
152	ERZURUM	MERKEZ	UZUN AHMET TABYASI	UZUNAHMET KÖYÜ TABYALAR MEVKİLİ				512	15.5.1976- A 66 TESCİL	
153	ERZURUM	MERKEZ	PALANDÖKEN TABYA						15.5.1976- A 66 TESCİL	
154	ERZURUM	MERKEZ	UZUN AHMET İLAVE TABYA	UZUNAHMET KÖYÜ TABYALAR MEVKİLİ				504	15.5.1976- A 66 TESCİL	
155	ERZURUM	MERKEZ	BÜYÜK HÖYÜK TABYASI						15.5.1976- A 66 TESCİL	
156	ERZURUM	MERKEZ	TOPARLAK TABYA						15.5.1976- A 66 TESCİL	
157	ERZURUM	MERKEZ	AĞZI AÇIK TABYA	NENE HATUN KÖYÜ					15.5.1976- A 66 TESCİL	
158	ERZURUM	MERKEZ	ÇOBANDEDE TABYASI						15.5.1976- A 66 TESCİL	
159				PASINLER İLÇESİNE TAŞINDI DOLANJEZ TABYA						
160	ERZURUM	MERKEZ	TAŞINMAZ	AYAZPAŞA MAHALLESİ		39	626	11	15.5.1976- A 62 TESCİL	
161	ERZURUM	MERKEZ	KABE MESCİDİ	YAKUTİYE MEDRESİ-LALAPAŞA CAMİİ İÇİNDE (CUMHURİYET CADDESİ)					15.5.1976 A-61 TESCİL	
162	ERZURUM	MERKEZ	TAŞINMAZ	ABDURRAHMAN MAHALLESİ GÖLBAŞI CADDESİ		52	55	39	14.5.1976 A-12 TESCİL	
163	ERZURUM	MERKEZ	KANBUR (GÜLLÜLÜ)HANI	YEĞENAGA MAHALLESİ		63	330	32	12.4.1975 8340 TESCİL	
164			272 SAYILI TAŞINMAZLA MÜKERRER OLDUĞU İÇİN SİLİNDİ							
165	ERZURUM	MERKEZ	CENNETZADE ÇEŞMESİ	İL MERKEZİ					11.10.1974- 8075 TESCİL	

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
166	ERZURUM	MERKEZ	ÇİRCİR CAMİİ	ÇİRCİR MAHALLESİ	19L (ESKİ 97)	5610 (ESKİ 420)	2 (ESKİ 9)	11.5.1974-7819 TESCİL	Erzurum KTVKK'nun 25.6.2010 gün ve 1788 sayılı kararı ile tescilli kaldırılmıştır.
167	ERZURUM	MERKEZ	ERZURUM KALESİNE AİT SUR KALINTISI	ÇİFTE MINARELERİN DOĞUSU	42	568		15.7.1972-6518 TESCİL	
168	ERZURUM	MERKEZ	SURLAR	İL MERKEZİ	42	563	15-33-6-34-31	15.7.1972-6517 TESCİL	
169	ERZURUM	MERKEZ	NUMUNE HASTAHANESİ BİNASI	GEZ MAHALLESİ HASTAHANELER CAD.	16	280	22-23-24-25-26	11.3.1972-6319 TESCİL	
170	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	YEĞENAGA MAHALLESİ	61	331	6	17.7.1970- 5501 TESCİL	
171	ERZURUM	PALANDÖKEN	KAYA MEZARLARI VE ÇEVRESİ 1.DERECE ARKEOLOJİK SİT	ERZURUM-PASINLER 9 KİLOMETRESİ HAMAM DERESİNE GİRİŞTE YOLUN KUZeyİNDE				9.7.1976 A-108 TESCİL	
172			161 NOLU TAŞINMAZLA MÜKERRER OLDUĞU İÇİN SİLİNDİ						
173	ERZURUM	MERKEZ	JANDARMA KOMUTANLIK BİNASI					15.5.1976-A61	
174	ERZURUM	MERKEZ	ESKİ HÜKÜMET KONAĞI	İBRAHİM PAŞA MAHALLESİ	44	575	1	4.4.1988-3 TESCİL	
175	ERZURUM	YAKUTİYE	TATBİKAT İLKOKULU	GEZ MAHALLESİ	11	5517(283)	3(68)	4.4.1988-4 TESCİL	
176			26 NOLU TAŞINMAZLA MÜKERRER OLDUĞU İÇİN SİLİNDİ						
177	ERZURUM	MERKEZ	29.TÜMEN VE 9. KOLORDU BİNALARI	MURAT PAŞA MAHALLESİ				23.10.1988-116 TESCİL	
178	ERZURUM	MERKEZ	ERZURUM LİSESİ BİNASI	GEZ MAHALLESİ HASTANELER CADDESİ	11	283	22	15.12.1988-119 TESCİL	
179	ERZURUM	MERKEZ	ERZURUM KIZ LİSESİ BİNASI	GEZ MAHALLESİ HASTANELER CADDESİ	11	283	19	15.12.1988-120 TESCİL	
180	ERZURUM	MERKEZ	KÖŞK BİNASI	DERE MAHALLESİ	73	192	24	15.12.1988-121 TESCİL	
181	ERZURUM	MERKEZ	ESKİ ADLİYE BİNASI	KULOĞLU MAHALLESİ	45	677	7	15.12.1988-122 TESCİL	
182	ERZURUM	MERKEZ	PAŞAPINARI ŞEHİTLİĞİ					17.3.1989-133 TESCİL	
183	ERZURUM	MERKEZ	DUMLU GARNİZON ŞEHİTLİĞİ	DUMLU BUCAĞI				17.3.1989-133 TESCİL	
184	ERZURUM	PALANDÖKEN	ARAPLARDÖZÜ AYNİYER ŞEHİTLİĞİ	MAKSUTEFENDİ MAHALLESİ		114	2	17.3.1989-133 TESCİL	
185	ERZURUM	MERKEZ	HAVA KARS KAPI ŞEHİTLİĞİ	VEYSİEFENDİ MAHALLESİ	3	116	1	17.3.1989-133 TESCİL	
186	ERZURUM	MERKEZ	NENEHATUN ŞEHİTLİĞİ					17.3.1989-133 TESCİL	
187	ERZURUM	MERKEZ	NARMANLI HAZİRESİ	NARMANLI MAHALLESİ	111	553	5	25.1.1990-199 TESCİL	
188	ERZURUM	MERKEZ	GÜRCÜ AHMET PAŞA HAZİRESİ					25.1.1990-199 TESCİL	
189	ERZURUM	MERKEZ	ALI PAŞA HAZİRESİ					25.1.1990-199 TESCİL	
190	ERZURUM	MERKEZ	KARANLIK KÖMBET HAZİRESİ					25.1.1990-199 TESCİL	
191	ERZURUM	MERKEZ	YEĞENAGA HAZİRESİ					25.1.1990-199 TESCİL	
192	ERZURUM	MERKEZ	AYAZPAŞA HAZİRESİ					25.1.1990-199 TESCİL	
193	ERZURUM	MERKEZ	ESATPAŞA HAZİRESİ	LALAPAŞA MAHALLESİ	36	647	5	25.1.1990-199 TESCİL	
194	ERZURUM	MERKEZ	MURAT PAŞA HAZİRESİ					25.1.1990-199 TESCİL	
195	ERZURUM	MERKEZ	DERVİŞ AĞA HAZİRESİ					25.1.1990-199 TESCİL	
196	ERZURUM	MERKEZ	CAFERİYE HAZİRESİ					25.1.1990-199 TESCİL	
197	ERZURUM	MERKEZ	KAVAK CAMİİ HAZİRESİ					25.1.1990-199 TESCİL	
198	ERZURUM	MERKEZ	KADANA HAZİRESİ					25.1.1990-199 TESCİL	
199	ERZURUM	MERKEZ	MODUĞLU EVİ	AŞAĞI MUMCU MAHALLESİ	17	493	7	9.5.1990-229 TESCİL	
200	ERZURUM	MERKEZ	KONGRE ANITI	HAVUZBAŞI SEMTİ				10.5.1991-316 TESCİL	
201	ERZURUM	MERKEZ	YAPI KREDİ BANKASI BİNASI		40	508	13	15.1.1992-408 TESCİL	
202	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	CEDİT MAHALLESİ	59	520	7	14.2.1992-417 TESCİL	
203	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ SARAÇOĞLU CADDESİ	39	3121	2-3-4	15.5.1992-442 TESCİL	Erzurum Kült. Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 6.7.1993-556 Tescilli kararına kaldırılmıştır.
204	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	SULTAN MELİK MAH. TOPRAK TABYA SOKAK NO:31	114	400	29	6.11.1992-498 TESCİL	
205	ERZURUM	YAKUTİYE	İSMET PAŞA İLKOKULU BİNASI	KULOĞLU MAHALLESİ		5597	11	6.11.1992-499 TESCİL	
206	ERZURUM	MERKEZ	ÖZEL GÜNEŞ İLKOKULU BİNASI	KULOĞLU MAHALLESİ	45	584	1	6.11.1992-500 TESCİL	
207	ERZURUM	MERKEZ	HALK EĞİTİM BİNASI	MURAT PAŞA MAHALLESİ HAVUZBAŞI MEVKİİ	9	231	1	12.3.1993-533 TESCİL 15.10.2010-2032 YENİ TESCİL	Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 26.04.2012-234 sayılı kararı ile tescilli kaldırılmıştır.

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
208	ERZURUM	MERKEZ	KENTSEL SİT	ÜÇ KÜMBETLER VE KALE ÇEVRESİ				17.12.1993-601 TESCİL	
209	ERZURUM	MERKEZ	III. DERECE ARKEOLOJİK SİT	KALENİN KUZEYİNDEN BAŞLAYARAK TEBRİZKAPUYA KADAR OLAN ALAN				17.12.1993-601 TESCİL	
210	ERZURUM	MERKEZ	GAZİ OKULU	YEĞENAGA MAHALLESİ	61	332	24	21.01.1994-606 TESCİL	
211	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	ÇUKUROLTU SOKAK NO:2	42	562	5bB	02.03.1994-611 TESCİL	
212	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	BEDENDİBİ SOKAK NO:3	42	561	9	02.03.1994-611 TESCİL	
213	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	PARMAKSIZ SOKAK NO:26	42	561	11	02.03.1994-611 TESCİL	
214	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	PARMAKSIZ SOKAK NO:28	42	561	12	02.03.1994-611 TESCİL	
215	ERZURUM	MERKEZ	DEPO	ŞERİF EFENDİ CAD.170/A	114	398	3	02.03.1994-611 TESCİL	
216	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	ÇEŞME SOKAK NO:9-11	114	398	4	02.03.1994-611 TESCİL	
217	ERZURUM	MERKEZ	KONUT (MUHSİN EFE EVİ)	SULTAN MELİK MAHALLESİ ÇEŞME SOKAK NO:5	114	398	7	02.03.1994-611 TESCİL	
218	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	MEHDI ABBAS SOKAK NO:5-7	113	558	2 YADA 12 PARSELİ İÇİN DOSYASINA BAK	02.03.1994-611 TESCİL	
219	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	TOPRAK TABYA SOKAK NO:20	114	397	14	02.03.1994-611 TESCİL	
220	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	PALANDÖKEN CAD.20-20A	113	558	9	02.03.1994-611 TESCİL	Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 8.6.1994-628 Tescil kararı ile tescilli kalmıştır.
221	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	RABİA ANA SOKAK NO:13	113	394	3	02.03.1994-611 TESCİL	Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 30.01.2011-1516 sayılı kararı ile tescilli kalmıştır.
222	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	RABİA ANA SOKAK NO:11	113	394	4	02.03.1994-611 TESCİL	Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 25.11.2011-55 sayılı kararı ile tescilli kalmıştır.
223	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	EMİRŞEYH MAHALLESİ	111	393	5	02.03.1994-611 TESCİL	
224	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	EMİRŞEYH MAHALLESİ	111	393	4	02.03.1994-611 TESCİL	
225	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	EMİRŞEYH MAHALLESİ	113	393	1	02.03.1994-611 TESCİL	
226	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	TOPRAK TABYA SOKAK NO:50	114	403	10	02.03.1994-611 TESCİL	
227	ERZURUM	MERKEZ	KONUT (FEVZİ ALEMDAR EVİ)	AŞAĞI YONCALIK MAHALLESİ ŞERİF EFENDİ CAD.	107	469 (6533)	1	05.06.1995-671 TESCİL	Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 11.07.2012 gün ve 356 sayılı kararı ile tescilli kalmıştır.
228	ERZURUM	MERKEZ	MERKEZ CAMİİ	DUMLU BUCAĞI				09.6.1995-675 TESCİL	
229	ERZURUM	MERKEZ	MERKEZ CAMİİ HAZİRESİ	DUMLU BUCAĞI				09.6.1995-675 TESCİL	
230	ERZURUM	MERKEZ	MARAŞAL ÇAKMAK HASTAHANESİ	GEZ MAHALLESİ HASTAHANELER CAD.	11	283	94	9.6.1995-679 TESCİL	
231	ERZURUM	MERKEZ	İÇ TEDARİK BAŞKANLIĞI BİNASI	GEZ MAHALLESİ HASTAHANELER CAD.	16	280	8	9.6.1995-679 TESCİL	
232	ERZURUM	MERKEZ	ATATÜRK EVİ VE MÜZESİ	YUKARI MUMCU MAH. DABAKHANE SOKAK	18	590	16	22.3.1996-743 TESCİL	
233	ERZURUM	MERKEZ	GAR BİNASI	İSTASYON MAHALLESİ	26	1176	274 (ESKİ 177)	25.4.1996-752 TESCİL	
234	ERZURUM	MERKEZ	İŞ BANKASI HİZMET BİNASI	ALIPAŞA MAHALLESİ	65	311 (YENİ 872)	1 (YENİ 22)	25.4.1996-753 TESCİL	
235	ERZURUM	MERKEZ	KONGRE BİNASI (FEN LİSESİ BİNASI)	ALIPAŞA MAHALLESİ	66	316	55	25.4.1996-758 TESCİL	
236	ERZURUM	MERKEZ	TAŞINMAZ	MEHDİ EFENDİ MAHALLESİ KARS KAPI CADDESİ	110	376	1	TESCİLİNE BAK!	Erzurum KTVKK'nun 6.12.1995-818 sayılı kararı ile tescilli kalmıştır.
237	ERZURUM	MERKEZ	TAŞINMAZ	İSTASYON MAHALLESİ	26	1176	177	5.12.1997-865 TESCİL	
238	ERZURUM	MERKEZ	ÇEŞME	ALIPAŞA MAHALLESİ HASIRCILAR GARAJI SEMTİ	37	653	12	5.12.1997-867 TESCİL	
239	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	NARIMANLI MAHALLESİ	111	547	19	14.5.1976-A1 TESCİL	Erzurum KTVKK'nun 18.12.1998-916 sayılı kararı ile tescilli kalmıştır.
240	ERZURUM	YAKUTİYE	TAŞINMAZ	GEZ MAHALLESİ	11	5517	10-11	9.7.1999-943 TESCİL	
241	ERZURUM	MERKEZ	ATATÜRK EVİ	CAFERİYE MAHALLESİ CUMHURİYET CAD.	43	644	21	13.7.1999-948 TESCİL	
242	ERZURUM	MERKEZ	ATATÜRK EVİ	CAFERİYE MAHALLESİ CUMHURİYET CAD.	43	644	22	13.7.1999-948 TESCİL	
243	ERZURUM	MERKEZ	100. YIL ANITI	MERKEZ		223	34 YADA 31 BAKILACAK	21.1.2000-978 TESCİL	
244	ERZURUM	MERKEZ	AZİZİYE ANITI	MURAT PAŞA MAHALLESİ	10	223	37	21.1.2000-979 TESCİL	
245	ERZURUM	MERKEZ	YANIKDERE ŞEHİTLİĞİ ANITI	ŞEHİTLER MAHALLESİ		3636	1	21.1.2000-980 TESCİL	
246	ERZURUM	MERKEZ	ŞAİR NEFİ İLKÖĞRETİM OKULU BİNASI	CAMİKEBİR MAHALLESİ	42	569	2	3.3.2000-993 TESCİL	

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
247	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ	41	515	1-2-3-5-6	5.5.2000-1004 TESCİL	
248	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ	41	567	12	5.5.2000-1005 TESCİL	
249	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	EMİRŞEYH MAHALLESİ	113	560	8	5.5.2000-1006 TESCİL	
250	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	YEĞENAGA MAHALLESİ	61	338	92	5.5.2000-1007 TESCİL	
251	ERZURUM	MERKEZ	TOPRAK SUR	VEYİSEFENDİ MAHALLESİ KARŞI KAPI İLE KARŞI KAPI SAHİPLİĞİ ARASINDA	3	113	3	20.10.2000-1046 TESCİL	
252	ERZURUM	MERKEZ	ESKİ CEPHANELİK BİNASI	DERE MAHALLESİ SARAYBOSNA CADDESİ	19L.İİ	5616	1	8.12.2000-1064 TESCİL	
253	ERZURUM	MERKEZ	NAMAZGAH	DERE MAHALLESİ	73-1	192	433	23.3.2001-1095 TESCİL	
254	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	YEĞENAGA MAHALLESİ	61	332	51	20.4.2001-1105 TESCİL	Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 30.01.2015 gün ve 1513 sayılı kararı ile tescilli kaldırılmıştır.
255	ERZURUM	MERKEZ	ÇEŞME	DÜMLÜ BUCAĞI GÖKÇEYAMAĞ KÖYÜ SAHAP PAŞA TABYASI ALANINDA	2-3	-	500	20.4.2001-1106 TESCİL	
256			275 NOL TAŞINMAZLA MÜKERRER OLDUĞU İÇİN SİLİNDİ						
257	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	EMİR KURBİ MAHALLESİ	50	100	32	18.5.2001-1129 TESCİL	
258	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	CAMİLİ KEBİR MAHALLESİ	42	289	5	8.6.2001-1139 TESCİL	
259	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	ALIPAŞA MAHALLESİ	67	308	29	28.8.2001-1168 TESCİL	
260	ERZURUM	MERKEZ	TAŞMASOR YERLESİMİ (1. VE 3. DERECE ARKEOLOJİK SİT)	ÇAYIRTEPE KÖYÜ				10.5.2002-1233 TESCİL	
261	ERZURUM	MERKEZ	TAŞINMAZ	MURATPAŞA MAHALLESİ	9	875	49	11.5.2002-1247 TESCİL 23.7.2009-1326 (Mahkeme kararı neticesinde yeniden tescil edilmiştir.)	
262			349 SAYILI TAŞINMAZLA MÜKERRER OLDUĞU İÇİN SİLİNDİ						
263	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	MEHDİEFENDİ MAHALLESİ	110	376	10	14.5.1976-A1 TESCİL	
264	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	ŞEYHLER MAHALLESİ	106	449	9	29.3.2003-1375 TESCİL	
265	ERZURUM	MERKEZ	URARTU DÖNEMİ KAYA MEZARI (1. DERECE ARKEOLOJİK SİT)	UMUDUM KÖYÜ KALORTEPE MEVKİİ				16.7.2003-1382 TESCİL	
266	ERZURUM	MERKEZ	DEĞİRMENLER HÖYÜĞÜ (1. DERECE ARKEOLOJİK SİT)	DEĞİRMENLER KÖYÜ KÖYÜÇİ MEVKİİ				16.7.2003-1384 TESCİL	
267	ERZURUM	MERKEZ	2 ADET NAMAZGAH	ALTUNBULAK (TİVNIK) KÖYÜNÜN GÜNEYİNDE			957-959	16.7.2003-1385 TESCİL	
268	ERZURUM	MERKEZ	BÜYÜK KİREMITLİK TABYA KARARGAH BİNASI VE ALANI	DERE MAHALLESİ	72	191	1-2-3-4-6-7-11-25-26-27-28-29-30	30.06.2004-1517 TESCİL	
269	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	YEĞENAGA MAHALLESİ GÖLBAŞI CADDESİ	61	337	64	30.06.2004-1518 TESCİL	
270	ERZURUM	MERKEZ	FEVZİYE(KURŞUNLU) MEDRESESİ	MİRZA MEHMET MAHALLESİ KURŞUNLU CAMİİ SOKAK	41	581	1	23.3.2005-72 TESCİL	
271	ERZURUM	MERKEZ	TAŞINMAZ	CAMİKEBİR MAHALLESİ TAŞ AMBARLAR SOKAK	42	570	20	23.3.2005-76 TESCİL	
272	ERZURUM	MERKEZ	TAŞINMAZ	CAMİKEBİR MAHALLESİ	41	563	26	11.10.1974-8078 TESCİL	Erzurum KTVKK 31.5.2005-121 sayılı kararı ile tescilli kaldırılmıştır.
273	ERZURUM	YAKUTİYE	ZEYNEL ÇEŞMESİ	AYAZPAŞA MAHALLESİ	39	509	7 BİTİŞİĞİNDE	10.3.2006-268 TESCİL	
274	ERZURUM	MERKEZ	TAŞINMAZ	ALIPAŞA MAHALLESİ	67	308	26	23.8.2006-400 TESCİL	
275	ERZURUM	MERKEZ	HACI BEKİRZADE KONAĞI	MURATPAŞA MAHALLESİ	19L	5591	4-11	13.7.1979-A1760 TESCİL	
276	ERZURUM	MERKEZ	2 ADET KONUT	SULTAN MELİK MAH.	-	404	30	22.12.2006-455 TESCİL	
277	ERZURUM	MERKEZ	HABİPBABA KONAĞI	YEĞENAGA MAHALLESİ KARANLIK KÜMBET SOKAK	61	338	4-99	15.6.2007-649 TESCİL	
278	ERZURUM	MERKEZ	UZUNAHMET İSTASYON BİNASI	UZUNAHMET KÖYÜ SUSUZLAR MEVKİİ	-	-	636	15.6.2007-655 TESCİL	
279	ERZURUM	MERKEZ	KARAZ KÖPRÜSÜ	AZİZYE (ILICA) KAYIRMANLAR YOLU ÜZERİ				10.3.1979/1600 14.3.1980-11789	
280	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	NARIMANLI MAHALLESİ	111	547	9	14.5.1976- A-1 TESCİL	
281	ERZURUM	MERKEZ	ESKİ VALİ KONAĞI BİNASI	MURATPAŞA MAHALLESİ	9	231	23	11.09.2008-1054 TESCİL	
282	ERZURUM	YAKUTİYE	TAŞINMAZ	ŞEYHLER MAHALLESİ	106	449	22	13.11.2008-1078 TESCİL	
283	ERZURUM	MERKEZ	ESKİ TEKEL BİNASI	GEZ MAHALLESİ	-	281	9	13.11.2008-1081 TESCİL	Erzurum 2. İdare Mahkemesi'nin 25.12.2013 gün ve 2013/1192 sayılı kararı gereğince Erzurum KVKK 28.02.2014 gün ve 1086 sayılı kararı ile tescilli kaldırılmıştır.

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
284	ERZURUM	MERKEZ	TAŞINMAZ (CEPHANELİK)	HASAN BASRİ MAHALLESİ	-	6197	1	27.5.2009-1238 TESCİL	
285	ERZURUM	MERKEZ	HARPUT KAPISI	MURAT PAŞA MAHALLESİ	10	223	57	27.5.2009-1239 TESCİL	
286	ERZURUM	MERKEZ	MEZARLIK	VEYİSEFENDİ MAHALLESİ		130	139	18.8.2009-1362 TESCİL	
287	ERZURUM	YAKUTİYE	İSMAIL VELİ EFENDİ MEZARI	HASAN BASRİ MAHALLESİ		182	1-2	24.12.2009-1533 TESCİL	
288	ERZURUM	YAKUTİYE	GÜNGÖRMEZ KALESİ	GÜNGÖRMEZ KÖYÜ				24.12.2009-1534 TESCİL	
289	ERZURUM	YAKUTİYE	4 VE 5 NOLU TÖMÜLÖSLER	GÜLPINAR MAHALLESİ			310-311	24.12.2009-1537 TESCİL	
290	ERZURUM	YAKUTİYE	1.2 VE 3 NOLU TÖMÜLÖSLER	KIRMIZITAŞ MAHALLESİ				24.12.2009-1537 TESCİL	
291	ERZURUM	YAKUTİYE	ESKİ CEPHANELİK BİNASI	İSTASYON MAHALLESİ		1176	273	26.3.2010-1616 TESCİL	
292	ERZURUM	YAKUTİYE	TAŞINMAZ	ALIPAŞA MAHALLESİ (KÖSEÖMERAĞA MAH.)		7214 (328)	12(10)	29.4.2010-1665 TESCİL	
293	ERZURUM	MERKEZ	2 ADET ATKESTANESİ AĞACI	LALAPAŞA MAHALLESİ LALAPAŞA CAMİİ BAHÇESİ	36	646	2	14.5.2010-1687 TESCİL	
294	ERZURUM	YAKUTİYE	ESKİ YERLEŞİM ALANI	ÇAYIRTEPE (MÜDÜRGE KÖYÜ) MAHALLESİ			876	16.7.2010-1795 TESCİL	
295	ERZURUM	PALANDÖKEN	NEBİLER KÖPRÜSÜ	ERZURUM-TEKMAN KARAYOLU ÜZERİNDE NEBİ KÖYÜ YOL AYRIMINDA NEBİLER MAHALLESİ				15.6.2007-666 TESCİL	
296	ERZURUM	PALANDÖKEN	HACI AHMET BABA (BİNAMAZ BABA) KÜMBETİ	KÜMBET MAHALLESİ			948	10.3.1978- A1003 TESCİL	
297	ERZURUM	PALANDÖKEN	TOPARLAK BABA TÜRBESİ	TOPARLAK MAHALLESİ			817	25.8.2010-1897 TESCİL	
298	ERZURUM	PALANDÖKEN	HACI MAKSUT BABA TÜRBESİ	MAKSUTEFENDİ MAHALLESİ		697	3	25.8.2010-1898 TESCİL	
299	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	CAMİİ KEBİR MAHALLESİ KIRKLAR SOKAK		562	4	25.8.2010-1899 TESCİL	
300	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	CAMİİ KEBİR MAHALLESİ KIRKLAR SOKAK		561	8	25.8.2010-1900 TESCİL	
301	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	LALAPAŞA MAHALLESİ		649	26	25.8.2010-1902 TESCİL	
302	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	LALAPAŞA MAHALLESİ		649	29	25.8.2010-1903 TESCİL	
303	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ		567	13	25.8.2010-1904 TESCİL	
304	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	ALIPAŞA MAHALLESİ		667	3-4	25.8.2010-1905 TESCİL 28.6.2011-2345 YENİDEN TESCİL	Erzurum 1. İdare Mahkemesi'nin 27.4.2011 gün ve 2011/630 sayılı kararı gereğince Erzurum KTVKK 12.05.2011 gün ve 2277 sayılı kararı ile tescilli kaldırılmıştır.
305	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	ALIPAŞA MAHALLESİ		667	6	25.8.2010-1906 TESCİL 19.06.2014-1219 YENİDEN TESCİL	Erzurum 2. İdare Mahkemesi'nin 22.1.2014 gün ve 2014/14 sayılı kararı gereğince Erzurum KVKK 28.02.2014 gün ve 1085 sayılı kararı ile tescilli kaldırılmıştır.
306	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	ALIPAŞA MAHALLESİ		667	7	25.8.2010-1907 TESCİL 12.12.2014- 1429 YENİDEN TESCİL	
307	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	KÖSEÖMERAĞA MAHALLESİ		331	21	25.8.2010-1908 TESCİL	
308	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	YEĞENAĞA MAHALLESİ		338	86	25.8.2010-1909 TESCİL	
309	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	YEĞENAĞA MAHALLESİ		338	104 (22)	25.8.2010-1910 TESCİL	
310	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	YEĞENAĞA MAHALLESİ		338	21	25.8.2010-1911 TESCİL	
311	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	YEĞENAĞA MAHALLESİ		338	97-98	25.8.2010-1912 TESCİL	
312	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	YEĞENAĞA MAHALLESİ GÖLBAŞI CADDESİ		337	35-36	25.8.2010-1913 TESCİL	
313	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	CAFERİYE MAHALLESİ MARPATÇU SOKAK		642	1	25.8.2010-1914 TESCİL	
314	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ		581	19(7)	25.8.2010-1915 TESCİL	
315	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ MUSABEY SOKAK		634	3	25.8.2010-1916 TESCİL	
316	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ SAİT EFENDİ SOKAK		514	12	25.8.2010-1917 TESCİL	
317	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		504	2	25.8.2010-1918 TESCİL	
318	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		504	3	25.8.2010-1919 TESCİL	
319	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		504	5	25.8.2010-1920 TESCİL	
320	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	KÖSEÖMERAĞA MAHALLESİ CAMİİ SOKAK		330	51	25.8.2010-1921 TESCİL	
321	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	KÖSEÖMERAĞA MAHALLESİ CAMİİ SOKAK		330	52	25.8.2010-1922 TESCİL	
322	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	YEĞENAĞA MAHALLESİ		338	122(8)	25.8.2010-1923 TESCİL	

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
323	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	YEĞENAĞA MAHALLESİ		338	20	25.8.2010-1924 TESCİL	
324	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	YEĞENAĞA MAHALLESİ		338	24	25.8.2010-1925 TESCİL	
325	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	YEĞENAĞA MAHALLESİ		338	88-89	25.8.2010-1926 TESCİL	
326	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	YEĞENAĞA MAHALLESİ		331	3-4	25.8.2010-1927 TESCİL	
327	ERZURUM	YAKUTİYE	KENTSEL SİT	YEĞENAĞA VE KÖSEÖMERAĞA MAHALLELERİ				25.8.2010-1928 TESCİL	
328	ERZURUM	YAKUTİYE	SİPER VE YAPI KALINTILARI	ÇAYIRTEPE (MÜDÜRGE KÖYÜ) MAHALLESİ			845-846-854	28.9.2010-1990 TESCİL	
329	ERZURUM	YAKUTİYE	MANASTIRA AİT KİLİSE KALINTISI	YEŞİLYAYLA MAHALLESİ KÖYÜ MEVKİLİ	2		1317-1318	05.11.2010-2066 TESCİL	
330	ERZURUM	YAKUTİYE	YEŞİLDERE KÖYÜ ŞEHİTLİĞİ	YEŞİLDERE KÖYÜ		127	19	09.12.2010-2094 TESCİL	
331	ERZURUM	YAKUTİYE	ÇEŞME	HACI CUMA MAHALLESİ		543	5	13.01.2011-2125 TESCİL	
332	ERZURUM	YAKUTİYE	AÇIK HAVA TAPNIM ALANI-KAYA SARNICI-DEHLİZİN BULUNDUĞU ALAN (1.DERECE ARKEOLOJİK SİT)	SÖĞÜTYANI KÖYÜ DOĞUSU KARASU ÇAYI KENARINDA				13.1.2011-2134 TESCİL	
333	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	SULTAN MELİK MAH.		406	16	10.2.2011-2162 TESCİL	
334	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	SULTAN MELİK MAH.		399	6	10.2.2011-2165 TESCİL	
335	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	EMİRŞEYH MAHALLESİ		393	3	10.2.2011-2166 TESCİL	
336	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	SULTAN MELİK MAH.		393	17	10.2.2011-2167 TESCİL	
337	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	EMİRŞEYH MAHALLESİ		393	16	10.2.2011-2168 TESCİL	
338	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	SULTAN MELİK MAH.		393	15	10.2.2011-2169 TESCİL	
339	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	SULTAN MELİK MAH.		397	4	10.2.2011-2171 TESCİL	
340	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	SULTAN MELİK MAH.		397	5	10.2.2011-2172 TESCİL	
341	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	KARAKÖSE MAHALLESİ		656	12	10.02.2011-2175 TESCİL	
342	ERZURUM	YAKUTİYE	ÇEŞME	GEZ MAHALLESİ		280	22-23-24-25-26	31.03.2011-2247 TESCİL	
343	ERZURUM	YAKUTİYE	ÇEŞME	GEZ MAHALLESİ RIZA BEY SOKAK İLE ÇAYKARA CADDESİNİN KESİŞTİĞİ YERDE		5552	3 PARSELİN ÖNÜ	31.03.2011-2248 TESCİL	
344	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	DERVİŞAĞA MAHALLESİ		532	5	12.5.2011-2264 TESCİL	
345	ERZURUM	PALANDÖKEN	TUZCU MAHALLESİ MEZARLIĞI VE YUNUS EMRE TÜRBESİ	TUZCU MAHALLESİ	10		502	16.8.2011-2416 TESCİL	
346	ERZURUM	MERKEZ	KARAZ HÖYÜK (1.DERECE ARKEOLOJİK SİT)					14.5.1987-3173 TESCİL	
347	ERZURUM	MERKEZ	GÜZELOVA HÖYÜŞÜ (1.DERECE ARKEOLOJİK SİT)					14.5.1987-3173 TESCİL	
348	ERZURUM	MERKEZ	TİVNİK (SULTAN MURAT)KÖPRÜSÜ					9.10.1984-180 TESCİL	
349	ERZURUM	MERKEZ	KONUT	LALAPAŞA MAHALLESİ	36	647	2	10.4.1976-9086 11.5.2002 1248 TESCİL	
350	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	38	25.04.2012-200 TESCİL	
351	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	39	25.04.2012-201 TESCİL	
352	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	40	25.04.2012-202 TESCİL	
353	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	41	25.04.2012-203 TESCİL	
354	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	42	25.04.2012-204 TESCİL	
355	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	43	25.04.2012-205 TESCİL	
356	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	44	25.04.2012-206 TESCİL	
357	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	45	25.04.2012-207 TESCİL	
358	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	46	25.04.2012-208 TESCİL	
359	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	47	25.04.2012-209 TESCİL	
360	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	48	25.04.2012-210 TESCİL	
361	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	49	25.04.2012-211 TESCİL	
362	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	50	25.04.2012-212 TESCİL	
363	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	51	25.04.2012-213 TESCİL	

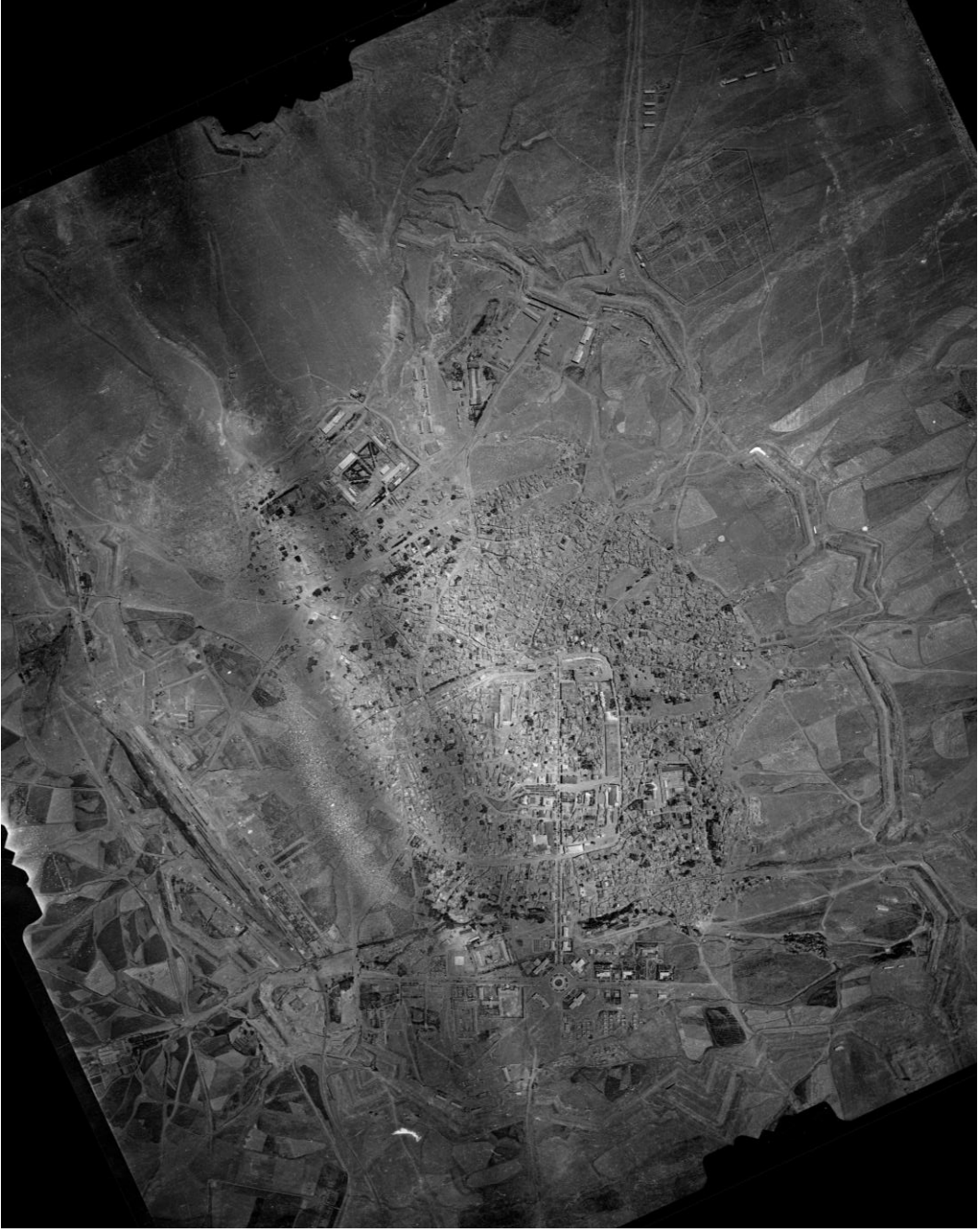
İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
364	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	52	25.04.2012-214	TESCİL
365	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	53	25.04.2012-215	TESCİL
366	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	54	25.04.2012-216	TESCİL
367	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	55	25.04.2012-217	TESCİL
368	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	56	25.04.2012-218	TESCİL
369	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	57	25.04.2012-219	TESCİL
370	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	58	26.04.2012-220	TESCİL
371	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	59	26.04.2012-221	TESCİL
372	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	60	26.04.2012-222	TESCİL
373	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	61	26.04.2012-223	TESCİL
374	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	62	26.04.2012-224	TESCİL
375	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	63-64	26.04.2012-225	TESCİL
376	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ CEDIT MAHALLESİ	59	516	65	26.04.2012-226	TESCİL
377	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ AYAZPAŞA MAHALLESİ	40	512	20	26.04.2012-227	TESCİL
378	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ AYAZPAŞA MAHALLESİ	40	512	21	26.04.2012-228	TESCİL
379	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ AYAZPAŞA MAHALLESİ	40	512	22	26.04.2012-229	TESCİL
380	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ AYAZPAŞA MAHALLESİ	40	512	23	26.04.2012-230	TESCİL
381	ERZURUM	YAKUTİYE	DÜKKAN	TAŞMAĞAZALAR CADDESİ AYAZPAŞA MAHALLESİ	40	512	24	26.04.2012-231	TESCİL
382	ERZURUM	PALANDÖKEN	CEPHANELİK BİNASI	HÜSEYİN AVNI ULAŞ MAHALLESİ	18K.IV	8630	1	26.04.2012-242	TESCİL
383	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	HASAN BASRİ MAHALLESİ		145	3	15.06.2012-289	TESCİL
384	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	CAMIKEBİR MAHALLESİ		289	14	15.06.2012-290	TESCİL
385	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	CAMIKEBİR MAHALLESİ		570	32	15.06.2012-294	TESCİL
386	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	CAFERİYE MAHALLESİ		644	14-15	15.06.2012-295	TESCİL
387	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	CAFERİYE MAHALLESİ		844	37	15.06.2012-296	TESCİL
388	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	İBRAHİM PAŞA MAHALLESİ		579	8	15.06.2012-297	TESCİL
389	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT VE DÜKKAN	İBRAHİM PAŞA MAHALLESİ		577	27-28	15.06.2012-298	TESCİL
390	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	İBRAHİM PAŞA MAHALLESİ		575	5	15.06.2012-299	TESCİL
391	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	CAFERİYE MAHALLESİ		641	10	15.06.2012-300	TESCİL
392			641 ADA 15 PARSEL TESCİL EDİLMEMİŞ SEHVEN YAZILMIŞ (15.06.2012 GÜN VE 301 SAYILI KARAR)						
393	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	LALAPAŞA MAHALLESİ		649	27	15.06.2012-303	TESCİL
394	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	LALAPAŞA MAHALLESİ		482	1	15.06.2012-305	TESCİL
395	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		619	4	15.06.2012-306	TESCİL
396	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		619	11	15.06.2012-307	TESCİL
397	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		619	6	15.06.2012-308	TESCİL
398	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		620	2	15.06.2012-309	TESCİL
399	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		620	6	15.06.2012-310	TESCİL
400	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ		566	12	15.06.2012-311	TESCİL
401	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		617	14	15.06.2012-312	TESCİL
402	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ		514	1	15.06.2012-313	TESCİL
403	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ		514	2	15.06.2012-314	TESCİL
404	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ		636	6-13	15.06.2012-315	TESCİL
405	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ		567	10	15.06.2012-317	TESCİL
406	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	MİRZA MEHMET MAHALLESİ		567	11	15.06.2012-318	TESCİL
407	ERZURUM	YAKUTİYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		504	11	15.06.2012-319	TESCİL

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
408	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		504	6	15.06.2012-320 TESCİL	
409	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	AYAZPAŞA MAHALLESİ		504	4	15.06.2012-321 TESCİL	
410	ERZURUM	YAKUTIYE	ÇEŞME	AYAZPAŞA MAHALLESİ		506	4	15.06.2012-326 TESCİL	
411	ERZURUM	YAKUTIYE	ÇEŞME	SULTAN MELİK MAH.		402	8	15.06.2012-328 TESCİL	
412	ERZURUM	PALANDÖKEN	PIRALI BABA KALESİ	TEPEKÖYÜ- TUZCU KÖYÜ				28.8.2012-407 TESCİL	
413	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	AŞAĞI YONCALIK MAHALLESİ GENNETZADE ÇIKMAZI SOKAK		467	9	25.05.2012-256 TESCİL	
414	ERZURUM	YAKUTIYE	KÖPRÜ	MÜLK KÖYÜ YOLU ÜZERİNDE				28.9.2012-471 TESCİL	
415	ERZURUM	PALANDÖKEN	ESKİŞEHİRTEPE YERLEŞMESİ (I.DERECE ARKEOLOJİK SİT)	ŞEHİTLER MAHALLESİ VİRANŞEHİR MEVKİİ	3		311-312-313- 317-334	28.9.2012-481 TESCİL	
416	ERZURUM	PALANDÖKEN	YERLEŞİM YERİ (I.DERECE ARKEOLOJİK SİT)	KÜMBET KÖYÜ			1145	01.12.2012-557 TESCİL	
417	ERZURUM	YAKUTIYE	DABAKHANE ÇEŞMESİ	NARMANLI MAHALLESİ		550	1	28.09.2012-470 TESCİL	
418	ERZURUM	YAKUTIYE	MEDRESE KALINTISI	AYAZPAŞA MAHALLESİ		616	29	17.01.2013-579 TESCİL	
419	ERZURUM	YAKUTIYE	AĞIR BAKIM BİNALARI İLE HİZMET BİNALARI (ESKİ TOPÇU BİNALARI)	EMINKURBU MAHALLESİ		102-103	6-44	22.03.2013-680 TESCİL	
420	ERZURUM	YAKUTIYE	ÇEŞME	AYAZPAŞA MAHALLESİ	39	627	1	19.04.2013-741 TESCİL	
421	ERZURUM	YAKUTIYE	TASMASOR II DÜZ YERLEŞMESİ (I.DERECE ARKEOLOJİK SİT)	ÇAYIRTEPE MAHALLESİ				27.09.2013-924 TESCİL	
422	ERZURUM	YAKUTIYE	DEĞİRMEN TEPE SİTESİ (I. DERECE ARKEOLOJİK SİT)	ÇAYIRTEPE MAHALLESİ				27.09.2013-925 TESCİL	
423	ERZURUM	PALANDÖKEN	DEREBOĞAZI GÖZETLEME KULESİ (I.DERECE ARKEOLOJİK SİT)	DEREBOĞAZI KÖYÜ KEKLIK KOMU MEVKİİ			2275-2286- 1919	28.02.2014-1078 TESCİL	
424	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	DERVİŞAĞA MAHALLESİ		532	4	28.03.2014-1109 TESCİL	
425	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	DERVİŞAĞA MAHALLESİ		532	12	23.05.2014-1189 TESCİL	
426	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	HACI CUMA MAHALLESİ		543	1	23.05.2014-1190 TESCİL	
427	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	CEDİT MAHALLESİ		521	4	23.05.2014-1191 TESCİL	
428	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	KAZIMKARABEKİR PAŞA (YEGENAGA) MAH.		338	35	19.06.2014-1222 TESCİL	
429	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	RABİA ANA (NARMANLI) MAH.		549	20	19.06.2014-1226 TESCİL	
430	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	RABİA ANA (NARMANLI) MAH.		544	22	19.06.2014-1227 TESCİL	
431	ERZURUM	YAKUTIYE	KIRMIZITAŞ TEPE YERLEŞİMİ (I.DERECE ARKEOLOJİK SİT)	KIRMIZITAŞ MAHALLESİ			20-21-22-29- 677-678	19.06.2014-1229 TESCİL	
432	ERZURUM	YAKUTIYE	DÜZ YERLEŞİM ALANI (III.DERECE ARKEOLOJİK SİT)	ÇİFTLİK MAHALLESİ			728	17.9.2014-1302 TESCİL	
433	ERZURUM	YAKUTIYE	ÇEŞME	KADANA MAHALLESİ		348	24	17.9.2014-1303 TESCİL	
434	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	AŞAĞI YONCALIK MAHALLESİ		467	38	17.9.2014-1304 TESCİL	
435	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	AŞAĞI YONCALIK MAHALLESİ		468	18	17.9.2014-1306 TESCİL	
436	ERZURUM	YAKUTIYE	3 ADET KONUT	MURATPAŞA MAHALLESİ		5466	3	17.9.2014-1307 TESCİL	
437	ERZURUM	YAKUTIYE	KALE KALINTISI (I.DERECE ARKEOLOJİK SİT)	AKDAĞ MAHALLESİ			1151-1157	21.11.2014-1406 TESCİL	
438	ERZURUM	YAKUTIYE	KAYA MEZARI VE YERLEŞİM ALANI (I.DERECE ARKEOLOJİK SİT)	GÖKÇEYAMAÇ MAHALLESİ		114	69	21.11.2014-1407 TESCİL	
439	ERZURUM	YAKUTIYE	KALE VE YERLEŞİM ALANI (I.DERECE ARKEOLOJİK SİT)	KIRKGOZE MAHALLESİ				21.11.2014-1408 TESCİL	
440	ERZURUM	YAKUTIYE	TAŞINMAZ	-		653	7-9	12.12.2014-1438 TESCİL	
441	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	KAZIMKARABEKİR PAŞA (ALIPAŞA) MAH.		315	11	20.02.2015-1535 TESCİL	
442	ERZURUM	YAKUTIYE	2 ADET ŞEHİTLİK	ŞEHİTLER MAHALLESİ			334	20.02.2015-1537 TESCİL	
443	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	KAZIMKARABEKİR PAŞA (ALIPAŞA) MAH.		315	13	20.02.2015-1544 TESCİL	

İL KODU	İLİ	İLÇESİ	TESCİLDEN DÜŞENLER						
25.00	ERZURUM	MERKEZ							
SIRA NO:	İLİ	İLÇESİ	ADI	ADRESİ	PAFTA	ADA	PARSEL	KURUL TARİHİ-SAYI	TESCİLDEN DÜŞÜM TARİHİ-SAYI
444	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	KAZIMKARABEKİR PAŞA (ALIPAŞA) MAH.		315	10	20.02.2015-1546 TESCİL	
445	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	KAZIMKARABEKİR PAŞA (ABDURRAHMANAĞA) MAH.		54	30	20.02.2015-1547 TESCİL	
446	ERZURUM	YAKUTIYE	KONUT	KAZIMKARABEKİR (EMINKURBİ) MAHALLESİ		106	24	27.03.2015-1602 TESCİL	
447	ERZURUM	YAKUTIYE	ESKİ CEPHANELİK BİNASI	KAZIMKARABEKİR PAŞA (EMINKURBİ) MAHALLESİ		103	45	31.07.2015-1750 TESCİL	
448	ERZURUM	YAKUTIYE	MEZARLIK	AKDAĞ MAHALLESİ			1064	20.8.2015-1792 TESCİL	
449	ERZURUM	YAKUTIYE	ÇEŞME	CAMIKEBİR MAHALLESİ		573	1	26.02.2016-2031 TESCİL	
450	ERZURUM	PALANDÖKEN	TAŞINMAZ	ŞEHİTLER MAHALLESİ			74	25.03.2016-2085 TESCİL	
451	ERZURUM	YAKUTIYE	TAŞINMAZ	ALIPAŞA MAHALLESİ		316	38	21.04.2016-2117 TESCİL	
452	ERZURUM	YAKUTIYE	TAŞINMAZ	ABDURRAHMANAĞA MAHALLESİ		54	4-5	08.12.2016-2453 TESCİL	
453	ERZURUM	YAKUTIYE	CEPHANELİK BİNASI	VEYİSEFENDİ MAHALLESİ		4672		24.05.2017-2643 TESCİL	
454	ERZURUM	YAKUTIYE	ERMENİ KATLIAMI MEZARLIĞI	YEŞİLYAYLA MAHALLESİ			1492	19.10.2017/2853- TESCİL	
455	ERZURUM	PALANDÖKEN	TEKE DERESİ ŞEHİTLİĞİ	TEKE DERESİ			113	15.12.2017/2940- TESCİL	
456	ERZURUM	PALANDÖKEN	TAŞLIGÜNEY YAMAĞ YERLEŞİMİ (DERECE ARKEOLOJİK SİT)	(I. TAŞLIGÜNEY MAHALLESİ				14.02.2018/2971- TESCİL	

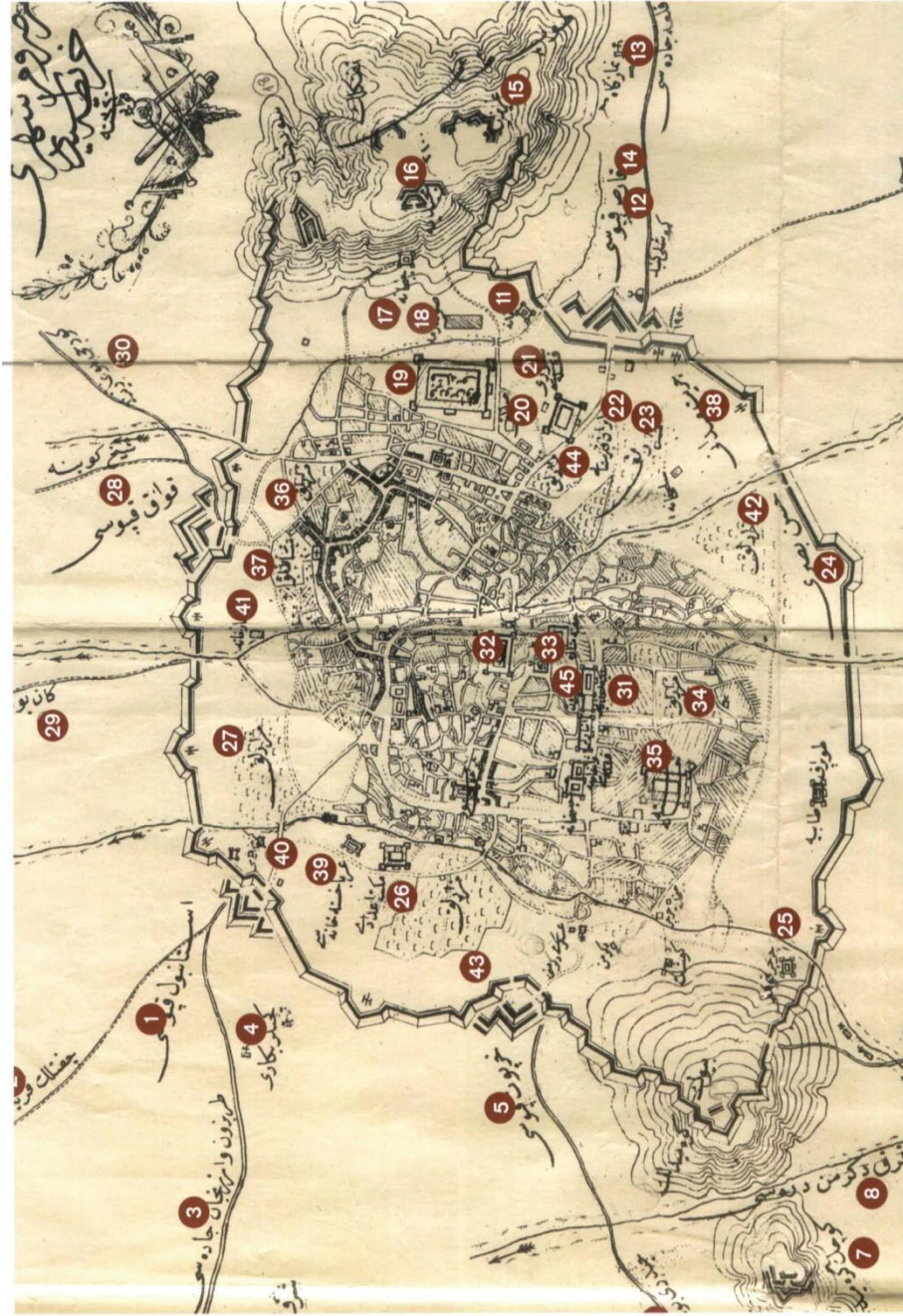
(Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, 2015)

Ek 5. 1947 Erzurum Hava Fotoğrafi

(Harita Genel Komutanlığı, 2015)

Ek 6. Fuat Bey'in 1904 tarihli Erzurum Haritası

1. Istanbul Kapı	1. İstanbul Kapı
2. Çifteli Kabristanı	2. Çifteli Kabristanı
3. Erzincan Karayolu	3. Erzincan Karayolu
4. Ceylan Han	4. Ceylan Han
5. Harput Kapısı	5. Harput Kapısı
6. Hidir Venu	6. Hidir Venu
7. Gerih Meydanı	7. Gerih Meydanı
8. Kirk Degirmen Deresi	8. Kirk Degirmen Deresi
9. Palandöken Yolu	9. Palandöken Yolu
10. Kurmudece	10. Kurmudece
11. Güneşli Kumbet	11. Güneşli Kumbet
12. Hasan Kale Caddesi	12. Hasan Kale Street
13. Namazgah	13. Small Mosque
14. Kars Kapı	14. Kars Gate
15. Aziziye	15. Aziziye
16. Meccidiye	16. Meccidiye
17. Cephanelik	17. Arsenal
18. Sundurma	18. Coving
19. Firdavs Kışlası	19. Firdavs Barrack
20. Samanlık	20. Hayloft
21. Suvari Kışlası	21. Cavalier Barrack
22. İran Kabristanı	22. Iran Cemetery
23. Mezarlık	23. Cemetery
24. Hasani Basri	24. Hasani Basri
25. Gürcükapı	25. Gürcükapı (Georgian Gate)
26. Mektep	26. School
27. Mezarlık	27. Cemetery
28. Kavak Kapı	28. Kavak Gate
29. Kan (Dadas) Köy yolu	29. Kan (Dadas) Village road
30. Gürcü Boğazi	30. Gürcü Strait
31. Fırın	31. Bakery
32. Kale	32. Castle
33. Çifte Minareli Medrese	33. Double Minarets Madrasah
34. Mezarlık	34. Cemetery
35. Hastane	35. Hospital
36. Mezarlık	36. Cemetery
37. Masatlık (Ermeni Mezarlığı)	37. Masatlık (Armenian Cemetery)
38. Cirit Meydanı	38. Javelin Venue
39. Gurabi Hastanesi	39. Gurabi Hospital
40. Gez Camisi	40. Gez Mosque
41. Kara Han	41. Kara Caravanserai
42. Mera	42. Pastureland
43. Mera	43. Pastureland
44. Kavak Kapısı	44. Kavak Gate
45. Fırın	45. Bakery

(Yurttaş, 2008)

ÖZGEÇMİŞ

Trabzon ili, Yomra ilçesinde 1987 yılında doğdu. İlkokulu Sancak Mahallesi İlkokulu'nda, Orta Okulu Yomra Merkez İlköğretim Okulu'nda, Lise öğrenimini Yomra Lisesi'nde (YDA) tamamladı.

2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden mezun oldu.

2011 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nde şehir plancısı olarak görev yapmaya başladı. 2015 yılında Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne şehir plancısı olarak atandı ve halen aynı kurumda çalışmaktadır. İngilizce bilmekte olup evli ve iki çocuk sahibidir.